

J E Z I K *in* lovstvo

VSEBINA

Uvodnik	3	<i>Spoštovana bralka, cenjeni bralec!</i>
Razprave in članki	5	<u>Marja Bešter</u> <i>Funkcionalna (ne)pismenost v Sloveniji</i>
	25	<u>Marko Juvan</u> <i>Iz 80. v 90. leta: Slovenska literatura, postmodernizem, postkomunizem in nacionalna država</i>
	35	<u>Marjan Štrancar</u> <i>Ekspresivnost v Zidarjevem Svetem Pavlu in njena didaktična uporabnost</i>
Jubileji	49	<i>Žlahtna usklajenost znanstvenega in pedagoškega delovanja Gregorja Kocijana</i>
Poskusi branja	52	<u>Štepanka Lovše</u> <i>A. Beli: Kotik Letajev</i>
Ocene in poročila	61	<u>Tone Smolej</u> <i>Franc Zdravc: Slovenska ekspresionistična literatura</i>
	63	<u>Marja Bešter</u> <i>Šolske besedilne vrste</i>
	68	<u>Olga Kunst-Gnamuš</u> <i>France Žagar: Besedilne in besedne igre</i>
	70	<u>Vita Žerjal-Pavlin</u> <i>29. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj</i>
	72	<u>Alenka Šivic-Dular</u> <i>Poročilo o Skokovih etimoloških srečanjih</i>
Prejeli smo v oceno	74	

Jezik in slovstvo

Letnik XL, številka 1-2
Ljubljana, december 1994/95

ISSN 0021-6933

Časopis izhaja mesečno od oktobra do junija (8 števil)

Izdaja: Slavistično društvo Slovenije

Uredniški odbor: Alenka Šivic-Dular (glavna in odgovorna urednica), Marko Juvan, Miha Javornik, Irena Novak-Popov (slovstvena zgodovina), Marja Bešter, Tomaž Sajovic (jezikoslovje), Boža Krakar-Vogel, Mojca Poznanovič (didaktika jezika in književnosti)

Predsednica časopisnega sveta: Helga Glušič

Tehnični urednik: Lojze Tomc

Oprema naslovnice: Samo Lapajne

Računalniška priprava: BBert grafika, Resljeva 4, Ljubljana

Tisk: VB&S d.o.o., Milana Majcna 4, Ljubljana

Naslov uredništva: Jezik in slovstvo, Aškerčeva 2, Ljubljana 61000

Naročila sprejema uredništvo JiS. Letna naročnina je 1500 SIT, cena posamezne številke 250 SIT, cena dvojne številke 320 SIT. Za dijake in študente, ki dobijo revijo pri poverjenikih, je letna naročnina 800 SIT. Letna naročnina za evropske države je 20 DEM, za neevropske države pa 26 DEM.

Naklada 2000 izvodov.

Revijo gmotno podpirajo Ministrstvo za kulturo RS, Ministrstvo za šolstvo in šport RS, Ministrstvo za znanost in tehnologijo RS ter Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Po mnenju Ministrstva za informiranje RS, št. 23/187-92, z dne 18. 3. 1992, sodi revija med proizvode informativnega značaja, za katere se plačuje 5 procentni davek od prometa proizvodov.

Spoštovana bralka, cenjeni bralec!

Z letošnjo dvojno številko se podaja Jezik in slovastvo v štirideseto leto izhajanja. Če se meri po času, je to doba, v kateri so se menjali ne samo uredništva in sodelavci, ampak po naravnih zakonih celo že bralski rodovi. Če pa se meri po učinku, pomeni štirideset let nad 10.000 tiskanih strani koristnega in zanimivega čtiva, kot je razvidno že iz bibliografskega kazala (I-XXX, izšlo 1984-85), po katerem so in bodo posegali tako strokovnjaki kot tudi ljubitelji. V uvodniku v prvo številko so takratni uredniki Jezika in slovastva (dr. Joža Mahnič, odgovorni urednik, dr. Anton Bajec, urednik za jezikoslovje, dr. Marja Borštnik, urednica za literarno zgodovino) opisali razloge, ki so pripeljali do ustanovitve revije, poleg tega pa so podali tudi vsebinsko zasnovo, iz katere naj bi uredniki izhajali. V reviji naj bi se poljudno obravnavale jezikovne teme in skrbelo za »kulturo slovenskega jezika« (jezikoslovje), objavljala pa naj bi tudi poljudne prispevke »s področja književnosti« (literarna veda) ter »pouka materinega jezika« (jezikovna in književnostna didaktika). Takšnemu tematskemu okviru, ki so ga želeli tudi bralci, je Jezik in slovastvo ostal zvest ves čas. Največja sprememba glede na programsko zasnovo je bil odmik od poljudnosti, ki ga je narekoval razvoj omenjenih treh znanosti, in z njim povezane spremenjene zahteve in potrebe tako piscev kot bralcev. Ta premik pa je reviji tudi koristil: omogočil je poglobitev prvotne vsebinske zasnove, s čimer si je Jezik in slovastvo še povečal ugled, ki ga lahko merimo s sorazmerno visoko naklado (2100 izvodov, od katerih jih gre nad 200 v tujino), in prodorom pomembne mednarodne bibliografske publikacije, npr. v MLA (Modern Language Association of America).

Uredništvo bo tudi letošnji jubilej zaznamovalo delovno. Ohranjanje revije na doseženi kvalitetni ravni sodi gotovo med osrednje in trajne cilje vsakega resnega urednikovanja. Kot doslej bo vztrajalo na vsebinski trojnosti revije in skrbelo za njeno uravnoteženost. Po svojih možnostih in močeh bo skušalo zadostiti raznolikim zahtevam, potrebam in željam bralcev in jim ponuditi zanimivega, privlačnega in aktualnega branja o strokovnih, stanovskih, in organizacijskih vprašanjih. Vse to bo mogoče uresničiti v že uveljavljenih rubrikah, čeprav bi si želeli nekatere še okrepiti, npr. Pogledi in mnenja, Ocene in poročila in še bolj sistematično poročati o znanstvenem, strokovnem in stanovskem dogajanju na domačih in tudi tujih tleh. Vsega tega uredništvo ne zmore samo, zato si želi čim več sodelavcev in spodbuja tudi odzivanje bralcev na objavljene spise in na dogajanje v okolju. Iz organizacijskih razlogov bo uredništvo prisiljeno tudi v tem letniku izdajati dvojne številke. Zaradi te poteze bo sicer revija redkeje prihajala med bralce, vendar pa bomo to pomanjkljivost skušali nadomestiti po vsebinski plati.

Čeprav se je v zadnjih letih obseg Jezika in slovastva že povečal, si ga bo uredništvo v skladu z novimi nalogami prizadevalo še nekoliko razširiti. V tem trenutku najprej didaktično tretjino, in to zato ker se je revija vključila v projekt Prenova pouka slovenskega jezika. V povezavi z njim so nastala anketna vprašanja o učbenikih za slovenski jezik, na katere bodo odgovarjali

strokovnjaki in uporabniki. Odgovori na anketo, ki so jo pobudili kritični odzivi v javnosti na najnovejši jezikovni učbenik slovenskega jezika, bodo objavljeni v naslednjih številkah revije. Povečani obseg revije bi nadalje omogočil tudi vsakoletno objavo čim izčrpnije slovenistične bibliografije, ki bi registrirala tudi pogosto zelo kvalitetne strokovne prispevke v prilogah dnevnih časopisov. Letošnji cilj je še izdaja dodatnega zvezka z bibliografskim kazalom Jezika in slovstva za zadnjih deset let. Vse to bi bilo seveda težko uresničljivo brez blagohotne denarne pomoči, zato se nadajamo, da bodo reviji tudi v prihodnje ostali naklonjeni vsi dosedanja redni (Ministrstvo za kulturo, Ministrstvo za šolstvo in šport, Ministrstvo za znanost in tehnologijo) in občasni (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete), podporniki, ki se jim za pomoč zahvaljujemo tudi s tega mesta.

Uredništvo

Navodilo piscem

Revija *Jezik in slovstvo* objavlja prispevke praviloma v slovenščini, v tujem jeziku pa sinopsise in povzetke prispevkov iz rubrike **Članki in razprave**. Besedila za rubrike **Članki in razprave**, **Metodične izkušnje** in **Pogledi in mnenja** naj ne presegajo 20 strani (tj. 600 vrstic), besedila za druge rubrike na 15 strani (tj. 450 vrstic), poročila in ocene pa ne 5 strani (tj. 150 vrstic).

Prispevki se pošiljajo v dveh izvodih, tistim za rubriko **Članki in razprave** je treba priložiti tudi povzetek (največ do ene tipkane strani). Računalniško pisanemu prispevku naj bo priložena (PC-jeva ali atarijeva) disketa z besedilom, izpisanim v katerem koli od popularnih urejevalnikov besedila ter kopijo izpisa v formatu »MS Word« in »text«, saj se tako olajša stavljenje in poveča natančnost izpisa. Avtor si bo s tem prihranil čas, ki ga pri korekturi porabi za označevanje nadležnih tipkarskih napak.

Prispevki morajo biti jezikovno in tehnično dognani ter usklajeni s predpisano rabo (prim. *Slovenski pravopis*, Ljubljana 1990, str. 213-214), sicer jih uredništvo ne bo upoštevalo. Ob izidu dobi pisec razprave ali članka 10 posebnih odtisov. Korekture prispevkov iz rubrike **Razprave in članki** je treba opraviti v treh dneh in to z uveljavljenimi korekturmimi znamenji.

Ker se prispevki honorirajo, naj pisec priloži tudi svoje osebne podatke (naslov, telefonsko številko, ime ustanove, v kateri je pisec zaposlen) in številko žiroračuna. Inozemski sodelavci morajo za izplačilo honorarja odpreti poseben žiroračun v Sloveniji.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta v Ljubljani

UDK 37.014.22:376.76(497.12)"199"

Funkcionalna (ne)pismenost v Sloveniji

1 Uvod

Po podatkih Zavoda Republike Slovenije za statistiko je bilo leta 1991 (popis prebivalstva) v naši državi 7.234 oseb (0,46 %), starih 15 let in več, nepismenih.¹ Zavod za statistiko domneva, da je pismen vsakdo, ki ima vsaj 3 razrede osnovne šole.² Gre za t.i. osnovno oz. analfabetso nepismenost: oseba ne pozna črk in ne zna napisati niti svojega imena. Glede na navedeni odstotek lahko trdimo, da je nepismenost v slovenski družbi praktično izkoreninjena.

Omenjena vrsta nepismenosti pa ni edina; poleg drugih vrst³ strokovnjaki v zadnjih dveh desetletjih posvečajo največ pozornosti t.i. funkcionalni nepismenosti: v šoli se je oseba, ki jo imamo za funkcionalno nepismeno, sicer naučila branja in pisanja (in računanja), a si s tem ne zna pomagati, tega v vsakdanjem življenju ne zna uporabljati. Tako ji npr. povzroča težave že prepoznavanje teme krajšega časopisnega članka, izpolnjevanje preprostega obrazca (npr. na pošti, v banki), da o tvorjenju daljšega besedila ne govorimo; na zemljevidu (svojege) mesta ne zna poiskati določene ulice, z voznega reda ne zna razbrati podatka, kdaj odpelje avtobus ipd. O funkcionalni nepismenosti pa v uradni statistiki ni najti podatkov. Znan je tale primer iz nekega našega podjetja: zavedeli so se problema funkcionalne nepismenosti večine svojih nekvalificiranih delavcev in zanje pripravili posebno izobraževanje. Najprej so udeležence povabili na informativni pogovor. Prve večje težave so nastopile, ko so od prihodnjih udeležencev zahtevali, da izpolnijo vprašalnik, ki je zajemal osebne podatke, njihovo predznanje, interese in stališče do izobraževanja. Večina si je morala za reševanje vprašalnika poiskati pomoč.⁴

Tudi v lekarnah morajo pomagati številnim funkcionalno nepismenim, ki ne razumejo navodil za uporabo zdravil.⁵ Funkcionalno pismeni se verjetno težko vživi v težave, ki jih ima funkcionalno nepismeni; toda spomnimo se samo svojih težav, ki smo jih imeli pri izpolnjevanju obrazca za napoved odmere dohodnine.

¹ Statistični letopis Republike Slovenije 1993, izd. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana 1993, 398.

² Prim. Navodila za pripravo popisnega gradiva (Popis '91), april, izd. Zavod Republike Slovenije za statistiko, 1990, 25.

³ Npr. »kultura« nepismenost (gre za neobvladanje vedenja v določenem okolju oz. nepoznanje kulture okolja); »moderna« nepismenost (gre za neznanje uporabe računalnika) ipd. - Prim. L. Plut-Pregelj, (Ne)pismena Amerika?, Naši razgledi 10. 6. 1988, 371.

⁴ Prim. M. Rechberger, Poročilo o poskusnem izvajanju programov funkcionalnega opismenjevanja v IC Impol, Slovenska Bistrica, razmn. gradivo za prvi posvet o funkcionalni pismenosti na Andragoškem centru Slovenije v Ljubljani (april 1992), 1-2.

⁵ Prim. B. Drenek-Sotošek, Prilaganje navodil za uporabo zdravil ljudem, ki slabo berejo in navodil pogosto ne razumejo, ter pomen pravilne rabe zdravil, razmn. gradivo na prvem posvetu o funkcionalni pismenosti na ACS v Ljubljani (april 1992).

Odrasli človek mora obvladati branje in pisanje ne samó sámo na sebi, temveč zato, ker je to sredstvo, ki odpira poti za obvladovanje drugega znanja, potrebnega za človekovo vsakdanje življenje.⁶

2 Funkcionalna pismenost

Po definiciji Unesca⁷ iz leta 1978 je funkcionalno pismena oseba tista, ki je zmožna sodelovati »v vseh življenjskih dejavnostih, v katerih se zahteva pismenost za vsakdanje delovanje v družbeni skupnosti, ter uporablja svoje bralne, pisne in računske spretnosti za osebni razvoj in razvoj družbene skupnosti«⁸.

2.1 Zavest o obstoju problema funkcionalne (ne)pismenosti v svetu

Problem funkcionalne nepismenosti prizadeva vse države sveta. Pozornost so mu začeli posvečati konec 60. oziroma v začetku 70. let, odkrili pa so ga pravzaprav že v poznih 40. in zgodnjih 50. letih v ZDA, ko so imeli opraviti z vojaki, ki so bili sicer analfabetsko pismeni, a niso razumeli pisnih navodil za ravnanje z orožjem.⁹

V zahodnih, industrijsko najbolj razvitih državah, kjer je ta problem doslej še najbolj obdelan, so nanj sprva gledali kot na obrobno reč, ki sicer obstaja, a je značilna predvsem za obrobne družbene skupine (npr. priseljence iz držav v razvoju idr.) oziroma za nerazviti svet, ki nima šolskega izročila. Pa vendar po najnovejših raziskavah¹⁰ na vzorcu 13.000 naključno izbranih oseb kar 47 % odraslih Američanov, starejših od 16 let, funkcionalna nepismenost ovira pri vsakdanjem delu. Funkcionalna nepismenost se celo povečuje: tisti med 21. in 25. letom so za 11-14 % manj pismeni kot ljudje iste starosti, ki so jih anketirali leta 1985. Takrat so tudi ugotovili, da obstajajo precejšnje razlike v funkcionalni pismenosti glede na rasno in etnično pripadnost: glavno misel iz daljšega časopisnega uvodnika so bili zmožni izluščiti le 3 % črnih testirancev, 12 % testirancev španskega rodu in 25 % belih testirancev.¹¹

Problem je postal posebej žgoč v zadnjem času, ko se svetovna industrijska proizvodnja preusmerja v postindustrijsko (računalniško vodeno), kar prinaša veliko brezposelnih. Najbolj prizadeti so prav najmanj izobraženi, saj so s temi spremembami ne le izgubili družbeni status, temveč so tudi najmanj zmožni, da bi sami reševali nastali položaj: so le ozko usposobljeni za delo pri stroju, težko se prilagajajo uvajanju nove tehnologije, ne morejo opravljati dela, ki zahteva samostojnost in inovativnost, ne znajo si sami poiskati (nove) službe, ne znajo napisati prošnje zanj itd. Funkcionalno nepismene množice pomenijo za družbo seveda veliko gospodarsko izgubo.

Zato ni čudno, da so v svetu tudi vlade že v 70. letih naročile raziskave omenjenega pojava, kljub izročilu obveznega šolstva in visokemu deležu vključevanja v srednješolsko izobraževanje značilnega tudi za avtohtono prebivalstvo teh držav. V državah Evropske zveze je problem funkcionalne nepismenosti povezan zlasti z dvema skupinama prebivalcev: z mlajšimi odraslimi, ki niso končali šolanja in si temeljnega znanja niso pridobili ali pa je bilo to neuporabno, ter z nekvalificiranimi industrijskimi delavci brez izobrazbe ali nezaposlenimi, katerih znanje ne ustreza

⁶ Prim. O. Drofenik, A. Ivančič, *Opredelitev koncepta funkcionalne pismenosti in zavedanje problematike o funkcionalni nepismenosti v svetu in pri nas*, razmn. gradivo za prvi posvet o funkcionalni pismenosti na Andragoškem centru Slovenije v Ljubljani (april 1992), 1.

⁷ Unesco Records of the General Conference, Resolution, Vo. 1, Pariz 1978, 18.

⁸ Nav. po n. d. v op. 6, 7.

⁹ Po podatkih pristojnih ustanov je bilo konec 80. let 40 % rekrutov ameriške vojske funkcionalno nepismenih. Nav. po n. d. v op. 3, 372.

¹⁰ Prim. Skoraj polovica Američanov slabo bere in piše, Delo 15. 9. 1993, 11.

¹¹ Prim. n. d. v op. 3, 372.

več novim delovnim potrebam.¹² Meritve funkcionalne pismenosti odraslega prebivalstva so se s posebnimi državnimi testi lotili v Veliki Britaniji, Franciji, na Nizozemskem idr.

2.2 Zavest o obstoju problema funkcionalne (ne)pismenosti pri nas

Tudi v Sloveniji so spremenjene politične, družbene in gospodarske razmere povzročile, da smo se omenjenega problema začeli jasneje zavedati. Statistični podatki kažejo, da je imelo leta 1991 v RS kar 47 % prebivalstva, starega 15 let in več, samo osemletko ali pa le nekaj razredov osnovne šole.¹³ Tudi med brezposelnimi imajo maja 1994 najvišji odstotek nekvalificirani in polkvalificirani delavci (46,3 %)¹⁴ in pa mlajši občani (takih do 26 let je med vsemi brezposelnimi kar 32,4 %)¹⁵. Sprememba družbene ureditve in gospodarska kriza je torej povzročila, da se posameznik mora odzivati na nastale spremembe in poskrbeti sam zase, to pa je težko, če je funkcionalno nepismen.

Vzroki za funkcionalno nepismenost odraslih oseb so različni: funkcionalna nepismenost je predvsem posledica neprimerne gospodarskega in kulturnega okolja (npr. nedostopnost kulturnih storitev), neustreznega izobraževalnega sistema, ki ne daje potrebnega znanja, deloma pa izvira tudi iz osebnih lastnosti posameznika (negativne izkušnje iz časa šolanja in zato tudi odklonilno razmerje do izobraževanja sploh, nerazvite učne navade, zadržanost, anonimnost idr.).

Na problem funkcionalne pismenosti so v Sloveniji najprej opozorili raziskovalci v projektu Izobraževanje odraslih kot dejavnik razvoja Slovenije. Na podlagi ugotovitev tega projekta in na pobudo ministrstva za šolstvo in šport RS je Andrigoški center Slovenije oblikoval samostojni, dolgoročni projekt Funkcionalna pismenost odraslih v Sloveniji, v katerem sodeluje tudi Zveza ljudskih univerz Slovenije, leta 1993 pa se je vključila še Republiška uprava za pospeševanje kmetijstva. Dolgoročna cilja projekta sta 1) zmanjševanje funkcionalne nepismenosti, 2) zviševanje meje funkcionalne pismenosti na dokončano štiriletno srednjo šolo.¹⁶

Projekt obsega dve stopnji: konceptualno in operativno. V prvi je bilo treba oblikovati sprejemljivo definicijo funkcionalne pismenosti za naše okolje in presoditi obseg pojava pri nas, razviti vprašalnik za ugotavljanje funkcionalne pismenosti in ga preizkusiti. (O drugi, operativni stopnji gl. pogl. 3.)

Pri definiciji funkcionalne pismenosti so se naši strokovnjaki oprli na definicijo Unesca: »Funkcionalna pismenost pomeni, da ima posameznik tisto temeljno znanje in spretnosti, ki so potrebne za uspešno delovanje v življenju in zajemajo potrebe delovnega, družbenega in osebnega razvoja.« Zajema torej zmožnost sporazumevanja v treh vrstah okoliščin (v družini, na delovnem mestu in širšem družbenem okolju), in sicer tako sprejemanja (razumevanja) kot tvorjenja sporočil (jezikovnih in nejezikovnih). Upoštevane so tudi temeljne računske operacije (seštevanje, odštevanje, množenje, deljenje, procentni račun). Delež funkcionalno nepismenih pri nas še ni izmerjen; nekateri strokovnjaki (npr. A. Kranjc) ga ocenjujejo na pribl. 50 % vseh prebivalcev Slovenije, starih nad 15 let.¹⁷ Pojav prizadeva predvsem mlade, brezposelne, migrante iz drugih delov bivše skupne države, kmečko prebivalstvo idr.

V konceptualnem delu raziskave sem sodelovala tudi jaz, in sicer sem bila povabljen k sestavljanju vprašalnika¹⁸ za merjenje funkcionalne pismenosti in deloma tudi k njegovi uporabi ter presoji izidov.

¹² Nav. po O. P. Drofenik, Funkcionalna pismenost med mlajšimi odraslimi v Sloveniji, v: Izobraževanje brezposelnih, Zbornik, II. del, Andrigoški center Slovenije, Ljubljana 1993, 570-571.

¹³ N. d. v op. 1.

¹⁴ Statistične informacije, št. 182, izd. Zavod Republike Slovenije za statistiko, Ljubljana 1994, 6.

¹⁵ N. d. v op. 14, 4.

¹⁶ Nav. po n. d. v op. 12, 566.

¹⁷ Prav tam, 571.

¹⁸ Predlog računskih nalog je prispevala T. Uran, vprašalnik pa sta končno oblikovala E. Možina in P. Monetti.

2.2.1 Merjenje funkcionalne pismenosti

Za merjenje funkcionalne pismenosti je bilo treba razviti poseben vprašalnik, ki naj bi zajel branje, razumevanje in pisanje/tvorjenje sporočil ter osnovne računske operacije. Naloge so bile izbrane med drugim po merilu funkcionalnosti in minimalnega preživetja. Ker gre za prvi vprašalnik take vrste, je bilo testiranje namenjeno tudi/predvsem testiranju samega vprašalnika. Pokazalo se je, da nekatere naloge niso bile dobro zastavljene (prelahke), saj niso dale dovolj razpršenih izidov. Čeprav je treba biti pri interpretaciji izidov pilotnega testiranja previden, je večina odgovorov vendarle dovolj zanimiva, zato jih nekaj na kratko podajam v nadaljevanju.

Interjuvali smo 71 mlajših odraslih nezaposlenih (prostovoljcev), starih do 26 let, ki so že 6 mesecev ali več prijavljeni na zavodu za zaposlovanje. Za sodelovanje smo prosili zavoda v Ljubljani in Murski Soboti; z najbolj razvitega slovenskega področja (= mestnega) se je odzvalo 41 testirancev, z manj razvitega (= podeželskega) pa 30.¹⁹ Testno skupino so sestavljali testiranci, ki so imeli 10 ali manj let šolanja, kontrolno skupino pa tisti z največ 12 let šolanja.²⁰ Domnevali smo, da večje število let šolanja in mestno okolje (npr. z razširjeno kulturno ponudbo) pozitivno vpliva na funkcionalno pismenost.

Vprašalnik je bil sestavljen iz dveh delov: v prvem je šlo za preverjanje bralne zmožnosti in razumevanja zapisanega (poleg jezikovnih tudi nejezikovnih sporočil), v drugem delu pa za preverjanje pisne zmožnosti in tvorjenja besedila ter računanja. Pri prvem delu je spraševalec zapisoval ustne odgovore testiranja v poseben obrazec, pri drugem delu pa je testirančeve pisne odgovore vnesel v obrazec pozneje.

Trajanja testiranja nismo omejili, a so že tu nastale velike razlike, in sicer tako po zemljepisnem kot po izobrazbenem merilu. 28 nalog, s katerimi smo merili zmožnost branja, razumevanja, pisanja oziroma tvorjenja besedil in računanja, naj bi testiranci rešili v eni uri. Izidi pa so bili naslednji (odstotki so zaokroženi na eno decimalko):

Čas	Skupaj ²¹ (%)	LJ ²² (%)	MS ²³ (%)
do 45 min.	14,1	17,0	10,0
46-60 min.	39,4	43,9	33,3
61-75 min.	32,4	29,3	36,7
76-90 min.	12,7	9,8	16,7
91-120 min.	1,4	0	3,3

Komentar: Kot je razvidno iz preglednice, so vprašalnik hitreje rešili Ljubljanci. Pričakovali smo tudi, da bodo rezultati posameznih nalog odvisni od stopnje izobrazbe (višja je, boljši bodo); ta odvisnost se je najmočnejše pokazala prav pri porabi časa za rešitev vprašalnika.²⁴

V nadaljevanju bom predstavila izide 17 nalog, in sicer tiste, s katerimi smo preverjali bralno zmožnost ter razumevanje besedil in raznovrstnih nejezikovnih sporočil (gl. pogl. 2.2.1.2), ter tiste, s katerimi smo preverjali zmožnost pisanja oziroma zmožnost tvorjenja besedil (gl. pogl. 2.2.1.3), na koncu pa je še obsežnejša naloga, ki zadeva oboje (gl. pogl. 2.2.1.4).

¹⁹ V Ljubljani je bilo 25 testirancev moškega spola, v Murski Soboti pa 27.

²⁰ 7 % testirancev je imelo nedokončano osnovno šolo, 35 % končano osnovno šolo, 20 % dveletno poklicno šolo, 20 % triletno poklicno šolo in 18 % končano štiriletno srednjo šolo.

²¹ Pod »Skupaj« so zajeti tako testiranci iz Ljubljane kot iz Murske Sobotice (71=100 %).

²² Pod »LJ« so zajeti samo testiranci iz Ljubljane (41=100 %).

²³ Pod »MS« so zajeti samo testiranci iz Murske Sobotice (30=100 %).

²⁴ Merili so jo s statistično metodo t.i. kontingenčnega koeficienta.

2.2.1.1 Preden preidemo k posameznim nalogam, predstavimo še nekaj splošnih podatkov o bralnih in pisalnih navadah testirancev. Ti so morali odgovoriti na pet vprašanj (od 1 do 5):

1. Ali ste ta (prejšnji) teden prebrali kak časopis (revijo)?
2. Ali ste letos prebrali kakšno knjigo?

Prebral	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
1. časopis, revijo	87,3	87,8	86,7
2. knjigo	54,9	75,6	26,7

Komentar: Pri odgovoru na 1. vprašanje se odgovori testirancev niso veliko razlikovali (Ljubljanci berejo predvsem Slovenske novice, Sobočani pa pokrajinski časopis Vestnik), pri odgovoru na 2. vprašanje pa precej. Vprašamo se lahko, ali testiranci iz MS nimajo možnosti dostopa do knjig (knjižnice).

3. Ali berete podnapise tujih filmov na televiziji?

Bere	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
v celoti	69,0	61,0	80,0
ne v celoti, a razumem vsebino	23,9	29,3	16,7
ne berem	1,4	0	3,3
ne gledam TV	5,7	9,7	0

Komentar: Branje podnapisov posredno kaže posameznikovo bralno zmožnost. Zanimiv je podatek, da precej več Sobočanov bere podnapise v celoti. Vprašamo se lahko, ali večina Ljubljančanov tako dobro obvlada tuje jezike, da jim tega ni treba početi. — Če primerjamo dobljene podatke s podatki iz naloge, s katero smo preverjali hitrost branja, lahko ugotovimo, da med mestoma ne obstajajo tako velike razlike. Testiranci so morali glasno prebrati krajše besedilo »Načrtovanje družine«:

Zadnji demografski podatki OZN kažejo, da si ženske na splošno želijo manj otrok, vendar so pri tem pomembne razlike med posameznimi svetovnimi področji. Zaskrbljuje je zlasti stanje v Afriki, kjer pričakujejo ugodnejše premike šele v dvajsetih letih novega stoletja, ko bodo s sedanjih šestih otrok v družini prešli na tri.

Kontracepcijo upošteva že vsak drugi zakonski par. Za zunajzakonske spolne zveze pa se domneva, da ima nanje velik vpliv strah pred aidsom. Še pred 30 leti je le vsak deseti zakonski partner uporabljal kontracepcijska sredstva, zdaj pa je njihova uporaba izjemno narasla v vzhodni Aziji, zaskrbljujoče malo pa v Afriki.

Prizadevanja za načrtovanje družine in rojstev se bodo morala okrepiti, s tem v zvezi pa izobraževanje in izdatki v ta namen. Ti so še vedno ničevi v primerjavi z drugimi, npr. z izdatki za oboroževanje. Kljub vsemu pa strokovnjaki OZN napovedujejo, da bo leta 2025 na Zemlji že 8,5 milijarde ljudi.

Izidi so pokazali, da je večina potrebovala za branje gornjega besedila od minute do minute in pol, čeprav so Sobočani brali počasneje od Ljubljančanov. Tudi tu je imela veliko vlogo izobrazba (višja je, hitreje so brali).

Prebral v času	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
do 1 min.	7,0	7,3	6,7
1.01-1.30	69,0	78,1	56,7
1.31-2.00	14,2	7,3	23,3
2.01-2.30	7,0	4,9	10,0

Prebral v času	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
nad 2.30	2,8	2,4	3,3

4. Ali ste letos že kaj napisali (mogočih več odgovorov)?

Napisal	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
razglednico, čestitko	66,2	65,8	66,7
pismo	53,5	51,2	56,7
prošnjo	50,7	63,4	33,3
pesem	9,9	12,2	6,7
drugo	15,5	19,5	10,0

Komentar: Pričakovali bi, da testiranci zaradi brezposelnosti pišejo prošnje pogosteje.

5. Ali si pri domačih opravilih pomagata s priročniki (kuharske knjige, leksikoni, enciklopedije idr.)?

Uporablja priročnike	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
da	63,4	70,1	53,3

Komentar: Opazna je razlika med LJ in MS; Sobočani si pomagajo s priročniki v manjšem obsegu.

2.2.1.2 Zdaj pa predstavimo nekaj nalog, s katerimi smo preverjali bralno zmožnost in razumevanje različnih sporočil oziroma besedil.

V 1. nalogi so morali testiranci samo prebrati 20 besed (kratkih, dolgih; lažje, težje izgovorljivih /npr. izgovor polglasnika, izgovor črke <l>; domačih, prevzetih): *vrt, žanr, shojena, neonski, škiliti, računalnik, živilski, polnopraven, postava, spremenljivo, politika, koristen, ocenjevanje, republiška, tovrnjak, podzemlje, borza, generacija, gospodarski, ebenovina*. Število tekoče prebranih besed je pri obeh skupinah testirancev precej visoko:

Prebral	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
0-5 besed	0	0	0
6-10 besed	1,4	0	3,3
11-15 besed	12,7	14,6	10,0
16-20 besed	85,9	85,4	86,7

Pripomba: Besede, ki so testirancem z 10-letno ali nižjo izobrazbo povzročale težave, so *podzemlje, polnopraven, žanr, neonski, ebenovina*.

V naslednji skupini vaj (v vprašalniku je bil vrstni red drugačen) smo preverjali zmožnost uporabe različnih vrst sporočil (osebna izkaznica, telefonski imenik, vozni red, avtokarta, graf, ideogrami).

2. naloga: Na spraševalčevi osebni izkaznici (testiranje je bilo anonimno) je bilo treba poiskati in prebrati leto veljavnosti dokumenta in EMŠO.

Prebral	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
letnico veljavnosti	94,4	90,2	100
EMŠO	84,5	85,4	83,3

Komentar: Visok odstotek poznanja mesta, kjer je navedena EMŠO, kaže, da se je ta številka (žal) prišla med ljudmi, saj jo morajo tudi brezposleni verjetno precejkrat navajati.

3. naloga: V telefonskem imeniku je bilo treba poiskati telefonsko številko podjetja Slavnik v Kopru.

Našel	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
tel. 066-22-660	59,1	70,7	43,3

Komentar: Ta naloga je prinesla enega od presenetljivih podatkov — kako malo ljudi zna uporabljati telefonski imenik. Tudi razlika med LJ in MS je precejšnja. Pri rešitvi te naloge se je (višja) izobrazbe testiranca spet pokazala kot prednost.

4. naloga: Na priloženem voznem redu je bilo treba poiskati čas prihoda vlaka v Krško (ob podatku o času odhoda iz Ljubljane).

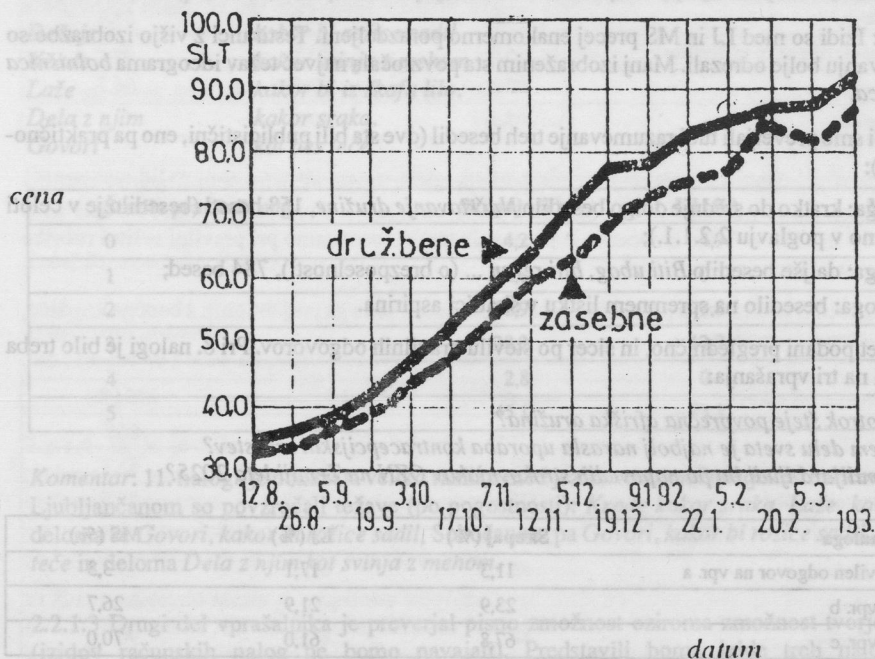
Našel	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
čas prihoda	77,5	73,2	83,3

5. naloga: Na avtokarti je bilo treba pokazati Ljubljano in Krško ter izračunati razdaljo med njima (gre za računsko nalogo /seštevanje kilometrov/).

Pravilno navedel	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
št. km	33,8	39,0	26,7

Komentar: Preseneča nas, da je med testiranci zmožnost iskanja podatkov iz voznega reda in avtokarte razmeroma šibka (zlasti pri avtokarti).

6. naloga: Iz priloženega grafa, ki prikazuje gibanje cene olja v družbenih in zasebnih trgovinah od avgusta do marca, je bilo treba razbrati podatek, v katerih trgovinah so bile cene olja v navedenem času nižje (kje se je torej splačalo kupovati).

Pravilno odgovoril	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
v zasebnih	95,8	92,7	100,0

Komentar: Tudi tu nas presenetijo rezultati: skoraj vsi testiranci so rešili nalogo pravilno.

7. naloga: Prepoznati je bilo treba naslednje ideograme:

Število pravih odg.	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
7	2,8	0	6,7
8	12,7	14,6	10,0
9	36,6	39,0	33,3
10	47,9	46,4	50,0

Komentar: Izidi so med LJ in MS precej enakomerno porazdeljeni. Testiranci z višjo izobrazbo so se pri reševanju boljše odrezali. Manj izobraženim sta povzročala največ težav ideograma *bolnišnica* in *čakalnica*.

Z vprašanji smo preverjali tudi razumevanje treh besedil (dve sta bili publicistični, eno pa praktično-strokovno):

- 8. naloga: kratko do srednje dolgo besedilo *Načrtovanje družine*, 153 besed (besedilo je v celoti navedeno v poglavju 2.2.1.1.);
- 9. naloga: daljše besedilo *Biti ubog, biti reven ...* (o brezposelnosti), 784 besed;
- 10. naloga: besedilo na spremnem listku v škatlici aspirina.

Izidi so spet podani preglednično, in sicer po številu pravih odgovorov. Pri 8. nalogi je bilo treba odgovoriti na tri vprašanja:

- a) Koliko otrok šteje povprečna afriška družina?
- b) V katerem delu sveta je najbolj narasla uporaba kontracepcijskih sredstev?
- c) Koliko milijard ljudi bo po napovedih strokovnjakov OZN na Zemlji leta 2025?

8. naloga	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
pravi odgovor na vpr. a	11,3	17,1	3,3
na vpr. b	23,9	21,9	26,7
na vpr. c	67,8	61,0	70,0

Pripomba: Testiranci z višjo izobrazbo so nalogo rešili bolje.

Besedila 9. naloge zaradi dolžine ne moremo navajati; pričakovali smo, da bo pri daljšem besedilu manj testirancev našlo pravilne odgovore; podatki v naslednji preglednici to potrjujejo:

9. naloga	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
noben odg. pravilen	2,8	4,9	0
pravilen odg. na vpr. a	11,3	7,3	16,7
na vpr. b	22,5	29,3	13,3
na vpr. c	16,9	12,2	23,3
na vpr. d	46,5	46,3	46,7

V 10. vaji pa je bilo treba iz besedila na spremnem listku škatlice za aspirin poiskati odgovor na vprašanje:

a) V katerih primerih tablet ne smemo jemati?

b) Kolikšen je rok trajanja tablet?

10. naloga	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
pravilen odgovor na a	45,1	41,5	50,0
na b	97,2	97,6	96,7

Komentar: Nizek odstotek pri odgovoru na vprašanje a se da razložiti s tem, da testiranci mogoče niso razumeli besede »kontraindikacije« na spremnem listku, visok odstotek pri odgovoru na vprašanje b pa s tem, da je bil ta podatek zapisan na listku zadnji in je bil tako posebej izpostavljen.

V 11., zadnji nalogi iz sklopa preverjanja branja in razumevanja predstavljam še poznanje stalnih besednih zvez (povezati, kar spada skupaj); izbrani so bili precej pogostni primerjalni frazemi:

<i>Dežuje</i>	<i>kakor bi rožice sadil.</i>
<i>Krade</i>	<i>kakor svinja z mehcom.</i>
<i>Laže</i>	<i>kakor bi iz škafo lilo.</i>
<i>Dela z njim</i>	<i>kakor sraka.</i>
<i>Govori</i>	<i>kot pes teče.</i>

Število pravih odg.	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
0	4,2	4,9	3,3
1	2,8	0	6,7
2	16,9	9,8	26,6
3	28,2	12,2	50,0
4	2,8	0	6,7
5	45,1	73,1	6,7

Komentar: 11. naloga je pokazala veliko razliko med jezikovno zmožnostjo testirancev iz LJ in MS. Ljubljancanom so povzročali težave (po pogostnosti): *Krade* *kakor sraka*, *Laže*, *kot pes teče*, in deloma še *Govori*, *kakor bi rožice sadil*, Sobočanom pa *Govori*, *kakor bi rožice sadil*, *Laže*, *kot pes teče* in deloma *Dela z njim* *kot svinja z mehcom*.

2.2.1.3 Drugi del vprašalnika je preverjal pisno zmožnost oziroma zmožnost tvorjenja besedila (izidov računskih nalog ne bomo navajali). Predstavili bomo izide treh nalog, in sicer:

prepoznavanja besed, izpolnjevanja obrazcev (bančni dvižni listek, položnica in ček) in pisanja kratkega sporočila znancem, ki jih je testiranec obiskal, a jih ni našel doma.

12. naloga: Pet slovenskih pregovorov, ki so bili zapisani brez presledkov med besedami, je bilo treba »razdeliti« na besede:

Kadarmačkenidomamišiplešejo.

Tudislepakuravčasihzrnonajde.

Česarsemladnaučišneizgubiš.

Tjaletitudismetkamorveterpotegne.

Ponočisemarsikajvidičesarni.

Število pravih odgovorov	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
0	1,4	0	3,3
1	4,2	4,9	3,3
2	8,5	7,3	10,0
3	14,1	17,1	10,0
4	19,7	7,3	36,7
5	52,1	63,4	36,7

Pripomba: Pri 12. nalogi so dosegli boljše izide testiranci z višjo izobrazbo.

13. naloga: Izpolniti je bilo treba bančni dvižni listek.

Izpolnjena rubrika:	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
»št. banke« in »št. hranil. knjiž.«	73,2	82,9	60,0
»dvignem sit«	80,3	90,2	66,7
»priimek in ime«	100	100	100
»naslov«	91,5	95,1	83,9
»št. oseb. izkaznice in občine«	74,6	80,5	66,7
»datum«	97,2	97,6	96,7
»podpis«	83,1	90,2	73,3

Komentar: Testiranci niso imeli težav pri izpolnjevanju rubrik »priimek in ime« in »datum«, deloma »naslov«, drugo pa je pomenilo večji problem (celo »podpis«). Precejšnja je tudi razlika med testiranci iz LJ in MS. — Višja izobrazba je pomagala testirancem samo pri pravilni rešitvi rubrike »št. banke« in »št. hranilne knjižice«.

14. naloga: Izpolniti je bilo treba položnico, s katero so denar, ki so ga prej dvignili z bančne knjižice, nakazali danemu naslovniku.

Izpolnjena rubrika:	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
»št. pošte«	66,2	65,8	66,7
»ime in naslov vplačnika«	77,5	73,2	83,3
»namen nakazila«	78,9	87,8	66,7
»prejemnik«	74,6	75,6	73,3
»kraj in datum«	83,1	87,8	76,7
»znesek«	95,8	100	90,0
»št. računa«	88,7	87,8	90,0

Pripomba: Višja izobrazba je pomagala testirancem samo pri rešitvi rubrike »prejemnik«.

15. naloga: Izpolniti je bilo treba tudi ček za določeni znesek.

Izpolnjena rubrika:	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
»znesek«	90,1	95,1	83,3
»z besedami«	81,7	87,8	73,3

Komentar: Razmeroma visok odstotek pravilno izpolnjenih dveh zahtevanih rubrik (prednjači sicer LJ) navaja na misel, da testiranci poznajo poslovanje s čeki (četudi so brezposelni).

16. naloga: Testiranec je moral napisati kratko sporočilo znancem (podč. M. B.), da jih znova obišče naslednji dan ob določeni uri, ker jih »danes« ni bilo doma. Treba je bilo torej sporočiti dan in čas vnovičnega obiska, obiskovalec pa se je moral seveda tudi identificirati.

Napisal:	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
dan obiska	69,0	78,0	56,7
uro obiska	92,9	100	83,3
svoje ime	77,5	85,4	66,7

Komentar: Ljubljancani so bili pri tej nalogi uspešnejši. Naloga sicer ni bila težka, saj je ni opravilo le 4,2 % testiranca (vsi iz MS). Navedimo nekaj primerov besedil testirancev z 10-letno ali nižjo izobrazbo:

*Danes sem bila pa te ni bilo
pridem jutri ob 16.30*

Mojca (LJ)

Damjan bil tukaj. Ni vas bilo doma. Pridem jutri ob 16.^{30h} (LJ)

Na žalost so se naše poti danes križale in se nismo videli.

Če boste imeli jutri ob 16³⁰ čas bom zopet prišel

Vinko (LJ)

Danes sem bil pri vas toda nisem vas našel doma, toda jutri me počakajte ob 16.³⁰ uri

Adijo

Kranjc Janez (MS)

Robi! Bil sem tuki. Pridem spet ob 16³⁰

Tone (LJ)

Spoštovani gospod

Jaz sem prišel k vam na počitnice. Nikogar ni bilo doma. Jutri pridem 16.30 uri

Borut (MS)

2.2.1.4 Težje je bilo tvoriti daljše besedilo. V 17. nalogi smo najprej preverili razumevanje prebranega, nato pa še zmožnost tvorjenja besedila. Ker je bila naloga obsežnejša in potrebuje obširnejši komentar, jo tudi predstavljam posebej. Testiranci so morali prebrati časopisni oglas za razpisano prosto delovno mesto in odgovoriti na pet vprašanj (najtežje je bilo, kot kaže preglednica, zadnje vprašanje, ker je zahtevalo računanje):

a) Katero delovno mesto je razpisano v oglasu?

b) Katero podjetje razpisuje prosto delovno mesto?

c) Koliko delovnih izkušenj je potrebno?

č) Ali je razpisano delovno razmerje za določen ali za nedoločen čas?

d) Do katerega datuma morajo kandidati oddati prošnjo (oglas je bil objavljen v današnjem Delu)?

Žito pekarna

Vrhnika, d.o.o.,

Idrijska 21

Objavlja prosto delovno mesto

peka

dva delavca

Pogoji:

- poklicna šola smer pekarstvo

- najmanj eno leto delovnih izkušenj.

Prijave z dokazili o izobrazbi sprejemamo do 8 dni po objavi razpisa na naslov:

Žito pekarna Vrhnika, d.o.o.,
Idrijska cesta 21, 61300 Vrhnika.

Kandidate bomo sprejeli za nedoločen čas s trimesečnim poskusnim delom.

Prijavljene kandidate bomo o izbiri obvestili v 15 dneh po končanem zbiranju prijav.

13377

Pravilno odgovoril	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
na vpr. a	94,4	97,6	90,0
na vpr. b	98,6	97,6	100
na vpr. c	78,9	85,0	73,3
na vpr. č	81,7	80,5	83,3
na vpr. d	56,3	53,7	60,0

Nato je bilo treba napisati prošnjo za zaposlitev. Za nekatere je bil to kar velik problem, ker tega opravila ne obvladajo vsi. Le približno polovica testirancev piše prošnje sama (56,3 % od vseh, v Ljubljani 56,1 %, v Murski Soboti pa 63,3 %), v naši anketi pa je to »poskušalo« kar 93,0 % testirancev. Poglejmo štiri njihove izdelke (prva dva sta od Sobočanov, druga dva pa od Ljubljancanov; vsi imajo po 10 ali manj let izobrazbe, vendar končano osnovno šolo):

(1)

Moj naslov: (Priimek) Ladislav, Vas 9
69207 Prosenjakovci

Lepo vas prosim, če bi me vzeli v pekarno Vrhniko, ker sem zelo zainteresiran. Tukaj pri vas rad bi dobil delovno mesto. Ime mi je (Priimek) Ladislav, rojen sem pa 8.2.1976 v Rakičanu. Dokončal sem triletno šolo pekarstva. Odozgoraj sem vam napisal moj naslov. Če bi me vzeli v pekarno mi napišite čim naprej. Potem se bom že jaz tam prijavil.
Lepo vas pozdravljam!

Moj naslov: [redacted] Ladislav, [redacted] 9
69207 Prosenjakovci

Lepo vas prosim, če bi me vzeli v pekarno Vrhniko, ker sem zelo zainteresiran. Tukaj pri vas rad bi dobil delovno mesto. Ime mi je [redacted] Ladislav, rojen sem pa 8.2.1976 v Rakičanu. Dokončal sem triletno šolo pekarstva. Odozgoraj sem vam napisal moj naslov. Če bi me vzeli v pekarno mi napišite čim naprej. Potem se bom že jaz tam prijavil.

Lepo vas pozdravljam!

(2)

(Priimek) Stanko
Pekarna Murska Sobota
Stanko (Priimek) 22.6.92 Tišina Murska Sobota
8 let imam 3 leta delovnih izkušenj

[redacted] Stanko
Pekarna Murska Sobota

Stanko [redacted] 22.6.92 Tišina Murska Sobota
8 let imam 3 leta delovnih izkušenj

(3)

Žito pekarna
Vrhnika, d, o, o,
Idrijska 21

23.6.1992
Igor (Priimek)
Ulica 3
Ljubljana
61000

Prošnja za peka

Prijavljam se za peka.

Končal sem poklicno šolo za pekarstvo. Tri leta imam delovne izkušnje.

Lep pozdrav od

Igorja.

23.6.1992

Igor

Žito pekarna

Vrhnika d.o.o.

Idrijska 21

Ljubljana
61000

Prošnja za Peka

Prijavljam se za peka.

Končal sem ~~strednjo šolo za~~
poklicno šolo za pekarstvo -

Tri leta imam delovne izkušnje.

Lep pozdrav od Igorja.

(4)

Ulica 3, Lj.

Žito pekarna

Vrhnika d.o.o.

Idrijska 21

Pek

(Priimek) David 23.3.76 NÜRENBERG

Imam dokončano šolo smer pekarstvo

In imam 3 leta delovnih izkušenj

Hvala za razumevanje

(Priimek) David

Srednjo šolo 3. kl.

Žito pekarna

Vrhnika d.o.o.

Idrijska 21

Peka

David 23.3.76 NÜRENBERG

Imam dokončano šolo smer pekarstvo

In imam 3 leta delovnih izkušenj

Hvala za razumevanje

David

Pisec prošnje mora imeti več vrst znanja, in sicer a) jezikovno znanje (slovarsko, slovnično, tj. oblikovno-skladenjsko, besedilotvorno in pravopisno), b) pragmatično znanje (izmed različnih možnosti, ki jih daje jezik na voljo, je treba znati izbrati za dane okoliščine najbolj primerno (tj. praktičnostrokovno / uradovno zvrst), c) znanje o zunanji oblikovanosti prošnje. Oblika prošnje mora imeti določene sestavine: levo zgoraj ime in naslov pošiljatelja, nekoliko nižje ime in naslov naslovnika, datum, neobvezno *Zadeva* ali zgolj poimenovanje tipa besedila *Prošnja*, neobvezno tudi nagovor */Spoštovani!/,* sledi besedilo v ožjem pomenu, na koncu pa podpis in morebitni pripis */Priloge/*.

Preden bomo natančneje predstavili besedilo v ožjem pomenu, si v preglednici oglejmo, kolikšen odstotek testirancev je navedel našete sestavine oblike.

Napisal	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
ime in naslov pošiljatelja	73,2	80,5	63,3
ime in naslov naslovnika	84,5	92,7	73,3
datum	47,9	70,7	16,7
»zadeva«	50,7	63,4	33,3
nagovor	4,2	7,3	0
podpis	62,0	80,5	36,7
priloge	2,8	4,9	0

Komentar: Pri razbiranju podatkov iz preglednice najprej opazimo veliko razliko med testiranci iz LJ in MS (precej manj uspešni). Za oboje je je pomenilo precejšnje težavo pisanje datuma in podpis. Na »zadevo« je pomislilo precej več Ljubljancev (nekaj primerov: *Prošnja*, *Prošnja za zaposlitev*, *Prošnja za sklenitev delovnega razmerja*, *Prošnja za sklenitev v delovno razmerje*, *Prošnja za prosto delovno mesto peka*, *Prošnja za delo*, *Prošnja za peka*, *Prošnja na objavo prostega delovnega mesta peka*, *Prošnja v zvezi objave prostega delovnega mesta*, *Prijava na razpis oglasa*, *Objava prostega delovnega mesta »peka«*), nagovor (*Spoštovani!*) in »priloge« pa so napisali sploh samo ti.

V nadaljevanju se bomo posvetili samo t.i. besedilotvorni zmožnosti, tj. zmožnosti »notranje oblikovanosti« besedila v ožjem pomenu, oblikoslovno-skladenjsko, pravopisno in pragmatično (ne)znanje pa bo razvidno iz navednih primerov.

Prošnja kot besedilni tip spada v vrsto vplivajanskih besedil: sporočevalec jo tvori z namenom, da bi naslovnik opravil določeno dejanje, ki je v interesu sporočevalca (v našem primeru mu »dal« službo). Besedilni tip kaže sporočevalčev strategijo pri pridobivanju naslovnika: najprej je naveden sporočevalčev namen, tj. sporočevalec (za)prosi naslovnika (po namenu se tip besedila tudi imenuje), nato se s trditvami predstavi in na koncu še zahvali naslovniku in/ali ga pozdravi. Navedena sestava prošnje je seveda veljavna/predpisana v uradovnih okoliščinah (prim. praktičnostrokovna (pod)zvrst).

Sporočevalčev namen mora biti v besedilih, ki pripadajo praktičnostrokovni zvrsti, neposredno izražen, da ne bi prišlo do nerazumevanja oziroma dvoumnosti. Jezik daje sporočevalcu možnost, da svoj namen izrazi neposredno (t.i. performativni glagol *prosim* oz. poimenovanje tipa besedila *vlagam/pošiljam prošnjo*), ponuja pa tudi manj neposredne možnosti (testiranci so npr. izbrali /navedeno po pogostosti/: *prijavljam se na /delovno mesto/, javljam se na /oglas/, želim se zaposliti* ipd. ali celo večpomenske in za to funkcijsko (pod)zvrst neprimerne možnosti, npr. samo *Pek*, ki pravzaprav kaže bolj na nezmožnost samega upovedovanja).

Navedimo nekaj primerov izrazitve namena, še prej pa si v preglednici oglejmo, koliko testirancev je sploh izrazilo svoj namen. (Prim. drugo in četrto besedilo, predstavljeni prej, ki nimata izraženega namena in ju zato ne moremo imeti za »prošnji«.)

Izrazil namen	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
da	81,7	87,8	73,3

Primeri (nekaterih lastnih imen ne navajamo zaradi varovanja osebnih podatkov):

- *Spodaj podpisana XY, rojena 1. 2. 1971 v Celju, stanujoča na zgornjem naslovu, Vas prosim (podč. M. B.) za sprejem na prosto delovno mesto peka, ki je bilo objavljeno dne 22. 6. 1992 v Delu. (MS-V)*²⁵
- *Prosim zgoraj navedeni naslov, da me sprejme na delovno mesto peka za nedoločen čas. (LJ-M)*
- *Jaz zgoraj potpisan Vas prosim če bi me lahko sprejeli na delovno mesto peka. (MS-M)*
- *Zgoraj podpisani XY roj. 9. 6. 1970 v Ljubljani prosim gornji naslov za sklenitev delovnega razmerja za mesto peka. (LJ-V)*
- *Zgoraj podpisana XY, rojena 18. 2. 1942 v Mariboru prosim za pridobitev delovnega mesta s spodaj navedenimi izpolnjenimi pogoji: dokončana poklicna šola — smer pekarstvo, tri leta delovnih izkušenj. (MS-V)*
- *XY roj. 18. 4. 70 prosim za delo ki je raspisano za prosto delovno mesto za peka. (MS-M)*
- *Zato vas vljudno prosim, ker imam skrbeti za družino, če je v vaših močeh, da bi dobil službo pri vas v pekarni. (MS-V)*
- *Podpisana XY, rojena 11. 8. 1973 v Ljubljani prosim za zaposlitev v vaši DO. Rada bi se zaposlila pri vas kot pek. (LJ-M)*
- *Omenjeno podjetje naprošam za delovno mesto peka. (LJ-V)*
- *Spodaj potpisani XY rojen 10. 7. 1960 v Murski Soboti po poklicu pek z odsluženim vojaškim rokom in 3 leti delovnih izkušenj v zasebni pekarni vlagam prošnjo (podč. M. B.) na razpisano delovno mesto peka, ki je bilo objavljeno v časopisu dne 10. 5. 1992 in hkrati prosim da moji prosni ustrezšete. (MS-V)*
- *Spodaj podpisani YX pošiljam, to prošnjo na objavo prostega delovnega mesta peka, ki ste ga objavili v časopisu DELO dne 24. 6. 92. (LJ-M)*
- *Glede na oglas, ki sem ga zasledil v časopisu sem se odločil da napišem prošnjo. (MS-M)*
- *Spodaj podpisani XY, roj. 12. 10. 1972 v Ljubljani, stanujoč Savska 29, Bled, se prijavljam na razpis (podč. M. B.) za prosto delovno mesto peka, objavljen v Delu z dne 31. 6. 1992. (LJ-V)*
- *Spodaj podpisana, roj. 4. 6. 1972 v Lj. se prijavljam na prosto delovno mesto peka, ki ste ga razpisali v časopisu Delo, dne 22. 5. 1992. (LJ-V)*
- *XY iz M. Sobota se prijavljam na vaš oglas ki ga imate razpisanega za prosta delovna mesta v Žito pekarna Vrhnika d.o.o Idrijska 21. Prijavljam se za peka oz. peko. (MS-V)*
- *XY Murska Sobota 15 se prijavlam za vaše delo ki ste ga imeli v ogasu (MS-M)*
- *Prijavljam se na razglas prostih del in nalog za peka, ki je bil objavljen v Delu 9. 7. 1992. (LJ-V)*
- *Po ogasu v Delu se prijavljam na razpis za delovno mesto peka v vaši pekarni. (LJ-M)*
- *Prijavljam se na prosto delovno mesto peka. (MS-V)*
- *Prijavljam se na delovno mesto Peka. (LJ-M)*
- *Prijavljam se za peka. (MS-M, LJ-M)*
- *Prijavljam se za poklicnega peka. (MS-M)*
- *V zvezi vaše objave prostega delovnega mesta peka se prijavljam na obravnavo. (LJ-M)*
- *Prijavljam se na vašo prošnjo za delovno mesto peka. (MS-V)*

²⁵ »Šifra« (MS-V) pomeni, da je poved del besedila, ki ga je napisal testiranec iz Murske Sobote z več kot 10 leti izobrazbe. ((LJ-M) torej pomeni, da gre za Ljubljancana, ki ima 10 let ali manj izobrazbe.)

- *Prijavljam se na naslov Žito Pekarna Vrhnika d.o.o., Idrijska cesta 21, 61360 Vrhnika.* (MS-M)
- *Zgoraj podpisani XY se javljam na razpis (podč. M. B.) prostega delovnega mesta.* (LJ-M)
- *Podpisani XY, rojen 25. 10. 1960. v Ljubljani se oglašam na oglas, ki je bil objavljen v Delu, dne 20. 6. 1992 za smer šolo za pekara.* (LJ-M)
- *Odzivam se na vaš oglas za mesto peka.* (LJ-V)
- *Želim se zaposliti (podč. M. B.) pri vaši delovni organizaciji Žito Pekarni Vrhniki.* (MS-M)
- *Želel bi se zaposliti v vašem podjetju za prosto delovno mesto peka.* (LJ-M)
- *I...I in bi se rad pri vas zaposlil.* (MS-V)
- *Lepo Vas prosim, če bi me vzeli v pekarno Vrhniko, ker sem zelo zainteresiran. Tukaj pri vas rad bi dobil delovno mesto.* (MS-M)
- *V vašem oglasu sem prebrala (podč. M. B.), da iščete delovno mesto peka.* (LJ-M)
- *V časopisu sem zasledila vaš razpis prostega delovnega mesta za peka.* (LJ-M)
- *Vaš oglas sem našel v časopisu.* (MS-V)
- *Iščem delo in sem zasledil vaš oglas.* (LJ-M)
- *V časopisu ste objavili prosto delovno mesto peka.* (LJ-M)
- *Za delovno mesto peka.* (LJ-M)
- *Za peka* (MS-M)
- *Peka* (MS-M)
- *Pek* (LJ-M)

Po izrazitvi namena pisec utemelji svojo prošnjo s trditvami: na kratko se predstavi, navede osebne podatke (ime in priimek, datum in kraj rojstva), izobrazbo (dokončana šola, število let delovnih izkušenj) in drugo (neobvezno), kar se piscu prošnje zdi potrebno pri vplivanju na naslovnika (npr. dosedanje zaposlitve in uspehi pri delu, stan, (ne)rešeno stanovanjsko vprašanje idr.).

Napisal	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
ime in priimek	80,3	87,8	70,0
datum in kraj rojstva	67,6	73,2	60,0
dokončano šolo	77,5	90,2	60,0
število let del. izkušenj	81,7	90,2	70,0
dodatne podatke	28,2	34,1	20,0

Komentar: Odstotek testirancev, ki so zapisali »dodatne podatke«, je majhen pri obeh skupinah, verjetno zato, ker na to niso bili posebej opozorjeni (npr. v navodilih oziroma z vprašanjem pri preverjanju razumevanja).

Primeri tistih, ki so sporočili še »dodatne podatke«:

- *I...I sem brez zaposlitve.* (MS-M)
- *Zaradi podjetja ki je šlo v stečaj sem lani izgubil službo I...I* (MS-V)
- *Nažalost sem izgubil službo zaradi raspada podjetja v katerem sem bil.* (MS-V)
- *Od leta 1989 sem zaposlen v pekarni Pečjak.* (LJ-M)
- *Do sedaj sem sodeloval v domači pekarni I...I* (LJ-M)
- *Po končani šoli sem bila zaposlena v Žito Ljubljana na Dunajski 103 I...I* (LJ-V)
- *Moj učni uspeh je bil vsa leta dober.* (LJ-M)

- V letu 1982/83 sem uspešno opravil tudi pripravniški izpit. Ter bil zaposlen 4 leta pri podjetju Intes. Svoje delo bi marljivo in zvesto opravljal. (MS-V)
- V pekarni Metlika sem bil predhodno zaposlen 8 let in imam precej delovnih izkušenj za delo peka. (Lj-M)
- Delovne izkušnje imam saj sem delal 2 leti pri privatnemu peku, tako da s tem ne bi bilo nobenih težav. (LJ-M)
- Dokončano imam /.../, zato verjamem, da ne bom imel težav. Trenutno sem prijavljen na zavodu za zaposlovanje, zato bi lahko z delom začel takoj. Svojih znanj ne bi le rad izkoriščal, ampak jih tudi širil na druga slična področja. (LJ-V)
- Sedaj sem že 4. leto zaposlena v pekarni Horvat v Komendi. Za zaposlitev v vaši organizaciji prosim zaradi finančnih težav mojega dosedanjega delodajalca in zaradi finančne preskrbitve same sebe. (LJ-V)
- Tako delo me zelo veseli /.../ (LJ-M)
- Zelo sem zainteresirana za vaš poklic. (LJ-M)
- Vojaško obveznost imam odslušeno leta 1987. Sem samski in stanovanjski problem imam rešen. (LJ-V)

Na koncu prošnje zapišemo formalni pozdrav z željo, da bi bila prošnja rešena piscu v prid.

Napisal	Skupaj (%)	LJ (%)	MS (%)
končno »formulo«	64,8	82,9	40,0

Komentar: Zanimiv je podatek, da je med ljubljanskimi testiranci, ki na končno »formulo« niso pozabili, v večini prav skupina, ki ima nižjo izobrazbo (10 let ali manj).

Primeri:

- V upanju, da moja prošnja čim ugodneje rešite, vas lepo pozdravljam. S spoštovanjem! (LJ-V)
- Upam, da boste moja prošnja upoštevali, že vnaprej se vam zahvaljujem. (MS-V)
- Prosim za ugodno rešitev moje prošnje. V pričakovanju hitrega odgovora vas lepo pozdravljam. (LJ-V)
- Prosim za ugodno razrešitev prošnje in se vam vnaprej zahvaljujem. (LJ-V)
- Že vnaprej vas vljudno pozdravljam in se vam zahvaljujem za rešitev moje prošnje. (MS-V)
- Zahvaljujem se za vašo pozornost in upam, da me boste povabili na razgovor. Lep pozdrav (LJ-V)
- V primeru ugodne odločitve se vam zahvaljujem. (LJ-M)
- /.../ in pi vam se vnaprej zahvalo za službo. (MS-M)
- Upam, da mi boste odgovorili na mojo prošnjo. Že vnaprej se zahvaljujem. (MS-M)
- Pričakajoč vaš cenjen odgovor Vas lepo pozdravljam. (LJ-M)
- V pričakovanju, vaš XY (LJ-V)
- Že vnaprej se vam zahvaljujem za vašo odločitev. Lep pozdrav. (LJ-M)
- /.../ čakam na vaš odgovor. Lep pozdrav s spoštovanjem (LJ-M)
- Prosim, da me o vaši odločitvi obvestite. Najlepša hvala, Pozdrav (LJ-M)
- Če bi me vzeli v pekarno mi napišite čim najprej. Potem se bom že jaz tam prijavil. Lepo vas pozdravljam! (MS-M)
- Če bo prošnja ugodna mi prosim odgovorite na moj naslov. (LJ-M)
- Za sprejem se zahvaljujem. (LJ-M)
- Vnaprej Vam se zahvaljujem. (MS-M)
- Hvala za razumevanje. (LJ-M)

- *Hvala na vaši pozornosti.* (MS-V)
- *Lep pozdrav.* (MS-M, LJ-V, LJ-M)
- *Lep tovariški pozdrav.* (MS-M)
- *Lep pozdrav od Igorja.* (LJ-M)

2.2.1.5 Za konec je treba še enkrat poudariti, da moramo biti pri interpretaciji izidov previdni, ker smo s poskusnim vprašalnikom opravili le pilotno testiranje.²⁶ Kljub navedenim zadržkom pa vendarle lahko ugotovimo, da izidi nekaterih nalog kažejo izrazite razlike med testiranci glede na zemljepisno merilo (npr. 3., 11., deloma 17. naloga idr.), še bolj pa se je izkazalo izobrazbeno merilo (testiranci z več izobrazbo so imeli več uspeha pri npr. 3., 7., 8., 12. nalogi, predvsem pa pri času, porabljenem za testiranje).

3 Ukrepi za zmanjšanje oziroma odpravljanje in preprečevanje funkcionalne nepismenosti

Verjetnost, da bi funkcionalno nepismeni sami kaj spremenili na bolje, je zelo majhna. Družba ima na voljo dve možnosti: funkcionalno nepismenost zmanjšati ali pa, še bolje, preprečiti, da bi do nje sploh prišlo oziroma da do nje ne bi prihajalo pri tako velikem številu občanov.

Funkcionalna nepismenost pri odraslih se pojavlja oziroma povečuje zaradi pomanjkanja ukrepov zoper njo. Ker funkcionalna pismenost ni kratkoročna naložba, naj bi družba zagotavljala take razmere, ki bi bile ugodne za njeno vzdrževanje (nobeno znanje ni za večno). Ena od možnosti za odrasle, ki se ne šolajo več, je obiskovanje dopolnilnega izobraževanja, vendar ga ne gre razumeti kot »prekvalifikacijo« za posebna delovna opravila, temveč v širšem, humanističnem smislu. V okviru operativnega dela prej omenjenega projekta Funkcionalna pismenost pri odraslih v Sloveniji je Andragoški center Slovenije pripravil program, ki od leta 1992 teče v devetih občinah po Sloveniji. Vanj so se lahko vključili mlajši brezposelni, ki imajo največ 2-letno poklicno oz. nedokončano srednješolsko izobrazbo (skupaj 10 let šolanja). Vsebinsko gre za selekcionirano in osmišljeno obravnavo programa, ki ga predvideva učni načrt za slovenski jezik in matematiko v osnovni šoli, tj., poudarek je na sporazumevanju, sprejemanju in tvorjenju besedil v najrazličnejših okoliščinah ter na osnovnih računskih operacijah. Pripravlja se novo didaktično gradivo. V programih pod imenom »Programi za življenjsko uspešnost« poučujejo za to posebej usposobljeni učitelji (tudi slovenisti), ki morajo pred tem na ACS obiskovati posebne tečaje (skupaj 216 ur) in izdelati več seminarskih nalog.²⁷

Seveda pa je funkcionalno nepismenost najbolje preprečiti. Pričakovanje, da bo obvezno šolanje mladih vplivalo na izkoreninjenje tega pojava, se ne uresničuje. Funkcionalna nepismenost se pojavlja tudi pri osebah, ki so pravkar uspešno končale osnovno pa tudi 2-, 3-, 4-letno strokovno šolo.²⁸ Dejstvo je, da je znanje tistih, ki uspešno končajo posamezne stopnje šolanja, v večini precej nefunkcionalno glede na potrebe v njihovem življenjskem okolju.

To precej velja tudi za pouk slovenskega jezika v naših šolah. Znano je, da ni sporočanjso naravnan; O. Kunst-Gnamuš trdi, da je delež učiteljevega govora v primerjavi z učenčevim nenormalno velik (v 1. razredu osnovne šole izreče učenec samo 30 % vsega, kasneje pa se odstotek še manjša), iniciativen je le učiteljev govor, učenčeva govorna dejavnost je omejena samo na enobesedno

²⁶ Prim. Interpretacija rezultatov pilotnega testiranja funkcionalne nepismenosti odraslih v Sloveniji, razmn., Andragoški center Slovenije, Ljubljana 1992, 12 str.

²⁷ Prim. O. Drofenik, E. Možina, A. Janko, Zunanja evalvacija programov Usposabljanje za življenjsko uspešnost, Poročilo za leto 1993/94, razmn. Andragoški center Slovenije, Ljubljana 1994, 11 str.

²⁸ Nav. po Opis projekta Usposabljanje za življenjsko uspešnost in študijski krožki v vlogi spreminjanja izobraževanja in demokratizacije življenja v lokalnih skupnostih, razmn. Andragoški center Slovenije, Ljubljana 1993, 7.

zapolnjevanje praznih mest v strukturi učiteljevega govora itd.).²⁹ Tudi vsebinsko pouk ni zanimivo zasnovan: prevladuje sistemska obravnava jezika, opisovanje jezika že v najnižjih razredih osnovne šole, učenci nimajo opraviti z besedili, če pa že, se znajdejo le v vlogi sprejemnika (predvsem umetnostnih) besedil; šolski učbeniki vsebujejo premalo »življenjskih« neumetnostnih besedil in ne prinašajo uporabnih raznovrstnih govornih položajev, vsebina ne navaja na razmišljanje, sklepanje in menjavo mnenj).³⁰ Temeljni namen sodobnega jezikovnega pouka materinščine naj bi bila razvita sporazumevalna zmožnost, zmožnost rabe jezika, tj. sprejemanje/razumevanje in tvorjenje besedil, različnih glede na okoliščine, namen in vsebino.³¹

Ali niso prav/tudi spoznanja o funkcionalni (ne)pismenosti v Sloveniji priložnost/spodbuda za razmislek o prenovi pouka slovenskega jezika v našem šolskem sistemu?

Marja Bešter

UDK 37.014.22:376.76(497.12)"199"

SUMMARY

FUNCTIONAL (IL)LITERACY IN SLOVENIA

The article discusses the so-called functional (il)literacy in the Slovene population. Functionally illiterate is a person who has learnt at school to read and to write (and to do basic arithmetic), but who is incapable of using these skills in his or her daily life. It is estimated that approximately 50 per cent. of the Slovene population are functionally illiterate. The article presents the results of a pilot testing of 71 unemployed volunteers with ten or fewer years of education and living in two different regions: those of Ljubljana (urban environment) and of

Murska Sobota (rural). The measurement of functional illiteracy was performed by the Centre for Andragogical Studies of Slovenia, using a questionnaire in whose design the author of the article also participated. The study partly confirmed the hypothesis that there is a positive correlation between functional literacy and a higher number of years of schooling and with living in urban environment.

²⁹ O. Kunst-Gnamuš, Spoznavanje in spoznavanje jezika, Ljubljana 1992, 31-32.

³⁰ Prim. O. Kunst-Gnamuš, prav tam, 55: »Ali naj se čudimo, če tako zasnovan predmet, ki zanemarljivo pomensko in funkcijsko podstavo jezika, ni med najbolj priljubljenimi? /Z/elo /se/ razlikuje od učenja tujih jezikov, posebej angleščine, pri kateri so živa besedila ter prepričljivi, domiselni govorni položaji temeljna podlaga za spoznavanje jezika. Slovnica raste iz sporazumevalnih potreb, sporazumevanje omogoča in ni samonamembna.«

³¹ Več o tem pri M. Križaj-Ortar, M. Bešter, Besedilo kot izhodišče in cilj, v: M. Križaj-Ortar, M. Bešter, E. Kržišnik, Pouk slovensščine malo drugače, Trzin 1994, 18 d.

Marko Juvan

Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 886.3.09:323(497.12)"198/199"

Iz 80. v 90. leta: slovenska literatura, postmodernizem, postkomunizem in nacionalna država

1. Potem ko se je v zadnjih treh desetletjih v slovenski književni vedi že uveljavila periodizacija po imanentnih umetnostno-stilnih vidikih, se zdita naslovna členitev in poimenovanje literarnozgodovinskih procesov že kar ignorantsko obujanje duhov zunanje, mehanične kronometrije.¹ Toda ta oznaka je vsaj začasno primerna, in to iz več razlogov; še najmanj zaradi tega, ker so sintagmi »osemdeseta« in »devetdeseta (leta)« vztrajno uporabljali — večkrat celo kot reklamno geslo — v književni publicistiki in založništvu, kadar je šlo za bolj panoramsko predstavljanje ali programiranje literarnega življenja in del med letoma 1980 in 1994. Tehtnejšim razlogom se bomo približali, če se vprašamo, kaj je pisce metaliterature in različnih spremnih besedil navajalo k takšnim praznim, s stališča označenega (književnosti in njenega dogajanja) nedoločnim oznakam. Pri tem je pomembno, da so te nastopale večinoma vzporedno s povednejšima izrazoma »postmoderna (doba)« in »postmodernizem«.

Postmodernizem in postmoderna sta bila takoj po l. 1980 v publicističnem in akademskem razpravljanju deležna tolikšne institucionalne pozornosti (čeprav vse do konca desetletja, ko so začela izhajati izvirna monografska dela o njiju, dokaj površne), kakršne ob svojem nastopanju na Slovenskem še nobena dotedanja smer. Tak študijski, reflektivni način uveljavljanja novega izma je vsekakor že znamenje umetnosti, ki se odreka aktivizmu in utopični programatiki ter zbuja ugodje v kultiviranih univerzitetnih krogih. Toda kljub temu se ves čas izražajo zadržki, da bi s pojmom postmodernizem poimenovali celotno književno obdobje po l. 1975, tj. po upadu modernizma in njegovih skrajnih, eksperimentalnih, neoavantgardističnih poganjkov. Kritiki nekoliko starejših rodov, oblikovanih še v eksistencialistično-modernistični ali neoavantgardistični estetiki 60. in 70. let, so se nagibali k oženju časovnega in besedilnogradivskega obsega/pomena postmodernizma kot dominante v literarnoumetniških kodih novega obdobja. Mlajši pisci (rojeni okoli l. 1960) so večinoma intelektualno zrasli ravno ob filozofih in pisateljih postmoderne. Toda čeprav so zaradi svoje drugačne senzibilnosti velikodušneje širili slovenski postmodernistični kanon, so celo oni čutili, da bi bila ena sama periodizacijska dominantna za vtis o nehierarhizirani raznolikosti književnega prizorišča po l. 1980 prenasilna. Tako so jo »mehčali« z drugimi izrazi, včasih pojem postmodernizem z njimi sploh nadomeščali oziroma iskali izmuzljivo »bistvo« postmodernizma

¹ Članek je nekoliko prirejena različica prispevka za tematsko številko italijanske slavistične revije *Europa Orientalis*, ki bo posvečena slovanskim literaturam v času "tranzicije".

— namesto v formalnih ali vsebinskih določilih, značilnih za navadne stilne formacije ali književne smeri — ravno v tem eklekticismu, mnoštvu heterogenih poetik.

Prazna, nedoločujoča, zunanja krononimija se torej kaže kot začasna rešitev iz takšnih zadreg: če je književno dogajanje idejno-stilno tako večsmerno in večplastno, idiolekti v njem pa nehierarhizirani, nepodrejeni kakšni totalizacijski dominantni, pač ni mogoče za njegovo oznako uporabiti pojma, ki naj bi intencionalno imel jasno določen obseg in pomen. Postmodernizem pa vrhu tega takšen pojem (še) niti ni; razlike in kanonu postmodernističnih besedil in v mednarodnem slovarju njegove poetike so — ne samo na Slovenskem — še vedno videti skoraj nepremostljive, odvisne predvsem od ameriške ali evropske optike ter od pojmovanja njegovega razmerja do modernizma (ali z njim prelamlja ali ga nadaljuje). Pri postmodernizmu in postmoderni, ki ne le implicirata, ampak celo razglasata decentralizacijo in individualnost, odpoveduje še klasično orodje literarnozgodovinske periodizacije — primerjalno sklicevanje na modelotvorne kanone, bodisi mednarodne bodisi narodne (pri tem so v vlogi zgledov praviloma dela številčno in produkcijsko močnih književnosti).

2. Naslednji razlog za dekadno označevanje literarnoumetnostnih procesov pa verjetno ni le začasna rešitev, ki bo ostala v veljavi, dokler natančnejši razbori in časovna oddaljenost ne pripeljejo do bolj posplošene in »bistvogledne« predstavitve časa med 1980 in 1994. 80. in 90. leta na Slovenskem se namreč ujemajo z zgodovinskimi mejniki, s sinekdohičnimi zgostitvami velikih sprememb družbenih okoliščin, v katerih gnezdi sistem književne komunikacije. V l. 1979 umre vodilni slovenski in jugoslovanski komunistični ideolog Edvard Kardelj, 1980 pa državni, partijski in vojaški voditelj Josip Broz-Tito; to — ne le figurativno — naznanja kataklizmičen razpad dveh velikih pripovedi, ki sta organizirali gospodstvo jugoslovanske države: ideologije samoupravnega socializma (skupaj s poinformbirojevskim mitom o izvorni, nestalinistični poti v socializem) ter ideologije jugoslovanstva (z njenim geslom o bratstvu, enotnosti in enakopravnosti narodov v zvezni državi). Na pragu 90. let pa ta dva procesa doživita, vsaj kar zadeva Slovence, svoj vrh in razplet: aprila 1990 s prvimi večstrankarskimi parlamentarnimi volitvami, junija 1991 pa z Deklaracijo o neodvisnosti, ki ji julija sledi »desetdnevna vojna« za samostojno državo.

80. in 90. leta na Slovenskem poleg imanentno umetniške mnogoterosti jezikov (o tem več v nadaljevanju) zaznamujejo tektonski prelomi v razmerjih med književnostjo in družbo; spodbujajo jih trije prepletajoči se procesi: demokratizacija, narodno-državno osamosvajanje in kapitalizacija. Z njimi sta razpadla dva, še iz romantičnega in poromantičnega obdobja podedovana ideologema o vlogah slovenske književnosti: 1. pojmovanje domače književnosti kot privilegirane ali celo edine ustanove, ki da — zaradi manjkajočih političnih, gospodarskih, pravnih in kulturnih organizacijskih oblik — vzpostavlja, potrjuje, ohranja in razvija »nezgodovinski«, nedržavni narod na poti njegove emancipacije; pisatelji, ne pa politiki ali vojskovodje so v tej luči narodova vest, vidci, voditelji in žrtve, ki vzpostavljajo skupnost; 2. predstava, da je leposlovje oz. umetnost edini pristni (in s strani oblasti še razmeroma tolerirani) rezervat posameznikove identitete ter mišljenjske svobode, zlasti kadar so druge poti za izražanje političnih mnenj in nezaželenih sporočil onemogočene.

Značilna za ošibitev teh dveh predstav, ki pa dejansko nikoli nista prodrli globoko v javno mnenje in v delovanje Slovencev, je skorajda programska, na postmoderne avtoritete oprta brezbržnost mlade generacije do triade literatura — narod — ideologija. Toda tudi sami oporečniško usmerjeni književniki, ki so se zbirali v vrsti partijsko zatiranih ali šikaniranih revij od 50. let naprej, so v 80. letih izživelj svojo narodnoobrambno in osebnosvobojno vlogo: težišče kritike partijskega totalitarizma so preusmerjali iz raznih literarnih in paraliterarnih ubesedovalnih strategij v čedalje bolj javno odmevno družbeno delovanje. Šlo je za vrsto prenosov politične vsebine iz literature v čisto politično govorico. Iz kritično in oporečniško usmerjene pisateljsko-razumniške srenje so se rekrutirali zakonodajalci nove slovenske države, ki so proti koncu 80. let pisali narodne programe in predlog ustave. Po volitvah v večstrankarski parlament 1990 in ustanovitvi samostojne države 1991 pa so nastale nove, profesionalne politične elite, v katere se ti pisatelji večinoma niso mogli za dolgo včleniti; novi politični razred je pisateljem ob pomoči množičnih občil, ki so začela

konjunktorni pohod v svobodni trg informacij, celo odjedel dobršen del pozornosti, ne nazadnje z najnovejšimi nadomestki leposlovja, fikcije: s politično memoaristiko, polemikami, javnim dopisovanjem ter z obdelavo velikih političnih, gospodarskih in vojaških afer.

Z ustanovitvijo slovenske države, z njenim mednarodnim priznanjem, se je v 90. letih dokončno izčrpala vloga literature kot nosilne ustanove naroda, ki stremi k samostojnosti. Poleg tega je leposlovje v splošnoevropskem postmodernem kontekstu — zaznamovanem z ekransko podobo sveta in s krizo logocentrizma — tudi v slovenski družbi 80. let polagoma izgubljalo tekmo z drugimi umetnostmi, zlasti tistimi, ki pri t. i. promoviranju Slovenije na »tujih trgih« niso postavljene pred jezikovne ovire. V tem se že kažejo tudi znamenja, značilna za najnovejši, še nedokončani proces — kapitalizacijo, tj. prehod iz socialističnega gospodarskega sestava v tržnega. Zasebna pobuda vdira tudi na področje založništva, država pa zmanjšuje delež subvencioniranja za izdajanje in knjižnično odkupovanje leposlovja: ponudba se zato nujno komercializira, razpršuje po številnih manjših založbah, vendar pa postaja tudi bolj prožna in občutljiva za interese bralcev. Zaradi takšnih okoliščin so zlasti mladi pisatelji dodobra sekularizirali pojmovanje pisateljstva: ne dojemajo ga več (toliko) kot poslanstvo, temveč kot poklic, večino, ne le pisanja, ampak tudi uveljavljanja.

Osamosvojitve iz jugoslovanskega državnega okvira je slovenski literaturi, vezani na jezik dveh milijonov ljudi, sicer odvzela širši recepcijski prostor, ki je bil s svojimi festivali, antologijami, prevodi, nagradami ter z uradno politiko medsebojnega spoznavanja in bratenja južnoslovanskih narodov deloma tudi nekakšna kompenzacija za njeno širše mednarodno potrjevanje. Vendar so slovenski književniki in intelektualci po čedalje hujšem stopnjevanju unitarističnih in dogmatičnih pritiskov z juga (po l. 1981) začeli iskati nov resonančni prostor v srednji Evropi — po objavi znanega Kunderovega esaja l. 1984 so ga, kot kaže, našli in poslej se z mednarodnimi srečanji, prevodi in nagradami (npr. Vilenica od l. 1985) krepijo stiki s tem nedoločljivim prostorom, ne brez idealizacije razumljenem kot območje s komunizmom nasilno pretrganega izročila demokracije, dialoga, gojene kulturnosti, strpnosti, prežemanja in oplajanja. Mlada generacija je pri promoviranju slovenske književnosti na »tujih trgih« tudi polna zamisli, ki pa se zdijo bolj pragmatične, marketinške (npr. inštitut za slovensko književnost, informacijska središča, organizacija prevajalsko-distribucijske mreže).

Nove družbene razmere so spodbudile premike v že utrjenem narodnem književnem kanonu, se pravi drugačne poglede na književnost v preteklosti (večjo težo in ceno npr. znova pridobiva katolištvo oziroma religioznost kot kulturotvorni dejavnik in kot pisateljska usmeritev) in — že po l. 1989 — čedalje bolj javno in poudarjeno odkrivanje pisateljev (emigrantov ali žrtev komunističnega nasilja), katerih opusi so bili za časa komunističnega režima zamolčani, prepovedani ali pozabljeni. Toda verjetno bodo le redki med njimi prodrli v sam vrh slovenskega Parnasa ter presegli zgolj literarnozgodovinsko zanimivost in šolski pomen; zlasti v emigraciji Slovenci nismo imeli pisatelja, ki bi bil tudi za matično okolje tako karizmatičen in inspirativen, kot sta bila npr. Solženicin ali Brodski za Ruse.

3. Imanentnemu umetnostno-kulturnemu dogajanju v osmem in na začetku devetega desetletja je dalo pečat uveljavljanje postmodernizma. Na Slovenskem je dobil svojo posebno podobo. Poskusu določitve tega pojma (ne pa njegovi izčrpní predstavitvi) se bom v nadaljevanju posebej posvetil in zato moral zanemariti številne pomembne literarne dosežke, ki se jih postmodernizem ni odločilneje dotaknil.

Prve omembe postmodernizma segajo sicer v pozna 70. leta, najizraziteje v arhitekturni kritiki, na začetku 80. let se vrstijo večinoma publicistične diskusije o njem, konjunkturo pa začne doživljati z vpeljevanjem v knjižne in revialne programe ok. l. 1985, ko prične svoje vrste strnjevati in urejati mlada generacija.

Nekateri kritiki in esejisti so »ex post« iskali postmodernizem v drugi polovici 70. let, še preden se je ta pojem na Slovenskem sploh uveljavil, npr. v pesniški medbesedilnosti, remitizacijski folklorizaciji in priklicevanju svetega s sredstvi modernističnih postopkov (Veno Taufer) ali v borgesovskih formah in tematiki ter metafikcijskih postopkih in znanstvenofantastičnih obrazcih

kratke proze Branka Gradišnika. V 80. letih je izhajalo čedalje več del, ki so jih recenzenti, kritiki in esejisti vodili pod okrilje oznake postmodernizem, vendar pa ostaja njihova postmodernistična narava vse do danes sporna, ker metaliteratura še ni razčistila (če je to sploh mogoče in potrebno) razmerja med njim, modernizmom, eksistencializmom in (post)simbolizmom. Naj navedem nekaj značilnih zgledov iz poezije.

V klasiciziranih pesnitvah, sonetnih ciklih ter bravuroznih etudah iz svetovnih pesniških oblik Borisa A. Novaka (*Hči spomina*, 1981, *Kronanje*, 1984, *Stihija*, 1991), ki skozi optiko otroške začudenosti, zamaknenosti ali presunjenosti prenavljajo mitološke, pravljicične in avtobiografske motive, se postopki neoavantgardistične jezikovne igre, znane toku ludizma, v okvirih discipliniranih verzno-kitičnih oblik resemantizirajo: paronomazijskoaliteracijski niz poraja metaforične verige, in to v okviru (post)simbolistične, valéryjevske metafizike korespondenc med zvenom in pomenom besed ter esteticističnega pesniškega avtotematizma.

Še bolj prelomen pomen je bil pripisan enemu vodilnih, najopaznejših mladih esejistov, intelektualcev in književnikov, Alešu Debeljaku. Ta je v zbirki *Imena smrti* (1985), kjer prevladujejo vizualne simulacije sonetov, stopnjeval razosebljanje in zmuzljivost modernističnega lirskega subjekta: shizofrena, a močno polepotena, narcisistična subjektiviteta, oblikovana skozi fragmentarizirano govorico medijev, palimpsestne metaforike in podob visoke pesniške tradicije (zlasti romantične, simbolistične in dekadence), si prizadeva za evokacijo sledi baudelairovske spleena, melanholije in močnih doživetij eksistencializma. Poleg Debeljaka je »mlado slovensko poezijo« 80. let najbolj vidno zaznamoval Alojz Ihan s prvcem *Srebrnik* (1986), katerega recepcija je kazala znamenja postmodernističnih uspešnic: s svojo prozaizirano zgodbenostjo in parabolichnostjo, s presenetljivimi perspektivami na občečloveško in vsakdanjo problematiko, z etično poantiranostjo (ki pa na svet gleda z nekakšno scientizirano ravnodušnostjo) se je priljubila bralcem, kritikom pa zaradi odmika od prevladujočih tokov v liriki (tj. od goste metaforizacije, poudarjene zvočnosti, indirektnega sporočanja) ter zavoljo rehabilitacije in prenovitve zavrženih, napol didaktičnih žanrov (parabole, legende, basni, anekdote). Kljub temu pa je Ihan zbudil tudi pomisleke, češ da njegova poezija ni postmodernistična, temveč le zapoznala, popularnejša, preprostejša različica modernistične poetike Edvarda Kocbeka.

Zgovoren je paradoks »mlade slovenske proze« pisateljev, rojenih okoli l. 1960. Esejist Tomo Virk jo je predstavil kot v postmodernem duhovnem stanju utemeljeno celoto, in to kljub njenim različnim avtorskim poetikam — od metafikijske, prek eksistencialno-veristične in arhaizatorsko-fundamentalistične do fantastične. Pravzaprav je znamenje časa videl ravno v tej raznolikosti. Opiraje se na poheideggrovsko oz. ponietzschejevsko misel Lyotarda in Vattima, na spise Baudrillarda, Deleuza in Guattarja ter na I. Hassana, je T. Virk tedaj in v svojih kasnejših študijah razlagal »mlado slovensko prozo« kot postmoderno literaturo, značilno po novem položaju subjekta in novi postavitvi transcendence (razpad metafizičnih totalitet v labirintno mrežo ali rizom, v lokalne smisle, konec velikih zgodb, nebojevitvo razmerje do izročila oz. »Verwendung«, težnja po avtonomiji književnega sveta, radikalna imanenca individuuma, ki izgublja lastnosti trdnega subjekta volje do moči). Toda tako filozofsko usmerjeni T. Virk kot bolj kulturnosociološko podkovani A. Debeljak (slednji v prvi slovenski monografiji o postmoderni in postmodernizmu, *Postmoderna sfinga*, 1989) sta model metafikije, ki je — po zgledu ameriških pojmovanj — večini razlagalcev »mlade slovenske proze« (zlasti del Andreja Blatnika, Igorja Bratoža) in sorodnih besedil piscev srednje generacije (Branka Gradišnika, Draga Jančarja in Dimitrija Rupla) veljal za res nov tok, za sinonim postmodernizma, obravnavala zaradi njegove racionalnosti, samorefleksivnosti bolj kot skrajnji podaljšek modernističnega izročila. Resda so metafikijske strukture stare vsaj toliko kot novoveški evropski roman, vendar pa je bolje, da v metafikijski prozi vidimo — naj se sliši še tako protislovno — nekakšno avantgardo postmodernizma, ki je na značilno »programski« način izpostavljala oziroma tematizirala kategorije in postopke, s katerimi so drugi postmodernistični prozni modeli (sočasni ali poznejši) že računali, jih le implicirali, npr. premoščanje prepada med visoko umetnostjo in popularnimi žanri, problematiziranje avtorskega položaja, kršenje meja med ontologijami različnih svetov in žanrov, šibitev avtoritete

zunajbesedilnih referenc in krepitev notranjega samonanašanja, raztapljanje oziroma »mehčanje« subjekta. Če po S. Sontag v postmodernistični literaturi že vidimo »beg od interpretacije«, izogibanje institucionaliziranemu razumskemu poseganju v erotično vez besedilo — bralec (tj. literarnovednemu iskanju »globljih temeljev« književne govorice), potem je metafikcija pravšnja prehodna stopnja v »novo senzibilnost«. Interpretacijsko dejavnost namreč že sama ustvarja, jo uprizarja, se z njo poigrava in jo spodkopava, sama pred bralci odigrava vlogo interpretov in kaže, da je smisel drseči označevalec.

To si lahko ogledamo tudi v izloženem primeru slovenske metafikcije — v romanu A. Blatnika *Plamenice in solze* (1987). Skozi različne optike in s pomočjo arhivov nezanesljivega pripovedovalca se v njem oblikuje rekurzivna, po konceptu escherjevske dvojne zanke zasnovana pripoved — pustolovska, vohunska in znanstvenofantastična alegorična zgodba o spodleteli želji po totaliteti, pripoved, ki se z vsakim branjem znova začenja v labirintu književnosti, kjer so se izgubili njeni junaki. Ta zgodbena nit po načelu samonanašanja odseva tudi v sestavi besedila, saj je Blatnikova motivika zlitina del Vonneguta, Borgesa, bratov Strugacki, Kiša, Kafke, Orwella, Endeja, Allena, atrakcij napetih filmskih žanrov idr. Najbolj opazno je metafikcijsko poigravanje z umetnostjo interpretacije v tem, da poglavja spremljajo kratki povzetki (včasih daljši od samih poglavij) in ironična simulacija šolskih, učbeniških vprašanj o pravkar prebranem.

Metafikcijski tip družiti z nekaterimi drugimi modeli proze, ki so vzporedno z njo nastajali v 80. letih, predvsem težnja po literarni avtonomiji, izogibanje avtoriteti zunanje referencialnosti in vpisovanju v trdovratne ideologeme — skratka, protirealistična usmerjenost oziroma »osvobajanje od posnemanja« (Matej Bogataj). Medtem ko (slovenska) metafikcija pogosteje s pripovednimi strategijami derealizira empirični, zgodovinsko znani svet ali raje uporablja in preigrava uveljavljena časoprostorja književnih, filmskih in televizijskih žanrov, kot bi si sama izmišljala svoja vesolja, pa nekateri prozaisti v tem in naslednjem desetletju ustvarjajo fantastične nove, avtonomne svetove, ki se lahko zgodbeno razvijejo — prav kakor jezik sanj, onirične podobe — iz kakega besednega detajla, metaforičnega domisleka (npr. razne karkoidne preobrazbe v prozi Milana Kleča, *Lasje*, 1987) ali iz asociacij ob zunanjih zaznavah, npr. naivnih, ljudskih likovnih izdelkov (skozi subtilno ironijo fabulirani folklorni iracionalizem Lojzeta Kovačiča v *Zgodbah s panjskih končnic*, 1993, delu sicer vodilnega prozaista starejše generacije in dediča avtobiografskega modernizma M. Prousta, J. Joycea, V. Woolf in H. Millerja).

Tudi v poeziji je v 80. in 90. letih, po obdobju kritiško-založniške vladavine modernističnih in neoavantgardnih estetskih vodil, prihajalo do značilne »raztrositve umetnostnih tendenc« in »prepletanja stilno najrazličnejših literarnih tokov« (Tea Štoka), ki jim je bilo težko najti skupni imenovalac. Kljub temu je bila zlasti med mladimi kritiki tudi pri poeziji vidna težnja obravnavati nekatere izmed številnih »avtopoetik« tega časa kot postmodernistične ali vsaj kot del postmodernega vzorca. Tako so iz izbranih poetik vendarle skonstruirali nekatere skupne poteze. Najbolj so podčrtavali vračanje k izročilu. To ne pomeni le čedalje močnejšega kulta formalne discipline, navezovanja na preverjene verzno-kitične vzorce ali lirske oblike niti ne zgolj priklicevanja ter »klinamenskega« preoblikovanja podob, verzov, oblikovnih vzorcev iz ljudskega in umetnega izročila prek medbesedilnih figur oziroma palimpsestnosti (citativ, stilizacij ipd.). Gre namreč tudi za težnjo po oblikovanju bolj koherentnih, ovsebinjenih in komunikativnih besedil, ki se ponekod ozirajo na zakonitosti žanra. Ta besedila so spet prežeta tudi z izpovedno vlogo, iz katere se da — onkraj modernistične dehumanizacije oz. prek njenih usedlin — zaslutiti stabilnejši, čeprav večkrat tudi fingiran, poziran lirski subjekt; prek zaloge skupnega izročila ali eksistencialne izkušnje lahko bralec spet podoživlja njegov individualni svet, osebno mitologijo, takšno navzočnost, ki se odpira manj intelektualiziranemu dožemanju.

V tem duhu so se v 80. letih (pre)oblikovale pesniške pisave več rodov ustvarjalcev (tudi nekoliko starejšega oziroma srednjega), izhajajočih iz modernizma, eksistencializma ali neoavantgard 60. let, npr. Venca Taufer s svojimi reminiscencami na slovensko liriko, s simulacijami mitske zavesti, citacijo folklorne poetike (*Tercine za obtočeno trobento*, 1985, *Vodenjaki*, 1986); Niko Grafenauer s soneti in elegijami, v katerih heideggrovsko revidira izročilo pesnikov »ubožnega časa« od

Hölderlina in Prešerna do Murna in Celana, da bi z njihovo pesniško vizijo določil svoje vztrajanje v ontološki diferenci, razprtosti med bitjo in bistvom (*Palimpsesti*, 1984, *Izbrisi*, 1989); Svetlana Makarovič s feminizirano in neodekadenčno subverzijo folklornih obrazcev in odnosnic (npr. *Sosed gora*, 1980); Tomaž Šalamun s protejsko stilno prožnostjo in besedilno odprtostjo, z izrazito personalizirano domišljijo, črpajočo tudi iz mehiškega duhovnega sveta, iz dialoga z moderno evropskoameriško umetnostjo in teorijo, a tudi z milino in naklonjenim rearanžiranjem raznorodnih obrazcev, od pankovske popevke do soneta. Medtem ko so bili v prozi ravno pripadniki mladega rodu poglavitni uvajalci novih, postmodernistinih modelov, pa je bilo v poeziji drugače. Paradigmo postmodernizma je v poeziji izoblikoval pesnik srednjega rodu — Milan Jesih.

V zbirkah *Soneti* (1989) in *Soneti, drugi* (1993) je izbral sonet kot »formo prebolevanja modernosti« (Matevž Kos); ta oblika je bila v slovenski književnosti od romantika Franceta Prešerna reprezentativni pesniški žanr, nekakšna metonimija lirike — visoke, kontemplativne osebne izpovedi (bivanjske, erotične, poetološke, nacionalne) ali satiričnega obračunavanja. Jesihov postmodernistični dosežek je v tem, da je sonet rehabilitiral tudi kot žanr in ga ni — tako kot večina modernistov pred njim — obravnaval le kot obliko. Njegov »pasticcio« starih, predmodernističnih lirskih tem (ljubezenske, bivanjske, pivske) in retorike se pomensko in kompozicijsko koherentno vpenja v zvesto posnet, čeprav razgibano modificiran verzno-kitični vzorec. Ubeseđen je z značilno postmodernistično slogovno toniranostjo, ki premošča vrzel med visokim in popularnim, v tem primeru med sentimentalnim osebnoizpovednim sonetom in njegovim satiričnim, »odčaranim« sopotnikom: izraziti romantični poetizmi se harmonično stapljajo z žargonizmi in slengizmi, umetelne figure s pogovornim samogovorom. Tematika se otesa metafizičnih obremenitev na eni strani s tehnikami metafizičnega in parodičnega razgaljanja postopka, s poudarjeno fiktivnostjo in simuliranjem, na drugi strani pa z netradicionalnim lirskim subjektom: to je individuum, zamaknjen v svojo intimo, zasebnost, male zgodbe in sanjarije.

Dramatika 80. in 90. let je bila v primerjavi z drugimi zvrstmi količinsko precej manj zastopana, njena odmevnost pa je bila kar najtesneje povezana s spektakelsko funkcijo gledališča. Značilno je, da gledališkost, vizualni kodi in scenska tehnologija v 80. in 90. letih prevladajo nad dramatiko, besedili: ne le pri številnih avtorskih branjih starejše dramatike, kjer režiserji spričo svojih uprizoritvenih raziskav in tematskih obsesij niso dali prav nič na normo »zvestobe izvirniku«, in pri »ad hoc« prirejenih scenarijih in montažah za spektakle raznih oblik protitradicionalnega, »neliterarnega« gledališča (npr. za politično gledališče prve polovice 80. let in retrogardistične »Gesamtkunstwerke« iz druge polovice tega desetletja), temveč tudi pri uvajanju postmodernistične estetike.

Kot novost je v izvirni dramski produkciji od konca 70. let učinkovala predvsem njihova prevladujoča težnja »nomadstva po zapuščenih objektih tradicije« (Tomaž Toporišič) oziroma dialoga z izročilom. Takšna smer remitizacije v prozni (Rudi Šeligo) ali poetični, tj. verzificirani in metaforizirani drami (parafraziranje antičnih, orientalskih, germanskih in domačih mitov, legend in pravljic pri Ivu Svetini, Danetu Zajcu in Venu Tauferju). Iz arhivov zgodovine in besedne umetnosti črpa tudi tok politične tragikomedije, drame in groteske (R. Šeligo, Drago Jančar, Dušan Jovanović). Fantazijska, parodična, groteskna in/ali burleskno-vodvilka komediografija pa se z literarnimi, filozofskimi, ideološko-političnimi in vsakdanjimi kodi ter konvencijami igra, jih sprevrača in izdeluje parodične krpanke oziroma »quodlibete« (Dominik Smole, Milan Jesih, Emil Filipčič idr.).

Književnost pri iskanju izraznih možnosti onkraj modernizma torej ni bila osamljena in niti ne najbolj odmevna. Mladi literarni rod se npr. z odmevnostjo pri postmodernističnem »oživljanju« dela tržaškega pisatelja Vladimirja Bartola ni mogel kosati s postmoderno usmerjenimi arhitekti, ki so — tudi ob mednarodni pomoči (npr. razstava v Beaubourgu 1986) — kot svojega prednika slavili Jožefa Plečnika. Značilno je tudi, da so se poglavitni umetniški in politični naboji 80. let sproščali zlasti v dejavnosti retrogardistične skupine Neue slowenische Kunst, ki je z enotnim ustvarjalnim konceptom ('umetnost kot država') prežela rokovsko glasbo, likovne kolaže in instalacije, plakato oblikovanje, gledališče in arhitekturo. Skupina NSK, ki je v 2. polovici 80. let

začela razmeroma odmeven pohod po Evropi in ZDA, saj je bila radikalnejša in totalnejša od, recimo, ruskega soc-arta, je izzivala uradno partijsko politiko (slovensko in jugoslovansko), škandalizirala tradicionalistične umetnostne kroge in okus zagovornikov modernizma. To je dosegala s tipično postmoderno idejnovrednostno nedoločljivostjo, ki parodičnega razmerja do izročila (tudi umetniško in politično avantgardističnega) in do družbenega konteksta ni enoumno zaznamovala, čeprav je njune embleme neobvezno mešala na meji med izzivalno subverzijo in fascinacijo popularne kulture, kiča.

4. Vprašanje postmodernističnega kanona ostaja še vedno odprto, močno odvisno zlasti od generacijske perspektive. Sam vidim mogoči izhod v tem, da bi lahko imeli postmodernizem le za tisti tok v književnosti in esejistiki, ki je — na Slovenskem nekako med l. 1982 in 1993 — formalno in tematsko poudarjeno reflektiral ter izpostavljal aporije postmoderne dobe. Ta doba pa pokriva množstvo raznoterih poetik, tudi takšnih, ki so odvodni modernizma ali celo starejših zgodovinskih modelov.

Zdi se, da je mogoče kod postmodernizma tudi na Slovenskem literarnozgodovinsko konstruirati samo na zelo abstraktni ravni, pravzaprav že bolj z določili postmoderne dobe (npr. razpad velikih pripovedi, »Verwindung« metafizike, pluralnost resnic, prehajanje subjekta v individuum) kot z vzorci ubesedovalnih strategij (npr. prevladovanje ontološke dominante nad epistemološko), ki bi bile »obvezne« za pripadnost posameznih besedil postmodernizmu. Podobno kot je za razmerje besedilo — žanr ugotavljal Derrida, je tudi z razmerjem besedilo — postmodernizem: v zablodi bomo, če bomo merili njegovo postmodernističnost kot pripadnost neki »ideji« postmodernizma, nekemu fenomenološko vzpostavljenemu bistvu; namesto tega se zdi bolje, za postmodernizem še toliko bolj kot za druge smeri, da presojamo, kako besedila **participirajo** na diskurzivnem polju postmodernizma, kako se vanj afiliacijsko umeščajo in katere možnosti tega umetnostnega koda aktualizirajo, katere opuščajo, katere pa zavračajo.

Na podlagi takšnega razmisleka je mogoče za zdaj skicirati le odprt in ohlapen seznam lastnosti postmodernizma na Slovenskem:

- pluralnost stilov, poetik in naziranj je, paradoksalno, doživljena kot **ново** stanje, vendar prosto pritiska ideje napredujočega preseganja preteklosti in prevladujočih estetskih vodil;
- estetiko eksperimenta in inovacije zamenja estetsko vodilo navezovanja na izročilo (na njegove motive in teme, trdnjše besedilnoorganizacijske oblike in žanre), vendar po načelih dvojnega kodiranja, se pravi prek izkušnje z modernizmom: renoviranje namesto inoviranja pomeni tudi opuščanje antagonističnega razmerja do izročila, saj to ne učinkuje več kot avtoriteta, pa tudi postmoderna avtorski položaj je izgubil substanco ter vsakršne oporne diskurze: nasprotovanje nadomesti kvečjemu pietetna ironija;
- težnja po avtonomiji književnosti in njenih besedilnih svetov ali vsaj ideologija antiideološkosti, ki se kaže v opuščanju ali relativiziranju tistih odnosnic, ki so bile v preteklosti obremenjene s političnimi, narodnimi in podobnimi interesi; zamenjuje jih poudarjanje literarnosti (npr. z medbesedilno zaprtostjo v svet kot knjižnico), fiktivnosti (z metafikcijo), mnogoterosti ontologij (s fantastiko), tehnike samonanašanja, parodičnosti, opozarjanje na medijsko, diskurzivno posredovanost »resnice«;
- individualizacija perspektive, kar pomeni rehabilitiranje čustvenosti, intuitivnosti, osebnih mitologij, zasebnosti in intimnosti na račun modernistične razosebitve, racionalnosti, refleksivnosti ali družbeno relevantnih projektov, vsebin;
- »prebolevanje« metafizike, njenih dihotomij, ki se veže tudi z opuščanjem t. i. velikih pripovedi: gojenje paradoksa, aporetičnosti, »mehkih« prehodov, alogičnosti, odprto razmerje do sveta in zgodovine, čut za ekologijo in za neantropocentrično svetost bivajočega;
- težnja po neposrednem, interpretativno neposredovanem nagovarjanju bralca oziroma po izogibanju globinskim pomenom v prid zbujanju zanimanja za atrakcije površine, forme.

5. Na začetku 90. let že prihaja do upada postmodernistične metafikcije, medbesedilnosti, prenavljanja-vračanja; zanimivo je, da je kritika kazala znamenja preobledenosti s književnostjo, ki stavi na metaforo sveta kot knjižnice, že komaj so izšla prva tovrstna dela. Namesto njih so čedalje večjo naklonjenost in pozornost dobivale usmeritve, ki so bodisi na obrobju obstajale že prej bodisi so bile vpeljane na novo, tudi z razgledovanjem po tujem umetnostnem dogajanju. Predstavim jih lahko samo v najbolj bežnih obrisih.

V zadnjih letih je doživela pravo rast žanrska literatura (kriminalke, ljubezenski romani in zgodbe itn.) kot izid aspiracij po obrtno-tehnološko brezhibni, urbanizirani, komercialni, množični produkciji. Toda »čistost« žanrske izpeljave nemalokrat moti refleksivnost, psihologiziranje ali pa ironično-parodična, metafikcijska distanca, ki kaže na neskladje utrjenih obrazcev s sodobno slovensko družbeno resničnostjo, pa tudi z ambicijo pisca, ki bi hotel obdržati dobro ime, status »pravega« umetnika (Branko Gradišnik, Miha Mazzini, Mart Lenardič, Maja Novak, Aaron Kronski, Vladimir P. Štefanec idr.).

Kot samosvoja kategorija pridobivajo težo tudi male oziroma obrobne književnosti, ki so bile ves čas izločene iz središčnega narodnega kanona oziroma iz prevladujočih razvojnih črt. V teh besedilih se uveljavljajo odrinjeni, pozabljeni in prezrti družbeni prostori ter skupine, njihova problematika, pogledi; v načinih izrekanja praviloma prihaja do vdorov magičnega, mitičnega, folklornega, fantastičnega, distopičnega, bolezenskega ali obscenega. Gre za regionalno-dialektalno obarvano poezijo in prozo, s prvinami ljudskih verovanj, šeg in navad (Renato Quaglia, Marjan Tomšič, Feri Lainšček), nato za razne tipe ženske pisave — od trše, militantne in črnoutopično parabolizirajoče do mehkejše, minimalistične in rafinirano ironične (Berta Bojetu, Ifigenija Zagoričnik, Irena Zorko-Novak), ne nazadnje za gayevsko erotično liriko, ki se napaja pri vrelih dekadence (Brane Mozetič).

Naslednja vidnejša smer na prehodu iz 80. v 90. leta je v Sloveniji minimalizem (tudi v likovni, scenski in glasbeni umetnosti); lotevali so se ga večinoma nekdanji izraziti postmodernistični pisci oziroma metafikcionalisti (zlasti Andrej Blatnik in Igor Zabel). Na tematski in pripovedni ravni ga odlikuje čut za atmosfero, tudi za povsem neugledne, efemerne realije, za fabulativne okruške iz družinskih in intimnih scenarijev brez dramatizirajoče arhitekture in brez pretenzij po sporočilni globini; stilno pa se odmika od eklekticizma in manierizma medbesedilno-metafikcijskega postmodernizma tako, da goji videz preprostosti, neumetelnosti in/ali se odpira pogovornosti, vendar ne več zato, da bi ta postala stilno zaznamovana kategorija.

Metafizika je na začetkih antike ločila mišljenje od pesništva, v zadnjem času pa skušajo nekateri pisatelji spet doseči enost modrosti, spoznanja in pesniške intuicije. Gre za različne težnje po filozofski, gnostični, mistični, religiozni oziroma ezoterični literaturi, ki se včasih že odreka temeljni postavki umetnosti, tj. estetski avtonomiji. Zdi se, da nad oblikovalno voljo, ki je ponekod še postmodernistično citacijska, drugod pa že bliže romantični »novi mitologiji«, včasih že prevlada volja po individualno pristnem nagovarjanju transcendence, po molitvi, črpanju iz nemetafizične, hermetične modrosti — iz izrekov predsokratikov (Milan Dekleva), judovske mistike in antično-krščanskega izročila (Vid Snoj, Jože Snoj), islama, budizma, daoizma itn. (Ivo Svetina, deloma Uroš Zupan). Težnja po resakralizaciji literature sicer ni nova, se pa v 90. letih vsaj pri nekaterih piscih osamosvaja, izčiščuje in sama postaja prevladujoča. Pri tem jo deloma miselno podpira poheideggerjanska »mehka misel«, še bolj pa, se zdi, splošno in celo množično zanimanje za nove oblike religiozne izkušnje, ki je nastalo v »novi dobi«. Lahko bi rekel, da je to iskanje odgovor literarno in miselno zahtevnejše govornice na čedalje bolj trivializirano in eklektično (para)religioznost »nove dobe«.

Literatura

- Bajt, Drago: Slovene short prose of the last twenty years. *Litterae slovenicae* 1 (1991), 211-216.
- : Postmodernizem po slovensko. *Nova revija* 7/73-74 (1988), 907-911.
- Bogataj, Matej: Osvobajanje od posnemanja. *Literatura* 1/6 (1989), 126-134.
- Jančar, Drago — Adam Michnik: *Disput ali Kje smo, kam plovemo?* Pog. vodil N. Jež (Celovec, Salzburg, 1992).
- Juvan, Marko: Postmodernizem in »mlada slovenska proza«. *Jezik in slovstvo* 34/3 (1988-89), 49-56.
- Kermauner, Taras: *Vračanje mita v sodobni slovenski dramatik* (Ljubljana, 1988).
- Kos, Janko: Novi pogledi na slovensko literaturo. *Sodobnost* 40 (1992), št. 3, 4, 5, 6-7, 10.
- : Slovenska literatura po modernizmu. *Sodobnost* 37 (1989), 225-233, 408-417, 484-492, 642-652, 825-834, 933-945.
- Kos, Matevž: Sonet kot forma prebolevanja modernosti. *Literatura* 2/7 (1990), 111-120.
- Mlada slovenska poezija sedemdesetih in osemdesetih let*. Sestavil in spremno besedo napisal D. Poniž (Celovec, 1989).
- Paternu, Boris: Sodobna slovenska poezija kot evolucijski problem. *Obdobja in slogi v slovenski književnosti* (Ljubljana, 1989), 195-222.
- Snoj, Vid: *Zgodnost* (Ljubljana, 1993).
- Štoka, Tea: *Prevara ogledala* (Ljubljana, 1994).
- Toporišič, Tomaž: Dramatika na poti nomadov. *Nova revija* 8/87-88 (1989), 930-943.
- Virk, Tomo: *Postmoderna in »mlada slovenska proza«* (Maribor, 1991).
- Zabel, Igor: Nekaj pripomb k položaju literatov v osemdesetih letih. *Literatura* 2/7 (1990), 106-110.

Marko Juvan

UDK 886.3.09:323(497.12)"198/199"

SUMMARY

FROM THE 80S INTO THE 90S: SLOVENE LITERATURE, POSTMODERNISM, POSTCOMMUNISM AND THE NATIONAL STATE

The Slovene literature of the 80s and the 90s is marked by postmodernism, not as the dominant idea-artistic code, but rather as a field allowing participation of plural poetics. Consequently, the list of features of postmodernism in Slovenia can only be open and dynamic: 1. the pluralism of styles, poetics and views is paradoxically regarded as a new state of affairs, which, however, no longer believes in a progressive surpassing of the past; 2. the aesthetic maxim of being innovative is replaced by seeking continuity with the literary tradition and popular culture, but following the principles of double coding; 3. a tendency towards autonomy of literature and of textual worlds, abandoning or relativizing ideologized references; 4. »Verwindung« of metaphysics, deconstruction of binary dichotomies and masternarratives; 5. personalization and individuation of perspective, renewal of emotivity, intuitiveness and

personal mythologies. Due to the social processes of establishing national independence, democratization and capitalization, the status of the literary system in Slovenia undergoes profound changes: 1. literature and literary authors lose the status of an institution establishing and confirming the national movement, and the role of literature as a reservation of indirect thought and opinion liberation weakens; 2. literature loses its prestigious status among arts; 3. the publishing system becomes increasingly commercialized, decentralized, with a resulting secularization of the writer's image; 4. with the Yugoslav framework disintegrating, Slovene literature seeks a wider resonance space in Central Europe; 5. views of literature in the past change (e. g. reaffirmation of Catholicism); and the literary canon is expanded to include authors who were prohibited, ignored or forgotten in the communist period.

Marjan Štrancar
Nova Gorica

UDK 886.3 Zidar P. 7 Sveti Pavel .08
UDK 886.3.081:372.882

Ekspresivnost v Zidarjevem Svetem Pavlu in njena didaktična uporabnost¹

»Literatura pa so nekakšna nebesa iz špirta.«

(P. Zidar, Pasjansa)

Kljub jedki in ostri kritiki prikritega oblastniškega vojvodstva in neprijetnemu razgaljanju človeške pritlikavosti vseh vrst je Sveti Pavel, prvi roman Pavleta Zidarja mojstrovina, ki je sicer krajevno in časovno odrinjena v dolensko odmaknjenost, že slabo leto po izidu kot eden izmed estetskih vrhov tedanje slovenske proze prejel Prežihovo nagrado. Upravičeno, saj je pisec svojo mogočno estetsko stavbo sezidal na žlahtnih temeljih koroškega vzornika, pri njem pa se je tudi navdušil za čustvenostno izrazitejše besediljenje.

Ker sem se lani lotil Prežihovega stiliziranja,² sem letos opravil še razčlenbo svetopavelske ekspresivnosti. Evidentiranje, klasificiranje in določanje slogovnih in pomenskih vrednosti podob je bilo zamudno, počasno in v nekaterih primerih zaradi teoretičnih razglasij negotovo, je pa potrdilo vse dosedanje teze, da je Zidar nedosegljiv mojster stiliziranja in da je prav ekspresivnost ena od temeljnih in vrhunskih estetskih odlik Svetega Pavla.³ Razsejal jo je v vse besedilne segmente, skoraj v vsak odstavek, v številne besede, celo v ločila, tako da se upravičeno sme govoriti o »slogovni eksploziji.« (Vuk 1969, 663)

Ekspresivnost je izrazito čustvenostno zaznamovanje besedila; kaže se v uporabi jezikovnih sredstev na vseh ravninah, v glasovju npr. z omehčanjem soglasnikov v otroškem govoru ali z glasovnim barvanjem, v pisani besedi npr. s pogosto uporabo klicaev, z natrgovanjem povedi s tremi pikami, v slovnicu z uporabo posebnih pripon (npr. za slabšalnost, ljubkovalnost), s posebnimi skladijskimi vzorci (npr. brezvezje ali mnogovezje), vrivanjem, kopičenjem, izpostavljanjem, zamolki, ponavljanjem, vzporednostmi, ogovori, spreminjanjem besednega reda, dalje v posebnem besedju, v preneseni rabi itd. (Toporišič 1992, 18) Pisatelj svet poimenuje in preimenuje, ga 'nabije' z izrazitim čustvenim razmerjem in racionalnim vrednotenjem, zavzame do njega in njegove

¹ Razširjeni referat s V. slovenističnih dni v Kopru, 22. 4. 1994.

² M. Štrancar, Groteskno v Prežihovem Boju na požiralniku, JiS 1993/94, št. 2-3; M. Štrancar, Šolska ura s Prežihovimi Samorastniki, Ljubljana, ZRSŠ 1993.

³ Nanjo so posredno opozarjali avtorji četrtega Slovenskega berila F. Bohanec, J. Jurančič, J. Kos, B. Paternu in F. Zadravec (Ljubljana, DZS 1975), za njimi S. Fatur v drugi Književnosti (Maribor, Obzorja 1982) in nazadnje avtorji Berila 3 P. Kolšek — J. Kos — A. Lah — T. Logar — S. Šimenc (Maribor, Obzorja 1989); na Svetem Pavlu bi se lahko najboljše naučili stilnega razčlenjevanja, žal pa smo se mu — gotovo prenašlo! — odrekli novodobni učnonačrtovalski 'prenovitelji' (gl. Katalog znanja iz slovenskega jezika in književnosti, Ljubljana ZRSŠ, 1993.)

nenavadnosti svojsko in neponovljivo ubeseditveno stališče... Tako se navadno, znano, umirjeno, mehko, svetlo, ugodno, prijetno, logično in pregledno spreminja v nenavadno, nemirno, grobo, ostro, temačno, neugodno, na videz alogično in nepregledno, realistično pa v ekspresionistično in nadrealistično. Ali po Zidarjevo: »Nadrealna misel in alogika sta postali način sodobne biti... Čeprav sem človek iz Kosmačeve generacije in imam rad kmečko modrost, sta mi po drugi strani Proustova barvita eleganca in Camusov nihil čudovit vložek v tole naše kmetiško nadmodrovanje. Realizem ima že prenučane ležaje. Treba se je dvigniti in ukiniti večno vzročnost. Poezija ni posledica, ampak creator spiritus.« (Zidar 1978, Pasjansa)

Literarna zgodovina je sicer Zidarja uvrstila v »socialnokritično in načisto prenovljenega realizma«, vendar z opozorili: da izkazuje v formi »nove, originalnejše in osebnejše možnosti realističnega izraza...«, (saj) kontrastno družijo naturalistično-drastične in lirsko-subtilne prvine, pogovorni žargon in poetično vznesenost, naturalistično grajeni dramatični dogodek in metaforo, komičnost in tragiko« (Kmecl 1967, 319); da sicer v temeljih ohranja prvine »Vorančeve prvinskosti in socialne slikovitosti, Kranjčeve meditativnosti, Kosmačeve bleščeče igrivosti...« (Bohanec 1975, 385), da pa se »objektivnost umika subjektivnosti, ki stvarnost deformira, jo po svoje ekspresivno stilizira, predimenzionira ali celo groteskno pači«, zaradi česar Zidarjev slog bolj »spominja na ekspresionistično baročnost Pregljevega sloga.« (Kos 1975, 411) Prav z metaforičnostjo, ki »s svojo bujnostjo ponekod dobiva celo samostojno vlogo...« (Pogačnik 1972, 237), nenehno presega model socialnega realizma.⁴ Zato so 'šolski' avtorji povzeli, da Zidarjev slog »vsebuje tako realistične kot ekspresionistične elemente« (Berilo 3, 1989, 110), da sicer ostaja »znatraj realističnega načina pripovedovanja«, da pa »niha med naturalizmom in ekspresionizmom«, tudi zato, ker uporablja »metaforično nenavadno domisel« jezik in ker je »pravi mojster v novih pripovednih prijemih« (Fatur 1992, 406-407).

Sveti Pavel ima podob za mali muzej, vseh vrst in podvrst, ustvarjenih zaradi avtorjeve »čustvene neposrednosti in nenehnega odpora proti varljivo pojavljajočemu se svetu« (Vuk 1969, 663), pa tudi iz želje »po popredmetenju intelektualne predstave« in radikalnem »razgaljenju« opisovanega;⁵ niso vezane le na znane in manj znane metaforične kode, ampak tudi na arhetipe ljudskega mišljenja in vsakdanjega besedovanja, čutenja in čustvovanja. »Tolikišnega jezikovnega navdiha in tolikšne živahnosti v prenašanju, izumljanju pomenov, v primerjanju, v izmišljanju globokosežnih duhovitih nesmislov in smislov, preimenovanj, zasukov pač najbrž res ni zlepa kje v slovenski sodobni literaturi.« (Kmecl 1980, 603) Jezik postaja »ob vsej denotativnosti še bogato konotativen, besede pri sprejemanju omogočajo še polno različnih sopomenov, odenkov, zvez in podobnega ter na ta način spodbujejo predstavo domišljijo, vzpostavljajo tako imenovano eidetično videnje, domala čutno otipljivo domišljijsko predstavo.« (Kmecl 1976, 28) To pa je recepcija, ki si je književni didaktik lahko samo želi.

Od prvega odstavka romana Zidar dokazuje posebno strast do nenavadnega, zaznamovanega, krepkejšega izraza, do presenetljivega pogleda, do podobe, s katero lahko doseže »večjo 'energijo informacije', večjo ekspresivno in pomensko 'nabitost'«. (Paternu 1988, 216) Stilno obogatena govorica Svetega Pavla je kot oster »sveder« (J. Milič 1966), s katerim ves čas neprizanesljivo vrta v bralčevo za vest in razpira plasti sočlovekove bivanjske stiske. Tako mu izpod prstov raste grozljiva sinekdoha tragičnega sveta, »stolp človekovega trpljenja« (Paternu 1988, 251-252), mogočen eksistencialni memento.

⁴ »Na splošno velja, da je književno delo toliko dlje od realizma, kolikor bolj je besedilo metaforično; toliko dlje je namreč v rabi besed od objektivnega, običajnega pomena in toliko bolj osebno so besede rabljene.« (M. Kmecl, Mala literarna teorija, Ljubljana, Borec, 1976, 118).

⁵ M. Mitrović, Proznost stvaralaštvo Pavla Zidara, Sarajevo, Izraz, 1966, 362-363.

Izpisane podobe ali retorične figure, ta »jezikovna mikrovezja« (Koren 1991, 180), kazalce zunanega stila, razvrščam na podlagi znanih teoretičnih metaforičnih klasifikacij in sistemov takole:⁶

1. — glede na izbiro posebnih (stilno zaznamovanih) besed oziroma besednih zvez z oznakami čustvenosti⁷ (eksp. — iron. — kletv. — nizk./vulg. — otr. — slabš. — zmer.), pa tudi socialne (knjiž. — nar. — pog. — niž. pog.), funkcijske (pesn. — urad.) in časovne zvrstnosti (novo. — star.);⁸

2. — glede na uporabo zvočnosti → glasovne figure: aliteracija, onomatopeja, rima...;⁹

3. — glede na uporabo besed oz. besednih zvez → besedne figure:

a) za primerjavo ali istenje (komparacija, identifikacija),

b) v prenesenem pomenu (metafora — tradicionalna in moderna),

c) v zamenjanem pomenu (metonimija, sinekdoha, antonomazija),¹⁰

č) v poosebitvah (personifikacija);

4. — glede na uporabo posebnih stavčnih oblik → stavčne figure:

a) o g o v o r n e: dialogizem (nagovarjanje samega sebe), eksklamacija (vzklik)...

b) k o p i č e n j e: anafora (pon. na začetku zaporednih stavkov/povedi), epifora (pon. na koncu zaporednih stavkov/povedi), anadiploza (pon. na koncu prvega in začetku drugega stavka/povedi), epanalepsa (pon. na začetku in koncu stavka/povedi), geminacija (takojšnja pon. iste besede), asindeton in polisindeton (povezovanje brez veznikov in pon. istih veznikov)...

c) a / l o g i č n e: antiteza (nasprotje), emfaza (zanos), evfemizem (olepševanje), hiperbola (pove neko misel z očitnim pretiravanjem njenega smisla), katahreza (protiprimera, 'zloraba', druženje besed s pomeni, ki niso združljivi, nezdružljivega), klimaks (stopnjevanje, nizanje besede/besed. zvez, katerih pomen stopnjevito narašča), oksimoron (povezava dveh besed, ki se pomensko izključujeta), paradoks (presenetljiva misel, ki temelji na navideznem nasprotju s stvarnim mišljenjem), paralelizem (izražanje kake misli s podobnimi, vendar drugačnimi pojmi), sinestezija (zamenjavanje ali združevanje različnih čutnih zaznav)...

č) s l o v n i č n e: aposiopeza (zamolk), elipsa (izpust, besedna neizraženost v skladenju, vzorcu sicer predvidenega), hiperbaton (podvrsta inverzije: vrivanje v besedno zvezo, nenaravni besedni red), inverzija (obrnjeni besedni red);¹¹

⁶ S. Trdina v Besedni umetnosti II (Ljubljana, MK 1961) loči glasovne, besedne figure in trope; M. Kmecl v Mali literarni teoriji opozarja na posebno izbiro besed, na zvočne, besedne in stavčne figure; J. Kos pa v Očrtu literarne teorije (Ljubljana, DZS 1994) uporabi za vse vrste hipernim retorične figure.

⁷ Oznake po Slovarju slovenskega knjižnega jezika, I-V, Ljubljana, DZS, 1970-1991, XXI (tu v krepkem tisku) in v Slovenskem pravopisu, I, Pravila, Ljubljana, DZS, 1990, 133-137.

⁸ M. Kmecl v Mali lit. teoriji opozarja tudi na stiliziranje z arhaizmi, neologizmi, dialektizmi, tujkami ipd. in navede kot pr. tovrstne stilizacije Debevečvo pismo Titu; sem sodi tudi uporaba drugih 'sopomenskih' jezikovnih sredstev, npr. sinonimov ali zaimkov, na kar je opozorila B. Pogorelec leta 1986.

⁹ »Aliteracija ali soglasniški stik je ponavljanje enakih soglasnikov / soglasniških skupin na začetku besed« (Kos 1994, 125); onomatopeja ali »podobnoglase je posnemanje naravnih glasov v literaturi z namenom, doseči poseben vtis, vzpostaviti pri bralcu/poslušalcu svežo predstav« (Kmecl 1976, 49).

¹⁰ Komparacija je »primerjava kakega pojava z drugim, pri čemer mora obstajati med njima neka podobnost.« (Kos 1994, 124) »Če iz primere ostane le še beseda s prenesenim pomenom, medtem ko je osnovna, primerjana beseda neimenovana, razvidna le iz sobesedila in tretjega pri primeri, je to metafora ... (zanjo je značilen) preneseni, predrugačeni, nenavadni pomen kakšne besede.« (Kmecl 1976, 116-117); v tradicionalni prihaja do prenosa besednih pomenov zaradi »logične vzporednosti, podobnosti in analogije med pojavi, ki so si sicer različni in med sabo brez vzročne zveze«, v modernih metaforah pa »se pojavi med seboj povezujejo popolnoma svobodno, zunaj vseh logičnih in vzročnih okvirov.« (Kos 1994, 121-122); M. Kmeclu in S. Trdini je podvrsta metafore pridevniška metafora (metaforični epiteton); metonimija nastane, ko »kako besedo zamenjamo z drugo, tj. kadar označimo pojav z imenom za pojav, ki je z njim v stvarni, vzročni ali prostorski zvezi, ne pa samo v razmerju logične podobnosti, kot je značilno za metaforo«; Kmecl pod metonimijo uvršča tudi oksimoron, sinestezijo in celo katahrezo. (Kmecl 1976, 110); v sinekdohi pa »morata biti oba pojava med sabo v številčnem ali količinskem razmerju« (Kos 1994, 123).

¹¹ Po Kmeclu bi med ogovorne figure uvrstili še aluzijo (namig na kako znano dejstvo), apostrofo (nagovor) in retorično vprašanje in odgovor; med figure kopičenja simploho (zvezo anafore in epifore) in refren (pon.besed/bešed. zvez na koncu);

5. — glede na uporabo posebne pripovedne perspektive: humorja, ironije, satire, grotesknosti...

Po tem zaporedju, ki je zaradi preglednosti, sistematičnosti in usklajenosti s šolskimi priročniki uporabno tudi v šolskih slogovnih razčlembah, navajam le izbrane in dovolj značilne ponazoritve svetopavelskega 'podobstva'.¹² Posebno so zanimivi prepleti različnih vrst v ožjem besedilnem polju, ki množijo bralčevo čustveno in miselno odzivanje, močneje sprožajo njegovo (avto)refleksijo in prebujajo presenetljive asociacije in pomenska dekodiranja — skratka, do vrha napolnijo estetske 'akumulatorje' tihega sobesednika, kar seveda didaktično lahko zelo učinkovito izrabimo.

Roman je z ok. 37.000 besedami krajši,¹³ res bolj povest (J. Kos); iz njega sem izpisal ok. 1.100 slogovno zaznamovanih mest, stilemov in stilizmov; ker močno 'sevajo' v svoje besedno okolje, je kar dobra tretjina besedila posredno slogovno (ekspresivno) zaznamovana: 313 izpisanim besedam (največ jih je v M — 34) je mogoče pripisati 13 vrst čustvenostnih oznak;¹⁴ glasovnih figur je 73 (največ v Ž — 35); besednih figur je ok. 450, predvsem primer in metafor (največ v M — 67); stavčnih figur je čez 200 (največ v TP — 51), in sicer 24 vrst, med njimi največ kopičenja; izstopa še vsaj 30 mest z izrazitejšimi pripovednimi perspektivami. Največ ekspresivnih mest ima prvo poglavje — 184; najdaljše poglavje TP jih ima 173, Ž — 144, L — 84, ČV — 79 in SP — 66; krivulja ekspresivnosti je torej najvišja na začetku, nato se umirja, ob koncu pa se še enkrat požene strmo, sunkovito navzgor in potem na hitro uplahne — povsem v skladu z zaporedjem dogodkov. Zidarjeva stilizacija je, kot kaže izpisano gradivo, presenetljiva, sveža, pogosto drastična, blizu ljudskemu gledanju in presojanju 'lova na človeka'.

Gre torej »za pisatelja, ki ni več 'ptolomejsko' zavezan enotnemu, lepemu, uglednemu in avtoritativnemu knjižnemu jeziku, temveč je na široko odprt zelo različnim socialnim, miljejskim in psihološkim plastem brezbrežne jezikovne resničnosti, vse od njene visoke literarne kultiviranosti pa do narečja, krajevnega govora, žargona in slenga z drznimi vulgarnimi vred... prav s to svojjo posebno razvojno dvojnostjo je močno zaznamoval premik povojne slovenske proze iz tradicije v modernizem.« (Paternu 1988, 221-223)

1. Čustvenostno zaznamovane besede/besedne zveze

Izbiri iz svetopavelskega »metaforičnega slovarja« (Pogorelec 1986, 7-11) začenjam z ekspresivnim besedjem, predvsem z glagoli; mnogi so neologizmi, okrepljeni z 'nenavadnimi' predponami, npr. prespomniti, izjamrati, zdehniti, vzvalovati, zamoleti, zabegati, podsmihati se, zatapati, odsmehniti se, zakregati se... (tovrstnih sestavljenk SSKJ večinoma ne navaja!); zaradi vezljivosti in nenehnih prebojev leksikalne konvencionalnosti je tudi širše besedno okolje močno ekspresivno:

ekspr.: M — *brljav 'slep'*; (*nizki strop*) *se je trebušil* — (*konj je*) *drhtel* (*z mehkiimi nozdrvmi*) (v SSKJ le zveza z od/v) — (*brata*) *niso mogli izkopati (iz ljudi)* (pomena 'doseči, da bi izdali' ni v

med stavčne pa litoto (izražanje česa z njegovim zanikanjem), anakolut (preskok kakega miselnega člena), perifrazo (opis česa z več besedami), silepso (varčevanje z besedami, vrsta elipse, 'obežanje' dveh stavkov na isti povedek) in zevgmo (zanemaritev vezave, stila slabost in slovnična napaka); posebna vrsta so zanj tudi razširjene figure, npr. opis, oris, izpoved, govor, dvogovor; medbesedilna figura je navedek, uporabljen tudi v Svetem Pavlu (pesem, dnevni red seje).

¹² Tako poimenuje E. Koren »celoto podob kakega teksta, avtorja, obdobja« in dodaja: »Termin podoba /.../ je prikladna oznaka za tiste posebne jezikovne tvorbe, ki nastanejo z različnim povezovanjem dveh reči, bodisi zavoljo njune podobnosti bodisi zaradi njune skupne včlenjenosti v kako časovno, prostorsko ali duhovno celotnost. Podobe niso samo metafora in komparacija, ampak tudi metonimija in njej sorodne figure, ki pa ne morejo doseči ekspresivne izvirnosti metafore. Visoka gostota stopnja izraza in izkustva, ki je nasploh značilna za podobe, je namreč ravno pri njej najvišja....« (E. Koren 1991, 179-180).

¹³ Pim. M. Hladnik, Slovenska kmečka povest, Ljubljana, PD, 1990, str.130.

¹⁴ Roman ima šest poglavij, ki jih v nadaljevanju navajam z začetnicami: Mir — M, Žetev — Ž, Črni veter — ČV, Sveti Pavel — SP, To in še pismo (TP) in Lov — L.

SSKJ) — (stene) so kar vzvalovale (v očeh) — sta se usekala 'sprla' — je poklenkal (s prsti po polici)¹⁵ — si je (glasno) pognetel nos (zveze ni v SSKJ) — (srajco) je spulil s sebe — je začel hoditi (z glasom) (zveze ni v SSKJ; pren. 'počasi moliti'); Ž — svinče 'mlad prašič'; je ožel rezilo (zveze ni v SSKJ, pren. 'očistil, osušil') — je podila (z roko njen pogled) (zveze ni v SSKJ, 'napadala') — se je ogolil po glavi (zveze ni v SSKJ, 'je izgubil lase') — jih maže (zveze ni v SSKJ, 'zvoni') — lomile (so) otredlost (zveze ni v SSKJ, 'premagovale') — ji je narasel (život) (zveze ni v SSKJ, 'je zanosila') — (plamen) je odrinil (temo) — se ga nažre 'napije' — so zafrlele (z glasovi) 'zaljubljeno' — otipavala jih je (megla) (zveze ni v SSKJ); SP — (da ga) raznesejo (zveze ni v SSKJ, 'raztrgajo'); ČV — izmozgan; ogenj je izsesaval (mokra polena) (zveze ni v SSKJ) — sem ga zmlinčil — bo (Miho) položil (zveze ni v SSKJ, 'premagal'); TP — otročaji — šavsnjen 'udarjen'; (rit) odščipnili (zveze ni v SSKJ; vulg.) — namolzem (vino) (zveze ni v SSKJ; pren.) — si ožemal (nos) (zveze ni v SSKJ; pren. 'se usekoval') — so ga popasle (z očmi) (zveze ni v SSKJ) — so ji curele (solze) (zveze ni v SSKJ, redko) — je udarilo (iz nje) 'je zakričala' — je vrgl glas vznak (zveze ni v SSKJ, 'se je obrnil') — je segel z očmi v oči — je pletel misel 'razmišljal' (perifraza!); L — grleno 'z nizkim glasom'; se je basala (na noge) (zveze ni v SSKJ; pog. je s težavo vstajala) — se je hotela zakregati — (Nam krave) dol bingljajo. (zveze ni v SSKJ; pog. 'nas ne brigajo') idr.; iron.: M — farovž; Ž — Grdenka — Božička — Štihlja; ČV — krmili smo (vas) idr.; kletv.: Ž — mejdunaj; TP — kručefiks; L — primejduš idr.; nizk./vulg.: M — je scal — ga ne boš sral — večje prasice (si nisi znal najti) — zizo (jim daj) 'prsi' — so jim roke k riti prirasle — breja ženska (zveze ni v SSKJ); Ž — se je zgonila 'spolno izživel' — drek — crkne — v vampu 'v trebuhu'; ČV — (obnova) dol visi; TP — po gobcu 'ustih' — nateguješ (pomena spolno občeati v SSKJ ni) idr.; otr.: ČV — čični; TP — Ludi 'Rudi' — naplaviti 'napraviti'; slabš.: M — boste (živi) gnili — šanta; ČV — trobezljati 'nepremišljeno govoriti' — je trobil 'širil govornice' — pokrepano 'utrujeno'; TP — čobodra 'slabo žganje' idr.; zmer./slabš.: M — rit lena — coprnica lajdrasta; Ž — smrdljiva prežgankarica — pohota stara — vrag pijani; ČV — prekleti plešar (ni v SSKJ); TP — vlačugar — skopljenec stari — pankrt idr.

Slogovno tvorni so seveda tudi izrazi drugih zvrsti: narečni, npr. ateta, podirale krade 'skladovnice', razkrampan 'razpraskan', pisker, kancelj 'prižnica', koce, krivačka 'klestilnik', litrko, tabrhe (iskal) 'delo, dnina', požebrala 'pomolila', čmokalo 'redko, plosko, tleskajoče udarjalo' idr.; pogovorni, npr. je pocukal (veter), coprati, cukre, furati idr.; nižje pogovorni, npr. našuntala, fovšija, krancelček 'nedolžnost', matra, je zahrčal 'zasmrčal', se je zakregala, kot gril 'ščurek' idr.; pesniški, npr. je zožil pogled v bijoč curek, je zažmeril (v sonce), se vzpel na prag, je lovil smeh, je začmokal, vzemo, gredo, tepo idr.; novotvorjenke, npr. se bo prespominal, vodlja (curek), grebine (morda izbokline na cesti), (se je) izšobila pod zdicastim nosom s pijansko sivkasto rdečo podrastjo (pr. je izpisan v SSKJ, vendar besede zdicast slovar ne pojasnjuje), ji je (jezik ves žareč) zamolel (iz smeja), cajzeljc (verjetno žuželka), (zamašek) je guknil; izvršnik-i; si pofrcal (nos) (v SSKJ le frcati, 'suvati kaj'), zatapala je (vstran) (v SSKJ le tapati, 'bloditi'); in starinski, npr. sta ujedla čik, soldati.

Za znakom → navajam gradivo, ki ga določijo učenci: poleg vrste podob naj ugotovijo tudi pomenjenje njihovih metaforičnih polj, česar pa brez SSKJ in SP ne bodo mogli; tako bodo posredno vadili tudi 'delo' s temeljnima jezikovnima priročnikoma! Posamezne skupine podob lahko razdelimo manjšim skupinam učencev, tako da se besedilo stilno 'raziskuje' v različne smeri! V skupnem sklepnem povzetku posamezne vrste in podvrste najkrajše 'definirajo' in jih ilustrirajo z najbolj značilnimi primeri!

→ So tudi naslednje zveze ekspresivne? M — zadrl je ključ v ključavnico — je zdehnil v dlani — je zavrl tisti svoj vodeni pogled — je zagrčala — so hrstale (ostre kocine); TP — se je odsmehnil

¹⁵ V frazeološkem gnezdu gesla poklenkati (SSKJ III, 741) najdemo naslednjo prirejeno pomensko ilustracijo: se bova že še srečala, je rekel in je poklenkal s prsti po polici — izvirni povedi sta drugačni: Ampak srečala se bova! Bova! je oni poklenkal s prsti po polici.

— (Iz nosa) mu je pogledal (gost in rjav dim)? Bi naslednje primere lahko navezali na ekspresionizem ali celo na nadrealizem? M — Sonce se bo zasadilo v vsak oblak, ki bi kje vzniknil. — obvisel (je) z rokami na sodu, se nasmihal vase v razgaljeni, poraščeni život, v srce, ki je tam bilo. — Ti imajo oči, da se ti v pamet zavlečejo. In če bi mogli še jajca puščati v njej, bi nas že rdeče gosence glodale.; Ž — travnik je bil zasekan s črno stezo — V odgovor pa jima niti molk ni več vzšumel.? Poišči v SSKJ vse ekspresivne zveze gesel potegniti, nositi se, viseti, lesti, vzeti! Poišči v SP pravilo o dodajanju priponskih obrazil priimku ž. sp. in določi njihovo slogovno vrednost, npr. Žagar — Žagarjeva — Žagarca!

2. Glasovne figure

Mnoga mesta so hote ozvočena in obogatena s posebnimi glasovi, z aliteracijami in onomatopejami:¹⁶

M — Srebrna slina se (aliteracija) mu je brez zvena utrinjala na tla. — sliši tudi ženo, kako vleče strah skozi zobe — poba in punco (aliteracija); Ž — Če bi udarci pomenili zloge in bi te zgledil v besede, bi bilo težko kaj drugega kakor: Zaa... zaaaa... kaj? Siii... siii... ga! Puu... puuu... stila! Nadežju! Nadežju! Žju! Žju! Žju! Zaa... zaa... kaj! — Sne — sne — tava! je sekala s srpom (aliteracija)... — Zdajnaprejpjanivečtaka, jo je oponašala z mislimi skozi nos.; ČV — Povuci, potegni! — In stegni se, stegni! (iron. rimanje!); SP — Bil je lahak kot hlap. (a-ji!); TP — Naročale liter za litrom, pile in polivale. (li,-il-!) — Kovinski žvižgi žebļjev so šli do živega.; L — Nič ni, bimbo, oeioie, to so odmevi! — Nnre! je hropla. Nre, nre! Stricnere! Ma... ma, ne!

→ Gre tudi v povedi Kakšno nareženje, se mu je umikala in režala vanj za glasovno slikanje?

3. Besedne figure

a) primere

Zidar je mojster primere. »V slovenski prozi ni pisatelja, ki bi bil lahko tako iznajdljiv tvorec primere v prav vsaki označevalni in pripovedni situaciji... In kaj je metafora — ali primera kot njen prvostopenjski del — drugega kot preobražanje stvari, bitij in sveta v samega sebe ali narobe...« (Paternu 1988, 215) Primerjanje seveda ni naključno, ampak je natančno premišljeno 'zidanje': v Svetem Pavlu se vse (lahko) primerja z vsem, dejansko z umišljenim, konkretno z abstraktnim, najpogosteje po modelu samostalniška beseda — ekspresivni glagol — primerjalni člen ko, kakor, kot (ki ga ohranja!) — samostalniška/pridevniška beseda, npr. oči so tipale kakor palice; primerjalni člen je pogosto stavčno razvit, v nekaj primerih tudi dodatno stiliziran z medpovedno skladnjo; prispodob 'kakor da bi', ki so »izrazit plod pesniške invencije« in usmerjajo »v svet možnega in domnevnega« (Ocvirk 1981, 107-112), je zelo malo; primere so zaradi izbranih ali 'ustvarjenih' glagolov močno ekspresivne, primerjana člena pa zaradi presenetljivih in drznih analogij in asociacij, ki so sicer vezane na 'zemeljskost', že kar metaforična; apodoze Zidar snovno polni z vaško/človeško vsakdanostjo, materialno in mišljenjsko, zaradi česar oba primerjana člena ostajata znotraj meja razvidnega in opisovanega kronotopa, v katerem se drastično in domiselno prepleta/primerja človeško, živalsko, predmetno, dejansko in umišljeno; se pa Zidarjeve »primere ali podobe od tod zlahka poženejo tudi na ravnino ekspresionistično ubrane jezikovne kulture...« (Paternu 1988, 219):

— besedne/besednozvezne: M — Misliš, da bo čas stal kakor ti — kokoš je zanergala kakor star človek (pooseb.) — (hram) je molel iz lesnikovega grma kakor star, razbrazdan obraz; jo gledajo kot močerad — vrgli so ga v prikolico traktorja kot prašiča; se ji je vrat zvil kot zapuljen žebelj — čevljasti gobec se mu je svetil kakor moker ajdovec 'kruh' — Pa ga je žena obrnila kot hlače.

¹⁶ »Zvočnost Zidarjeve proze je v njegovih besedilih vseskozi ugotovljiva kot jasna sestavina sloga.« (Vuk 1969, 663).

- *Gredo. Kakor dež gredo mimo.* — in gledal, gledal kakor voda, ki ničesar ne vidi. (podv.); **Ž** — *Gol je kakor bikova mošnja.* 'plešast' — obrazi so se polegli kakor vimena.; je rja odpadla v kosih kakor garje — *Ženske so zafrlele z lahkotnimi glasovi, kot listje, ki ga je pocukal veter.* — *Luna je kopnela kot umazan sneg.* — misel se jim je zadevala kot pijana roka v temi; *Snopi so ležali kot pobiti.*; **ČV** — *Pogled mu je visel izpod pšeničnih trepalnic kot gosenica.* — *oči so mu izstopile kot vkuhane*; **SP** — *žalostno režeč gobec kakor veвериčja lobanja (netopirji); dan mine kakor vino* — *noge in besede so vrele mimo njega kot zračni mehurji*; **TP** — *orgle so tipale kakor čmrlj* — *so viseli otročaji prek ograje kakor mačke* — *Metal jih je v jamo kot pocerkane konje.*; *Dež se je drobil kot suha sredica* — *Sem pa tja je pomolel z neba šop zvezd, mokrih in svetlikajočih se kot krizanteme.* idr.;
- stavčne: **M** — *(noge) so mu zabingljale... kot da je vseh teh petinpetdeset let samo jahal* — *krik, živ in poln, kot bi podrgnil po šipi* — *Pod brado udarjajo žile, kot bi ga molzle.* — *potem pa se je listje začelo drobiti pod koraki in koraki izgubljati (zevgma!), ko da so jih odnesle sanje čez dvorišče (pooseb.)* — *(bol) je visela tam notri, ko da se je prekadila od dima, žalosti in tesnobe* — *Svetloba v orehu je migetala, ko da se pretaka.* — *Gredo. Gredo, kakor dež gredo mimo.*; **Ž** — *(trava) je šumela, ko da jo obvohuje volovski gobec* — *Zakopal je glavo naprej, ko da meče s sebe jezdec, in zaprdel v širokih in dolgih valovih.*; **ČV** — *Toplo se je zanesla s pogledom še v rdeče žametaste zavese, kot bi hotela podrsati z otekline še obnje.* — *Gledal te bo, ko da si mu z neba padel.* (fraz); **TP** — *Srce jima je tolklo, ko da je v prazni škatli za čevlje.* — *je zatulil z obrazom v pod, ko da poginja* — *Gledal je in gledal. Nekam vase, ko da se tam nekaj svetlika.* *Ko da je tam reža, skozi katero se bo dalo ven.* — *Bolelo ga je notri. Ko da je naboden na sanje.*; **L** — *Bilo je tesnobno, ko da se sliši iz veže Miserere mei Deus.* — *in jo pogledal, kot se pogledajo ženske, da se podelajo idr.*
- istenje: **L** — *Zemlja je zemlja.*

→ **Ugotovi izvir primerjalnega gradiva:** **Ž** — *Svetloba je valovala kakor voda.* — *Srpi so zašumeli, ko da so živi in bodo vsak čas pomigali s kovinskimi repi nekje spredaj.*; **L** — *Tako so bile žive in radovedne vsako noč ženine prsi. Ščebetale so v tistem tesnem modrcu še potlej, ko jih je miril...*

b) metafore

Metafora predstavlja »posebno besedilno intenzifikacijo, saj v njenem odprtem pomenskem prostoru hkrati učinkujejo poimenovalni in preimenovalni pomeni«, predstavlja »pomensko vozlišče«, katerega 'reševanje' zahteva močnejšo bralčevo »čustveno anganžiranost«, odvisno pač od njegove »referenčne zmožnosti« (Pogorelec 1986, 11). Z novimi zvezami »ustvarja metafora polisemijo, ki je ne more zajeti niti nadzirati noben slovar več«, z analogijami, asociacijami, kontrasti, nenavadnim in nepričakovanim »svet sestavlja tako rekoč na nanovo«, med deli »narašča njihova medsebojna nasprotnost« — vse do »drzne metafore« (Paternu 1986, 113-115).¹⁷

Zidar hodi opisano pot s svojskim korakom, novim in svežim. Hote se izmika meram, pravilom, modelom... Hote se oddaljuje od tradicionalnega in se približuje modernemu, ko lahko svobodno »združuje tisto, kar teži narazen«. (H. Friedrich)

Na začetku romana je še ves MIR-en Uvodne podobe u-mir-jenosti predstavljajo urejen in po-mir-jen svet: 'košatenje ptičev', slavčevo 'izmišljanje dolgih pridig', mir za zdravo spanje, blagi vetrovi, vrvenje lastovk, odprta okna, nemirne ženine prsi... pravi z-mirjeni raj; potem pa se izpod 'trebušastega stropa', ki pritiska na sence in vzne-mirja kri v žilah, priplazi zla misel »*kaj bo, kaj, če dobe brata...*«. Umik, zamolk, likovno poudarjena negotovost. Človeško zabubljenje. Goba stiske raste. Od tedaj se razsajajo metastaze groze in obupa. Mir se krha. V ne-mirnem se sprožajo razglasja in nasprotja, »kot vrata v paradoks: saj besedi mir sledijo vse večji nemir, tesnoba, strah in slutnja

¹⁷ Prim. Boris Paternu, Problem nadrealizma v sodobni slovenski liriki, SR 1972.

novih mrličev v dolenskih hribih.« (Paternu 1988, 241) Podobe postajajo drznejše. Kot človekovi lovci. Ne bo več čas miru, bo le še čas grozljive samote in trpljenja, bo čas lova in žrtev. Svet bo razmajan in razdrobljen in skrhan. In z njim človeškost in ponos in moč. Kot Prežih v Boju na požiralniku tudi Zidar s/krči svet na mali, metonimični košček, na vas in še naprej v zvonik, v ta pokončni in simbolni kraj tragičnega sesutja. Človeka, sveta in — podobe.

Metafor je veliko, vseh vrst, navadno po več skupaj; po prvem poglavju se sicer umirjajo, postajajo razumljivejše, do bolečine ostre; sem in tja zanihajo do drznejših katahrez, do podob nerazumljivega in komaj mogočega; za njimi se rojevajo metonimije — podobe z/odlomljenega sveta:¹⁸

- **besedne zveze:** **M** — *ženino vzhajanje pod rjuho 'zbujanje' — rdeč jezik sonca — slepeči sončni novc — preluknjana žalost — pesti zelenega grozdja;* **TP** — *mrena dežja;*
- **stavki:** **M** — *brada ji je ušla na vrat v dveh težkih gubah — da bi mu spustili pamet med kolena — Ima še elastiko namesto ust? — Stala sta na bregovih svojega sveta... — Jadral je v medu luči...;* **Ž** — *so se samo še zamišljale v zbujene in rdeče misli — in se počasi spustile nanj (v zamegleno dvorišče) kot v vodo — (žanjice) so se spet razgnale na vse strani s smehom — Srebrni valovi vetra v ovsu so se metali naprej in nazaj...;* **ČV** — *Anzeljc je vzcvetel s svojim znanim smehom. — Vsak je nosil svojo glavo na nitki. (fraz);* **SP** — *Da ga polizejo s tistimi prestrašenimi očmi — vse se je razsulo v svetle in brneče hipe, ki so potonili v šum dneva — Pogleda se je dotaknil prst mraka;* **TP** — *je dež zasipal oči — Bodli so z žalostnimi gobci daleč predse — Slavc si je na pravo stran počesal pamet. — so mižikali bleščeči cvetovi zvezd;* **L** — *Mrak v ljudeh je rastel kakor papirnat stolp... — Beli stolp molka je začel razpadati... idr.;*
- **razvijanje metafore:** **M** — *Ta kurbetina (ni v SSKJ) bela bo vreča zdaj po vsej dolini. Povsod bo kot tavčentroža. — Začutil je, da mu spet nekaj težkega binglja tam notri, v tistem temnem prostoru. Ko da se ziblje na tanki, vse tanjši žili. Vleklo ga je navzdol in v žrelu ter ustih je začutil čudno besedo — smrt...;* **Ž** — *Hosta... se je že polnila z luno, ki je lezla izza nje kot odmev velikega požara. Brez tistega hrstenja, ko se napne in razkolje tram. Samo žar je odmeval s pogorišča in klical v nebo. (→ meton.) — Nebes je bil že svetlo mračen. Sam pepel...;* **SP** — *Vsak ne je odbil na tisoče svetlih besed (sinest.) in jih utišal kakor daljava. A so še in še vrele nazaj, ga vzdigovale in mu hotele iztrgati roke. Te pa je občutil težke in debele in ko da slone na širokem, velikanskem životu...;* **TP** — *Zarival jim je (v mislih) v trebuhe brzostrelke in rešetal, rešetal. V vsak trebuh sto (krogel), da bo rešeto in da bo skozenj presejal sončnice. idr.*
- **epitetoneza:** **M** — *Kolovoz je bil od nalivov ves postrgan. — (konjeve) koprneče oči — Razmajan je bil ta svet. — usta, vroča od besed in misli (inverzija);* **ČV** — *zadrgljiv kašelj — težki koraki — debel pogled — gnila družba — škripajoča usta — prečute oči — črna reakcija;* **SP** — *Nebo, prevlečeno z neko svetlo plesnijo;* **TP** — *nenaveličani dež;* **L** — *razbeljene niti — grčave roke;*
- Ugotovi vrsto podobe in ekspresivnost: **M** — *Debec je ulovil zeleno grenkobo, ki jo je trgal veter z mokrih osoj. — Občutil se je nekje sebi nad glavo (nadreal.?).* **Ž** — *pogled ni prebil vek. Utripal je pod njimi kot kaplja vode. - zato se je previdno izmikala babam, ki so jo kresale s pogledi po prstih;* **ČV** — *Ti ga, tega subjekta, imenuj → Misona → pojav, ki je masoven element konservativizma in ki je porevolucijski klic praznih ljudi → takle Ljubljčan → ta osel → naš človek!;* **SP** — *čez rdeče veke mu je privrel krop (meton.?) — (zvon) se je ožil in ožil, dokler ni bil samo še cev, ki se je namerila vanj — prah je znova privrel iz luknjice in se v dolgem, širokem repu razsul po tleh... Mokasti slapovi so tiho privreli iz njih, kot rja so mu prekrižali odprto dlan... Kakor dnevi, meseci, leta, je mislil, usipajo se od tam gori na nas, in niti enega teh praškov ne občutiš prej, preden ni že kasno.* **TP** — *je izbulil prežvečeno kožo iz ust — je kot harmonika vlekla z obeh strani besede vase — so se spet pogreznil v kozarce (meton., 'pili') — cevi so dišale po sladki grenkobi (oksim.) — je porinil glas v njegov trebuh;* **L** — *pa če mi kožo dero s trebuha (fraz),*

¹⁸ Prim. B. Paternu 1986, 124-125.

hiperb.)¹⁹ — *Razsuli so se* (ekspr.) *po cesti, se zaletavali drug v drugega in lovili svojim glavam* (meton.) *ravnotežje*.

c) metonimije...

Z njimi Zidar ohranja/obnavlja temelje in kode realistične objektivnosti in navidezne razvidnosti, z njimi se vrača »k eksaktnemu opomenjenju besede... kajti metonimija temelji na dotikanju izraza z dano stvarjo oz. z že danim pomenom, ne več na svobodnih zamenjavah ali preskokih med njimi po neki bližnji ali daljni podobnosti«; deli sveta ostajajo neopisani ali zamočani, zaradi česar nastajajo »fabulativne aposiopeze, zamolki, veliki in napeti prazni prostori, katere mora izpolniti bralec sam«, ²⁰ njegovo sodelovanje postaja intenzivnejše, svobodnejše; v tem smislu je za roman metonimično značilnejše od metaforičnega, čeprav 'pravih', čistih zamenjav ni veliko:

- metonimije: **orodje z delom**: **M** — *da bi Jarc dal ključ* 'bi odprl'; **SP** — *in ne zbudi te kosa* 'kosec'; **TP** — *so se začela oglašati kladiva* 'kovači'; **kraj s prebivalci**: **M** — *doline se je bal* 'ljudi'; *Dol bom šel!* 'v dolino'; **TP** — *Dolenje Zagorjane so bile ob tej uri...* 'prebivalci'; **znak z zaznamovanjem (simbol)**: **M** — *rit lena* 'lenoba'; *deliti z nami parcelo* 'oblast'; **Ž** — *jezik* 'klepetulja'; *rožce* 'strup'; **ČV** — *belega brata* 'domobranca'; **TP** — *treba pa je prijeti kunj in lonec* 'čistiti in kuhati'; *Lonec, srp in škaf ne smejo čakati*. 'kuha, poljsko delo in pranje'; *Ali se splača deset, petnajst let ričeta?* 'ječe'; **posledica z vzrokom**: **M** — *Po dninah bo še kruha* 'dela'; *bo pela prežganka* 'bodo reveži'; *do sladkastega šuma* 'vina'; *sline so ga minile* 'lakota'; **SP** — *Tipala je zaparjeno otekline* 'zob'; **TP** — *zrešetane vampe* 'ubite ljudi'; *kdo bo po vojski rezal kruh* 'delil delo'; **abstraktno s konkretnim**: **M** — *in tiste zadruga* 'ljudi'; **Ž** — *živa duša se ni zmenila zame* 'človek'; **TP** — *Od vsepovsod so spregledala tiha sovrašstva*. 'ljudje'; **L** — *Gruče so mrmrale*. 'ljudje'; *Naši organi so ga videli*. 'agenti'; **posoda z vsebino**: **Ž** — *pa se zlije vrč po pisanjih* 'voda' idr;
- sinekdoh: **del s celoto**: **M** — *kake babje oči* 'babe'; *so noge obstale* 'vojaki'; *tistih nekaj kapelj* 'vina'; **Ž** — *tistim krmežljivim očem* 'babam'; *je poznal ta ritnik* 'žensko, tega vulg. pomena v SSKJ ni'; **ČV** — *je pogledoval po glavah* 'ljudeh'; **SP** — *(bodo dali) zadnjo kapljo* 'krvi'; **TP** — *zagreti obrazi so lezli drug v drugega* 'ljudje, hiperb.'; **L** — *je vznemirila pogled in roke* 'ljudi'; **ednina z množino**: **ČV** — *da zajamete oseznamljeni delovni subjekt stoodstotno* 'delavce'; **SP** — *V očeh mu je stala voda* 'solze'; **TP** — *vsako kapljo* 'vino'; **določeno število z nedoločenim**: **L** — *sto oči je poiskalo predrzneža* 'vsi ljudje' idr;
- antonomazije: **lastno ime z obcnim**: **M** — *nimam pa drave* 'cigaret'; **L** — *Jaz te bom enkrat po Mariji!* 'ustih, vulg.'; **ime prebivalca s kako slavno osebnostjo**: **M** — *(mehovski časi in) Mehovčani* idr.
- **Določi vrsto podob in njihov pomen**: **M** — *kosi teme* — *Zlat rokav ima in črn pas*. — *nekaj vode mu je navrelo in steklo po senceh*; **Ž** — *hosta se je že polnila z luno* — *je ratal tisti hojladrijo* — *udarci so zasekovali v kovino* — *Ženske so bile en sam pogled in ena sama usta*; **SP** — *svetle prikazni* 'zvoki'; **TP** — *ga boš nesla v robcu, tisti svoj rilec* — *Črno kunjjo imaš v goflji* — *svojih ne boš tlačil v kašo* (ekspr.) — *Začela ju je (otroka) polegati siva in težka tema*. 'strah' — *Saj te komaj moj čevelj sliši*. 'kdo' →

¹⁹ Tudi fraze (rekla in rečenice) so nekakšne »obledele metafore« (Oevirk 1981, 113), npr. **M** — *dan na dan* — *Zarukan kot noč*. — *z jezikom opletati* — *se je ubadal s hojo*; **Ž** — *Blažen med ženami!* — *bi naredil križ* — *Babje hlače pa kaže niso igrace*. — *prignal jo je en dva tri*; **ČV** — *niso kos* — *vsega hudiča tvežejo* (slabš.) — *jaz vam bom že dala* — *z njim sva na kratko* — *kar skup leze* — *jo hoče poceni odnesti*; **TP** — *ni vreden pol hudiča* — *Drugi te ne bo vzel*. — *Jezik pa jesih ne premineta!* — *jo je stisnil* — *vzeti konec* — *dobiti po riti* (zveze ni v SSKJ); **L** — *Kdor išče, ta najde*. idr.

²⁰ »... (metonimija) je samo 'kontekstualizacija' že danega pomena ali stvari, je samo izločanje enega dela istega pomena ali iste stvari...« (oboje Paternu 1986, 124-129).

č) poosebitve:

M— *In ko da se giblje, tema... — Tišina se vzpne. Še, še raste. — Pekoči dim ga je rezal in zadrgnil. (ekspr.);* **Ž** — *Zlati in čisti rob lune je začel poskakovati izza drevja. (nadreal.) — Velika je (luna) odskakovala od vrhov hoste. Nekaj lis porodne krvi ji je še kalilo čisti pogled. Povsod so že tudi sence našle svoje zglobove. Dramile so se, hodile ena k drugi in si dolgo nekaj govorile, čez čas pa kar naenkrat poglele. — Bila je tenka (luna) in tako natančno okrogla kot novček. Le tista črna usta v njej niso izginila. Bogve kaj se pogovarja tam gori sama s sabo! — Potok, ta jo je morda čul. Večkrat ga ja zbolel srebrni hrbet in se je na ves glas prelegel.;* **L** — *predal je kolcal idr.*

4. Stavčne figure

Fragmentarnost in neizrekljivost nakazujejo zelo pogoste elipse in tri pike, npr. *Polde je najbrž pustil podkve... Ja... sam mora... ponje...;* natrganost, pogovornost in ekspresivnost pa prav tako pogosti hiperbatoni ali izpostavljanje stavčnega člena, npr. *da ga boš nesla v robcu, tisti svoj rilec;* značilno je apostrofiranje 'preostalega' sveta, so vzkliki brez odzivov in je dialogistično nagovarjanje — prepričevanje samega sebe; izgube ravnotežja in 'trdnih tal' zahtevajo skladenjsko drobljenje, vsakovrstno prerivanje in pogostno (stopnjevalno) kopičenje, mestoma podobno 'zanarodovblagorskemu odpevanju'; upodabljanje hkrati z razvojem dogodkov niha od logičnega k alogičnemu, do paradoksa:

- o go v o r n e: **eksklamacije:** **Ž** — *Kaj more za to! — Kdo naj se pa ženi zdaj!;* **TP** — *kaj ne boš padel, ko je pa človek zgaran! (dialogizem) idr.;*
- k o p i č e n j e: **anafore:** **M** — *Laže! je zgrabila Debevka odejo. Laže, coprnica lajdrasta!;* **Ž** — *Berem. Berem imena...;* **ČV** — *Tipajte, je potipal po mizi. Tipajte ženske, tipajte otroke! (pareheza!);* **SP** — *Koraki! Koraki ob zglobovi! — Teta! je zaval oči. Teta!;* **TP** — *Ni! je rekel... Ni, ni! Ni, ni! je ponovil... (epimona!);* **L** — *Ne? je vstajal oficir... Ne, praviš? — Krvava sta! je rekla Cigojka. Krvava! Krvava! je shodilo med ljudmi. idr.;* **epifore:** **Ž** — **SP** — *...ob zvonu, ki molči... zato da molči.;* **TP** — *Pridejo, pa je! Vzememo, pa je! — Neka roka. Težka, težka roka. idr.;* **anadiploze:** **M** — *bi lahko tam stal. Stal in puhtel v nič. — je njen dedec zarukan. Zarukan...;* **TP** — *...oba vesta, kaj je. Kaj je, ve tudi...;* **L** — *In kaj bom tam? Tam, je postavil... — ...bi rekel, da ne. Bi rekel, da ne... idr.;* **epanalepse:** **M** — *Še boš delal, o še! — Kaj boš rekel, kaj? — Kmalu ti ga bom pokazal, kmalu!;* **geminacije:** **M** — *Dobro, dobro... — Sem, tja, sem, tja...;* **Ž** — *Božička! Božička! je zavpila.;* **ČV** — *Pusti, pusti! (se je ziral mimo Vidnik.);* **SP** — *Bog! Bog! (je udarjal) — Sleče! Sleče! — Saj ve, saj ve...;* **TP** — *(Dotakni se) ti, ti, (mojega gobca! — Ampak ne, ne, je cvilila...;* **L** — *Pri meni, meni je samo posedel — ne, ne morem več, več idr.;* **asindetoni:** **TP** — *Rinili so jih nazaj, naprej, vstran.;* **L** — *Cesarje, kneze, škofo, generale. — Že je bilo slišati nepomolzene krave, žejne in lačne konje. Kruljenje prašičev. Otroke. idr.;* **polisindetoni:** **M** — *V hlev, pa iz hleva, pa kuhaj, pa misli — očala gor pa za mizo pa svinčnik pa pisat, jaz, baba, pa na njivo pa v hlev pa v hosto — Nekaj čez meter je imel in umazan je bil in strgan idr. Zidar rad 'senči' posamezni prizor z značilno, simbolno besedo/besed. zvezo, npr. v **Ž** z besedama *snop* in *šop*, v **SP** s *sleče*, v **TP** z *dežjem*, v **L** s *prisil. zvezo Tam pa tam. Kje tam pa tam? je pretiraval z glasom. Tam pa tam ni zame nikjer. V SP je zapisal tudi anominacijo (enakoglasje) Začel je misliti druge misli.**
- a / l o g i č n e: **antiteze:** **Ž** — *Je, ni?;* **L** — *Slišali so, videli ne. idr.;* **emfaze:** **ČV** — *Mi moramo dati delavcu kruha — naš človek — naš delavski razred bje boj... Dvig proizvodnje v fabrikah je stvar nas vseh. Je stvar setvenih površin. (paradoks!) idr.;* **evfemizmi:** **M** — *Ampak tega bo treba najprej izbrskati in šele potlej narediti za mrliča (iron.);* **ČV** — *Tovariši so jo vljudno prezrli idr.;* **hiperbole:** **M** — *Glasovi murnov so se glasno zažirali v trhlo količje;* **SP** — *(mrak) se je skoro naglas ziral v zvon (ekspr.) idr.;* **katahreze:** **M** — *usahli strop;* **ČV** — *rdeča jajca (nadreal.);* **SP** — *udušene luči;* **TP** — *opiti voz — siv dan se je obešal okoli hiš (nadreal.) idr.;* **klimaksi:** **Ž** — *smrka smrkava — On, ja, je videl in slišal in držal in iz kože dajal! — Da lahko jutraj vstane, mora popiti liter. Da najde palico, mora imeti že dva v vampu. Liter, da lahko*

spregovori, liter, da vidi, liter, da sliši, in čez deset jih mora biti, da lahko hodi.; SP — Tam daleč, tam, tam... idr.; oksimoroni: M — gospodje tovariši; (Ž) — vesela žalost — svetlo mračen; ČV — žalostno vesel; SP — jih gleda slep, poslušaj gluhi (paradoxi) — sladka grenkoba; L — gospod kapetan tovariši; paralelizmi: Ž — ...če ima še kaj. Če se še česa spomni? — pšenica pa je mrmrala od zrelosti. Vsak klas je pokal...; L — zdaj zato ne bomo smeli na pašo gnati... In na vodo ne... idr.; sinestezije: M — se je že svetlikal jutranji mir — (je ulovil) zeleno grenkobo — Svetel molk (se je zaletaval v stene.) — tišina se je vsa bela (valila skozi okno) — Velika, bela žalost (je pogledala vanj.); Ž — rumeni pogled — rumen veter; ČV — črni veter; SP — srebrn zvok — svetlo prigovarjanje (se je zapikovalo vanj) — svetlih besed — (odmajeval) roju svetlih glasov — svetel šum — rjavi glasovi; TP — bela sapa; L — sive solze idr.

— *slovnicihne: aposiopeze: M — naj ga, hudiča, že... 'primejo' — hudič naj jih... 'vzame'; TP — Koliko da si ga... 'pridelal'; L — Ne ga... (vulg.) idr.; elipse (st. člena, stavka): M — Samo belo in sivo kamenje. 'je' — Tisti spodaj pa prvi. 'bodo rekli' — Noge trde od strahu kot oreh 'je imel' — ko smo jih toliko po nedolžnem 'pobili'; TP — Vi v takem položaju, jaz pa možila! 'naj bi se' — Pa smo ga, veste, kot psa iz hiše. 'napodili'; L — In sta še. 'morala vpiti' idr.; hiperbatoni: Ž — Sem, sem, je dihnila, spala?; TP — Z njima vozim že, čakaj, enajst let! — Jim vržem, ga je zgrabilo, v gobec tistile stol. (ekspr.); L — Pa krava, sem rekla, krava ja ne ve, kje je.*

→ *Ugotovi vrsto podob: M — ... ki pa sta ga lahko videla samo po glasu; Ž — Družino, družino, ne pa krave! — da bi ujel zven; ČV — Kar povej, povej in povej!; SP — Srebrn in vibrirajoč zvok mu je brez bolečin odtrgal noge, roke.*

5. Pripovedne perspektive

Zidar svoj pogled na snov močno variira: njegov estetski komentar sveta je zdaj kritičen, zdaj poročevalski, opisen, zdaj poetičen; tragičnost in resnost razbremenjuje z že kar gogoljevskim humorjem (*Vidiš stol? vpraša oficir tam enega. Vidim. Vidiš svinčnik? Vidim. Vidiš sonce? Vidiš zvezde, njive, luno, prijatelje? Vidim. Vidim. Pa kako moreš verjeti v nekaj, česar ne vidiš? Zdaj pa se oglase kaplan. Tovariš kapetan, rečejo, jaz vem, da ste vi pameten človek. Če ne, ne bi bili oficir. Tudi vi sami veste, da niste neumni. Dobro veste! Pa ste že kdaj videli svojego pamet? itd.*)²¹ z ironijo (je neko mlado fante zapovedovalno — konkretni subjekt okvalificiran ('novorek') — *Mi pa, tovariši, reakcije ne bomo poslušali!* (vznes., patet.) — *On, oh, jasno, da ne bi bil na njivi. — Kaj pa vi, gospod brat?*), s karikiranjem (*Lasje so mu kot jazbečarju padali na ušesa. Navezal te bom na vrh, baba trmasta, vlekli dvakrat do britofa po tehle lužah, pa ti bom pretresel spomin. Boš potlej mlela z gofljo kot z mlinčkom.*), s 'komično kritičnostjo' ali satiro (*Fant je prišel iz šole s trdnimi dialektičnimi pojmi, zdaj pa že manipulira z relativnostjo in eksistencializmom. Navzel se je buržuazne ideologije in ga ne premakneš. — Nekaj mesecev si je čistil nohte in prepeval Na oknu glej obrazek bled.*)²² pa tudi z grotesknostjo (*Božička pa je kazala, kazala svoji dve ribi v ustih. — Sam pove, kadar je pijan, kako je zakopaval tisto lepo partizanko. Pušelj, pušelj, cmoka! Kar naprej je bila rdeča v lica. Pa jo je slekel, mojdunaj, potolkel po... saj veš, in jo spustil v jamo. Bingale, bongale, se je smejal, če ima ali nima muštace, zdaj bo pa pace.*)²³ Omeniti pa je potrebno tudi značilno simboliziranje (naslovi in začetki poglavij — klepanje rjastega srpa — *Koliko belih*

²¹ »Humor, ki je kot razbremenilni kontrapunkt vsemu hudemu pri njem na preži vsak hip in v vsakem položaju... (je) oster, drastičen in grotesken, v svojem ritmu nenaden in eksploziven, njegovo prvotno poreklo pa bi morali iskati v kmečkem proletarskem pogovornem humorju gorenjske vrste in v ljudski frazeologiji.« (Paternu 1988, 232).

²² »Povojni podeželski aktivizem je za vselej označil z njegove najbolj problematične strani in jezik tega aktivizma ujel v najbolj zanikrni plasteh vulgariziranja, birokratiziranja pa tudi potuževanja. Vrednotenjsko označevanje se tu preveša v satiro in ponekod prehaja v neposredno polemiko.« (Paternu 1988, 250).

²³ »Oddaljenost in s tem napetost pomenskih polj, ki udarijo druga ob drugo in vstopajo v označevalno akcijo, je pri njem po navadi velika in presenetljiva in zato pogostoma sega v območje drastike in v smer groteske.« (Paternu 1988, 217).

pajčevin iznenada! — Po mizi pa je poplesavala rdeča kravata. — Zmeraj isti breg! je hropel vanj z mislimi in težkimi čevlji — in začeli so se dotikati drug drugega itd.).

Opravljen razčlenitev je potrdila, da je Zidarjev Sveti Pavel tudi slogovna mojstrovina; umetnikovo upodabljanje preoblikovanja človeka in sveta v usodnem položaju je presenetljivo čustvenostno — zato bo tudi bralčevo odzivanje in doživljanje takšno: dejstvo, ki ga lahko didaktično odlično izrabimo. Iskanje in določanje stilemov/stilizmov je sicer zamudno, za marsikoga — za mladega pa še posebej — predolgočasno ali celo odveč, vendar se le tako lahko razkrijejo vse sestavine, tipike in specifične posameznega sloga, vse fine oblikovanja, vse za/pomenske razsežnosti. Slogovne odlike dokažejo le »čimbolj natančni empirični postopki, saj se ni mogoče zanesti samo na vtise, ki nam jih daje običajno branje« (Kos 1994, 127); tudi za ravnino »metaforike, tj. pomensko prenesenih in zamenjanih besed... (je treba) razbrati, kako je strukturirana in kateri temeljni elementi so v njej najmočnejši« (prav tam).

Evidentiranje in ugotavljanje funkcij 'podobstva' kakega proznega dela ima vrsto didaktičnih vrednosti/prednosti, ki pa se jih, sodeč po tem, kako redke, premalo motivirane in pomanjkljivo utemeljene so tovrstne naloge v vsakdanji učni praksi, še premalo zavedamo: predvsem tako usmerjeno branje nenehno ustavlja neučakani in prehitro beroči mladi pogled, da lahko v umirjeni zbranosti premisli in prečuti posamezne ubeseditvene načine in izlušči globlja avtorjeva sporočilna hotenja;²⁴ za razčlenbo ekspresivnosti so potrebni ustrezni slogovni in jezikovni priročniki, torej se posredno bogatijo in mojstri tudi tovrstni (teoretični in jezikovni) razgledi in sposobnosti; in končno: natančno in razčlenjevalno 'slogovno' branje mladega bralca najbolje opozori na součinkovanje različnih sestavin umetnine in ga prepriča o smotnosti in pomenljivosti različnih pristopov k njej — z vsakim namreč pridobi nova in dragocena spoznanja, ki jih nazadnje lahko učinkovito uporabi in osmisli v pisnem (esejističnem) povzemanju in vrednotenju prebranega. Za vse navedeno je Zidarjev Sveti Pavel odličen primer.

Navedenke in literatura

Franček BOHANEČ 1975: *Sveti Pavel — Dim, dva romana, spremna beseda*, Ljubljana, MK.

Marjan DOLGAN 1979: *Pripovedovalec in pripoved*, Maribor, Obzorja.

Silvo FATUR 1992: *Slovenska leposlovna književnost*, Maribor, Obzorja.

Martjaž KMECL 1967: *Proza, v: Slovenska književnost 1945-1965*, Ljubljana, SM.

— 1976: *Mala literarna teorija*, Ljubljana, Borec.

— 1980: *O Zidarju pripovedovalcu in oznanjevalcu, v: Ran imam polno, zato mi dobro de*, Zidarjevo berilo, Ljubljana, DZS.

Evald KOREN 1991: *O prevajanju pesniških podob*, Ljubljana, XXVII. seminar SJLK.

Janko KOS 1975: *Pregled slovenskega slovstva*, Ljubljana, DZS.

— 1994: *Očrt literarne teorije*, Ljubljana, DZS.

²⁴ »Dejanski učinek metafore je možen le v poslušalčevi reinterpretaciji in je od nje odvisen: če dojema besedilo globalno, površinsko, se mu bo metafora izmaknila, reinterpretacija pa ga popelje po domnevni poti govorceve sporočene misli in predstave v ugotavljanje njegovih trditev (asercije) in domnev (presupozicije).« (Pogorelec 1986, 8).

Jolka MILIČ 1966: *Sveti Pavel* — poslanica obupa, ljubezni, moči (meditacija), *Primorski dnevnik*, 20. 2.

Anton OCVIRK 1981: *Literarno delo in jezikovna izrazna sredstva*, Ljubljana, DZS, *Literarni leksikon* 11.

— 1982: *Pesniška podoba*, Ljubljana, DZS, *Literarni leksikon* 16.

Boris PATERNU 1986: *Metaforizacija in demetaforizacija v sodobni slovenski liriki*, Ljubljana, XXII. seminar SJLK.

— 1988: *Zidarjev vstop v slovensko prozo*, v: *Sveti Pavel*, Ljubljana, MK.

Breda POGORELEC 1986: *Okvirna tipologija metafore v slovenski prozi 20. stoletja*, Ljubljana, XXII. seminar SJLK.

Dimitrij RUPEL 1966: *Pavle Zidar* — *Sveti Pavel*, Ljubljana, *Sodobnost* št. 2.

Jože TOPORIŠIČ 1982: *Besedne zveze ali stavčne fraze; pretežno skladišna interpretacija umetnostnega besedila*, *Nova slovenska skladnja*, Ljubljana, DZS.

— 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*, Ljubljana, CZ.

Silva TRDINA 1961: *Besedna umetnost II*, Ljubljana, MK.

Vili VUK 1969: *Premiki v zvočnosti Zidarjeve proze*, Ljubljana, *Dialogi*.

Marjan Štrancar

UDK 886.3 Zidar P. 7 Sveti Pavel .08
UDK 886.3.081:372.882

SUMMARY

EXPRESSIVITY IN PAVLE ZIDAR'S »SVETI PAVEL« (ST. PAUL) AND POSSIBILITIES FOR ITS DIDACTIC USE

A stylistic analysis of Pavle Zidar's first novel, »St. Paul« (»Sveti Peter«), presented at the Fifth Days of Slovene Studies, confirms the well-known thesis that this is not only one of the best and most exciting Zidar's and Slovene romanesque works of literature, but also an exceptionally powerful stylistic masterpiece, a genuine treasury of highly diversified figures of speech. This makes it ideal for didactic exploitation. The author presents the world and human distress in it in an extremely emotive way, thus intensifying the reader's subjective experiencing of the novel. Expressivity proves to be Zidar's fundamental creative attitude and »St. Paul«'s primary aesthetic quality. The otherwise short novel contains over a thousand stylized sections, so that a third of the entire text bears strong stylistic marking. Expressive elements are frequently drastic in the manner of folk expressivity, which is in full accord with the view of the 'hunt' described in the novel. It enriches all layers of the majestic aesthetic construction — of the horrible synecdoche of our tragic world. Zidar used almost all known metaphorical codes, and expanded his 'metaphorical dictionary' by adding new, fresh codes, thus creating figures of speech which remain supreme examples of epic stylization. He goes even a

further, usually clustering together several different figures of speech, thus adding intensity both to the semantic power of the text and to the reader's experiencing it. A skillful teacher can use this feature to inconspicuously introduce into the classroom analysis of fine stylistic elements in fiction, an analysis unfortunately not sufficiently present in our classroom practice. Young searching minds are intrigued not only by the subject-matter, but also by the author's expressive passion, so we should not deprive them of this reading experience. While searching for Zidar's stylemes and stylisms they will become aware of all the components and specifics of his novel, and at the same time, as they will be forced to make frequent stops, also of those aesthetic and human dimensions of the world beneath St. Paul's bell tower they would otherwise overlook. The fast racing eyes will slow down and there will be sufficient time to ponder over and subjectively experience the contents of the text, whereas analysis itself, with the use of language and literary theory reference books, will help them expand such perspectives and skills. The conclusion is that Zidar's stylisation is the most effective contributor to the beauty of »St. Paul«.

Žlahtna usklajenost znanstvenega in pedagoškega delovanja Gregorja Kocijana

(Zapozneli zapis ob šestdesetletnici)

Isati o jubileju Gregorja Kocijana, literarnega zgodovinarja in profesorja slovenske književnosti na Pedagoški fakulteti v Ljubljani in Pedagoški fakulteti v Mariboru, dobro leto po dnevu, ko je lanskega junija (1993) praznoval šestdeset let, bi bilo v normalnih razmerah nekoliko nerodno, a v okoliščinah, ko se na Slovenskem ponovno »vse spreminja« in ko tudi revija Jezik in slovstvo doživlja prenovo uredništva in v nekem pogledu tudi dopolnjevanje vsebinskega koncepta, je »zamik«, če že ne razumljiv, vsaj do neke mere dopustljiv. Ob tem ne ravno bleščečem opravičilu revije in njenega kroga bi vendarle ponovil staro resnico, da o vrednosti opravljenega dela ne odločajo niti jubileji niti zapisi o njih, pomembno je delo samo; in o njem, njegovi teži in pomembnosti, bi rad zapisal nekaj »nejubilejnih« besed, in spregovoril bi še o človeku, ki ga je opravil in ga še vedno opravlja — prizadevno in odgovorno.

Ko sem v tej želji iskal naslov za pričujoči zapis, sem se med možnostmi, ki jih ponuja in zahteva širina Kocijanove življenjske zavzetosti, ustavil pri usklajenosti njegovega znanstvenega in pedagoškega delovanja, čeprav sem se zavedal, da tak naslov ne pokriva celote njegovega delovnega in ustvarjalnega območja. Izbor naslova je odločil prijazen spomin na najino sodelovanje v uredništvu revije Jezik in slovstvo. Gregor Kocijan je bil najprej, v letnikih 1979/80, 1980/81 in 1981/82, kot član uredništva odgovoren za literarno področje, potem je od letnika 1982/83 do letnika 1987/88 bil glavni in odgovorni urednik revije. Med člani uredništva oziroma uredništev revije iz tistih let je bil ravno Gregor Kocijan tisti, ki je znal z živo zavestjo o programskih izhodiščih revije ohranjati ustrezno razmerje med jezikoslovnimi, literarnovednimi in didaktičnimi prispevki ter z občutkom za pravo mero krepiti tisto, kar je v predgovoru Trideset let Jezika in slovstva (**Biografsko kazalo Jezika in slovstva I-XXX, 1955/56 — 1984/85**, Ljubljana, 1985) označil kot »zvezo med obravnavanimi temami v JiS in neposrednimi potrebami v vzgojno-izobraževalnem procesu«.

Posluh za pomen in potrebe literarnega izobraževanja na najbolj pomembnem in hkrati občutljivem področju, kot je šolstvo, so pri Gregorju Kocijanu poleg izjemnega občutka za vlogo in pomen literature, še posebej v slovenski kulturi, izostrile življenjske izkušnje, ki si jih je pridobil kot srednješolski profesor v Kranju, raziskovalec pri Kulturni skupnosti Slovenije, od leta 1975 univerzitetni učitelj na ljubljanski Pedagoški akademiji oziroma fakulteti in od leta 1985 tudi na Pedagoški fakulteti v Mariboru.

Na Kocijanovo dovzetnost za pomembnost uveljavljanja literature in literarne vede v izobraževanju in na drugih področjih slovenske kulture je vplivala tudi okoliščina, da se je med redkimi strokovnjaki za literarno vprašanja vrsto let ukvarjal z literarno sociologijo tudi s knjigotrškega in založniškega vidika. Raziskava **Knjiga in bralci** (1974), ki obravnava »razmerja med bralci in knjigo« na osnovi anketiranja »represenzativnih vzorcev« slovenskega prebivalstva, je na Slovenskem pionirsko delo s področja empirične literarne sociologije. Gregor Kocijan je pozneje to raziskavo literarnega življenja dopolnil in aktualiziral skupaj z M. Žnideršičem v **Knjigi in bralci**

II (1980), skupaj z Žnideršičem, D. Podmenikom in D. Ruplom v **Knjigi in bralci III** (1985) in jo predstavil v sintetični obliki tudi mednarodni javnosti v prikazu Reading Interests in Slovenia. Readers of Belle-lettres (**Slovenian Books 1987, Knjiga 87**). Ugotovitve, zapisane že leta 1974 v raziskavi **Knjiga in bralci**, so v večji ali manjši meri aktualne tudi danes. To velja tako za opozorilo, da »potreba po knjigi pri nas ni na dovolj visoki ravni«, kot za spoznanja o »odločilnem vplivu družinskega okolja in šole« na odnos do knjige, o potrebi po »sožitju in dopolnjevanjem med knjigo in drugimi mediji, v prvi vrsti televizijo,« in dostopnosti knjige glede na možnosti nakupa, izposoje, ustreznega izbora del in obveščanja. Tako zbrana in raziskana dejstva o usodi knjige, še posebej leposlovne, v sodobni Sloveniji, so, kot kaže, vplivala tako na Kocijanovo zavzetost za premišljen, raznovrsten, po možnosti ažuren in kvaliteten izbor literarnih del, ki naj bi jih ponujalo založništvo slovenskim bralcem z upoštevanjem značaja in potreb slovenske kulture, kot na njegov stvarni pristop k literarnozgodovinski in kritični obravnavi literature. Gregor Kocijan ob spoštovanju slovenske literarnozgodovinske tradicije in izjemni zvestobi literarnim dejstvom previdno in selektivno sledi tako domačim kot tujim inovacijam na področju literarne vede. Vse to se izraža tako v Kocijanovih strokovno popularizatorskih prizadevanjih kot v strogo znanstvenem delu.

Zvestobo do historičnih dejstev kot nujne osnove za kakršnokoli literarnoznanstveno obravnavo je neposredno izkazal v bibliografskih delih, kot so **Bibliografija del dr. Iva Šorlija** (1957), **Bibliografski pregled slovenskih prevodov iz poljske književnosti**, ki ga je sestavil skupaj z J. Koruzo in J. Pogačnikom leta 1960 za pregled **Poljske književnosti Rozke Štefanove**, in še posebej obsežna bibliografija slovenske kratke pripovedne proze, ki je izšla v dveh delih (za obdobje 1850-1891 v knjigi **Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika** leta 1983 in za obdobje 1892-1918 v posebni knjigi **Slovenska kratka pripovedna proza 1892-1918. Bibliografija** leta 1988). — Historični vidik, uveljavljen v binomu »pesnik in njegovo delo«, je značilen tudi za poljudna, predvsem mlademu bralcu namenjena Kocijanova monografska priročnika **France Prešeren v sliki in besedi** in **Josip Jurčič v besedi in sliki** (zbirka **Obrazi pri ljubljanski založbi Mladinska knjiga**, prvi iz leta 1977 in drugi iz leta 1981). Podobno bi lahko označil tudi pregledno zastavljeni priročnik **Slovenski književniki — 51** (Ljubljana, Masima, 1991).

Mlademu bralcu osnovnošolcu je Gregor Kocijan pripravil skupaj s S. Šimencem berilo za peti (**Pozdravljeno zeleno drevo**, 1991), šesti (**O domovina, ti si kakor zdravje**, 1990), sedmi (**Vezi med ljudmi**, 1987) in osmi razred (**V nove zarje**, 1989) in pri tem poskušal uskladiti literarnodidaktične in vzgojne vidike. — Mladinski literaturi sta posvečena njegova izbora besedil Josipa Jurčiča (**Izbrana mladinska besedila I-II**, 1980) in Janeza Trdine (**Izbrana mladinska besedila**, 1981), mlademu srednješolcu pa še posebej izbor **Jurčičeva kratka pripovedna proza** (Knjižnica Kondor 173, 1978) in šolam namenjena izdaja romana **Visoška kronika** Ivana Tavčarja v tretjem letniku Zbirke Klasje iz leta 1993 z izčrpnimi spremnimi besedili in opombami, ki poleg zgodovinskega okvirja in geneze objavljenih del ponujata tudi dokaj informativni prikaz stilističnih in žanrskih posebnosti literarnega besedila.

Kljub doslej zapisanemu in navkljub izbranemu naslovu zahteva in zasluži v pričujočem zapisu osrednjo pozornost Kocijanova obravnavo slovenske pripovedne proze, še posebej t.i. kratke pripovedne proze. Tu je v ospredju Kocijanova monografija **Kratka pripovedna proza od Trdine do Kersnika**. V njej avtor najceloviteje izoblikuje svoja literarnoteoretska izhodišča, temelječa na kritično sprejetih in dopolnjenih vidikih domačih (M. Kmecl, J. Kos, B. Paternu idr.) in tujih teoretikov (M. Głowinski, W. Kayser, H. Markiewicz, M. Solar, Z. Škreb, B. Tomaševski idr.). Tudi v tej razpravi ostaja Gregor Kocijan zvest historičnemu vidiku. Upošteva »časovno-razvojno razsežnost«, ki da kratki pripovedni prozi daje »značilno smiselčnost«, in kratko pripovedno prozo raziskuje z »vidika predhodne tradicije« in »vidika inovacij«. Pri tem sledi ob diahronični tudi sinhronični liniji, da bi tako ugotovil »možnosti in prvine za nastajanje kratkoprozne tradicije« in odkril »podobnosti in razlike«. Ko poskuša opredeliti kratko pripovedno prozo z genološkega vidika, se opira na »empirično morfologijo književnosti«, kot jo pojmujeta M. Solar in J. Kos, prihaja do »skupnih imenovalcev«, ki naj bi bili dolžina besedila (obseg, število besed), pripovedni postopki in avtorjevi vsebinski cilji, in meni, da med njimi obstaja dialektično razmerje. Ta

teoretična izhodišča dopolni v poglavju Poskus opredelitve kratke pripovedne proze druge polovice 19. stoletja še posebej z zgodovinskimi razgledi, ki naj bi konkretizirali genološke oznake z upoštevanjem posebnosti razvojnih soodnosov znotraj žanrskega sistema slovenske literature v obravnavanem obdobju. Gregor Kocijan tako izoblikuje literarnoteoretski in zgodovinski temelj, ki mu omogoča sintetično predstavitev kratke pripovedne proze s stilno-morfološkega, poetološko-genološkega in literarnofaznega vidika.

Podobno sodbo bi lahko zapisal tudi za knjigo **Med analizo in sintezo** (1992), ki prinaša literarnozgodovinske razprave, objavljene v letih 1977-1990 v reviji Jezik in slovstvo in v zborniku Seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Tudi v tem izboru je v ospredju pripovedna proza (Jurčiča, Mencingerja, Ivana Cankarja in Majcna) ob širših literarnozgodovinskih razgledih (Romantika in realizem v slovenski književnosti, Konstituiranje slovenske poezije in pripovedne proze v 19. stoletju) in soočanju z literarno kritiko in literarnimi programi (Levstikov literarni program in mladi Jurčič, Stritarjevi literarnokritični pogledi v praksi idr.). V tem izboru izstopa dokaj inovativen sestavek Cankarjeve Podobe iz sanj kot primer ritmizirane proze, ki na svojski način zastavlja, in tudi že rešuje, vprašanje ritma v Cankarjevi prozi in njegove »tesne navezanosti« na »semantične značilnosti posameznih besedil«.

V Kocijanovi knjigi **Med analizo in sintezo** je tudi sestavek Cankarjeva in Matoševa kratka pripovedna proza ob prehodu iz 19. v 20. stoletje. Ta nas opozarja na avtorjeve publicistične in še bolj literarnozgodovinske in primerjalne obravnave južnoslovanskih literatur. Med njimi izstopajo eseja Proza Vladana Desnice (Dialogi, 1967), Pripovedni svet Meša Selimovića (Dalogi, 1969), primerjalni študiji Slovensko leposlovje na srbohrvaškem jezikovnem območju (1945-1970) (JiS, 1972/73), Ivan Cankar na srbohrvaškem jezikovnem območju (Knjiga, 1976) in tudi kritični zapisi, kot je na primer sestavek Nekaj pomislekov o Lukičevi knjigi **Savremena jugoslovenska literatura 1945-1965** (Sodobnost, 1969). Gregor Kocijan v teh sestavkih ne kaže samo obsežnega strokovnega znanja, ampak hkrati izpričuje kvalitete humanista, ki se zaveda vloge in poslanstva pesniške besede za medčloveške in še posebej mednacionalne odnose, zato se v primerih, ko so te kvalitete ogrožene, odločno in argumentirano odziva, kot se je na primer odzval v omenjeni kritiki Lukičevega površnega, apriornega in dvomljivega unitarističnega obravnavanja nacionalnih literatur v nekdanji Jugoslaviji in zavrnil Lukičev odnos do teh literatur »kot oblik jugoslovanske literature«, ko je pribil, da Lukičeva teorija o nekem jugoslovanskem literarnem organizmu »nima in tudi ne bo nikoli imel(a) realnih temeljev«.

Nazadnje bi morda bolj sebi kot Gregorju Kocijanu zaželel, da bi se tudi drugi, kot sem se jaz, ko sem pripravljajal pričujoči zapis, bolje seznanili z jubilarntovim prispevkom k slovenski literarni vedi in kulturi, in tako okrepili tisto, kar naš čas morda najbolj pogreša — poznavanje, spoštovanje in razumevanje besede in misli drugega.

Aleksander Skaza

Filozofska fakulteta v Ljubljani

Štepanka Lovše
Maribor

Andrej Beli: *Kotik Letajev*

Andrej Beli (pravo ime: Boris Bugajev, 26. 10. 1880 - 8. 1. 1934) se je rodil v družini moskovskih razumnikov. Njegov oče je bil profesor matematike na moskovski univerzi in sodeč po spominih Andreja Belega zelo močna osebnost. Mati je bila očetovo pravo nasprotje — lepotica, nenehno nihajoča med otroško razigranostjo in popolno potrlostjo.

V takšnem okolju se je razvijala otroška duševnost Andreja Belega. Oče in moskovska razumniška elita so s pogovori na pogostih srečanjih pri Bugajevih vplivali na hiter razvoj njegovega uma. Tako se je A. Beli že v zgodnji mladosti ukvarjal z umetnostjo Goetheja, Heineja, Beethovna, z literaturo Dostojevskega ter s sodobno francosko in belgijsko poezijo. Po končani gimnaziji se je posvetil študiju filozofije Solovjova in Nietzscheja. Hkrati se je zanimal za glasbo, predvsem za Griegovo in Wagnerjevo. Zanimala ga je tudi »čista« znanost, in tako je leta 1903 končal študij na matematični fakulteti moskovske univerze in leta 1906 še študij na filološki fakulteti.

Objavljati je začel leta 1901. Ob pesniških delih so nastajali tudi programski spisi, v katerih razlaga svoje poglede na umetnost.

Zelo shematično povedano predstavljata vrhunec pisateljevega ustvarjanja roman *Peterburg* (poznamo ga tudi v slovenskem prevodu) in avtobiografski roman *Kotik Letajev*. Roman *Kotik Letajev* (objavljen deloma leta 1916 in potem v celoti v reviji *Skify* v letih 1917-1918) je nastal v postsimbolističnem obdobju iskanja novih umetniških poti. Beli je tudi v tem času še vedno poudarjal nasprotje med videzom in skritim smislom ter doživljal svet na poseben, sim-

bolistično estetski (tudi mitološki in religiozni) način, vendar uveljavljal nekatere nove vidike.

Tako se je razvila pripovedna proza s posebnim vrednotenjem literarnega subjekta in posebnim vrednotenjem in oblikovanjem Besede (Logosa).

Proza Belega se je razvijala, kot se je razvijalo pisateljevo pojmovanje sveta (in umetnost). Ta razvoj je bil opazen, ko je najprej poudarjal preprosta čustvena doživetja ter z optimizmom zaupal v simbolizem in se nato obrnil v antitezo sinkretičnega¹ in skritega teoretiziranja. Vendar se na tej točki njegov razvoj ni ustavil. Pisatelj je »doživel« sintezo čustvenega in teoretičnega sistema simbolizma po letu 1910. Pri Andreju Belem kaže ta sistem vplive številnih filozofov: Platona, Solovjova, Kanta, Steinerja, Heraklita, Hegla...

Beli je vse življenje izpopolnjeval lastni umetniški izraz in si ustvaril svojstven jezik (idiostil). Tudi ta se je nenehno razvijal in je na koncu dosegel vrh v t.i. ornamentalni prozi.

K lastnostim ornamentalne proze štejemo leitmotivnost, muzikaličnost, ritmizacijo, plastičnost, piktografijo, posebno kompozicijo... V literarni umetnini nam te pomenijo »delčke« posameznih umetnosti, »kamenčke celotnega ornamenta«. Vendar je zanimivo, da ti »delčki« niso posebej izpostavljeni (tako kot te »izpostavljenosti« ne čutimo ob pogledu na ornament). Tako v literarni umetnini kot celoti čutimo harmonično sobivanje različnega umetnostnega gradiva. Ornamentalnost ima tudi posebno estetično in semiotiko. Na njiju pa se navezujeta

¹ Takšen sinkretizem nam pri A. Belem predstavlja združanje (in združenje) različnih umetnosti, filozofij, verstev...

poudarjena kompozicija ter sistem jezikovne simboličnosti.²

Idiostil Andreja Belega vsebuje predvsem čustvene sestavine. Ker pa je pisatelj razumnik, ki razvija tok svojih misli na zelo visoki (asociativni, analogni, aluzijski...) ravni, je njegova dela težko razumeti in jih uvrščamo med »intelektualno prozo« (V. V. Vinogradov, 1971).

V romanu so opazni estetika, metode in načini umetniškega približevanja resničnosti, značilni za simbolizem. Te metode in načini se vežejo s simbolizacijo in gradnjo nekaterih modelov doživljanja prek tega, kar Beli imenuje »obrazy vidimosti«, tj. neposredno doživete resničnosti.

Andrej Beli se spominja dogodkov iz otroštva.³ Teh dogodkov pa avtor ne niza kronološko, temveč tako, kot mu določa samostojno poteka-joči miselni tok.

Besedilo nas vodi do tega, da spoznavamo in razumemo otrokovo duševnost. Vidimo, kaj se dogaja v njegovi neposredni bližini, in podoživljamo njegove stiske.

Odkriva se nam življenjepis mladega Andreja Belega. Roman aktivira vse naše čute (postajamo »aktivni bralci«) in skušamo odkriti »zastrti svet čutnih pojavov«. Ker spoznavamo avtorjev življenjepis in hkrati analiziramo otrokovo (in lastno) duševnost, imenujemo to delo avtobiografski in psihološki roman.

Andrej Beli preučuje in raziskuje reakcije človekovega duha ter njegovo notranjo sestavo v obliki dialoga med »izoblikovanim« duhovnim svetom odraslega petintridesetletnika in še »neizoblikovano« otroško duhovnostjo.⁴ Vendar ugotavljamo, da je problematika romana širša. Na podlagi notranjega dialoga so nakazane razlike med prvinskim otroškim gledališčem (ki sprejema svet kot nekaj novega, svežega, neomadeževanega, kot nekaj, kar ima svojo vsebino in smisel) ter gledališčem odraslega. Odrasli petintridesetletnik že nosi življenjske vtise in izkušnje ter šele, ko se »sreča« z lastnim otroštvom, spet pridobi njegovo »čistost«.

V trenutku, ko se odraslemu človeku projicirajo dogodki iz njegovega otroštva, jih sprejema kot rast lastne zavesti. Te projekcije ga peljejo v nekakšno duševno ozdravitev, prečiščenje ali, po besedah Andreja Belega, k »rešitvi iz eksplozije notranjih čustev«.

Kotiku Letajevu se oblikuje »Jaz«, ko aktivno podoživlja in spoznava svoje otroštvo, svoj omejeni »jaz«, v katerem se vzpenja po »stopnicah (svojih) razširitev«.⁵ Te »razširitve« peljejo od »trenutka, sobe, ulice, dogodka, vasi in letnih časov« do »Rusije, zgodovine in sveta«. Iz perspektive odraslega Kotika Letajeva so to »stopnice« v razvoju vesolja in človeštva.

Ob branju romana je zanimivo, da čutimo »dvojno sobivanje« otroške in odrasle zavesti pa tudi njun »dialog«. S tem, ko smo opazovalci zuna-

² Po V. Šklovskem je za ornamentalno prozo značilno »osredinjenje na obliko s skrajnim zapostavljanjem sižaja« (V. Šklovskij, 1988). S takšnim mnenjem se (vsaj takrat, ko govorimo o prozi A. Belega) ne morem strinjati. Ornamentalna proza je, nasprotno, razvita v vseh 'plasteh', te jo tvorijo kot celoto. Trditev V. Šklovskega pa nekako znižuje njeno umetniško vrednost.

³ K. Močulskij je delo opredelil kot simfonično povest o otroštvu in letih mladosti (K. Močulskij, A. Beli 1955). Takšna določitev se mi ne zdi popolna. Književno delo Kotik Letajev ima lastnosti romana. Po M. Bahtinu je roman »edina vrsta, ki se še razvija« in »ima neposreden stik z neizoblikovano sodobnostjo«. Prav ti dve trditvi se mi zdita še posebej pomembni pri obravnavanju romana Kotik Letajev. Tu se namreč sama problematika romana 'razvija' in 'ima stik z neizoblikovano sodobnostjo'. (M. Bahtin, 1982). Hkrati problematika romana ne zadeva le 'otročstva in let mladosti', temveč prikazuje vse življenje (neposvetno in posvetno) avtorja — 'dvojnega pripovedovalca' — pa tudi vsega človeštva.

⁴ Opredelitev 'izoblikovan' duhovni svet petintridesetletnika in 'neizoblikovana' otroška duhovnost sta podani po merilih našega sveta: 'omejenega' s konvencijami zavrtega sveta, ki ne sprejema 'širitve' duhovnih razsežnosti sveta, ujetega v čas in prostor.

⁵ Za boljše razumevanje problematike romana je treba razložiti tri pojme, ki se vlečejo skozi ves roman Kotik Letajev. To so pojmi 'Jaz', 'jaz' in 'nejaz'. 'nejaz' je vse tisto, česar naša zavest ne pozna, kar ji je tuje, neznano. Zato 'nejaz' zbujajo v otroku strah (spomnimo se lastnega otroštva in strahu pred temo; prav s temo in z občutji, ki smo jih takrat doživljali, lahko enačimo 'nejaz'); 'jaz' pomeni omejeno zavest, vezano (omejeno) na 'naš' vidni snovni svet; po rojstvu postaja otrok prav zaradi pretrganja povezanosti z vesoljem (neomejenostjo) 'omejen', postaja nosilec 'jaza'. 'Jaz' je tista stopnja zavesti, ki se bliža 'nadosebnemu'. To je povezava z neomejenim vesoljem, to je vesolje samo. Pred rojstvom, ko je otrok taval v vesolju, je bil nosilec 'Jaza'. Kasneje, ko se odrasli petintridesetletnik spominja svojih predporodnih doživetij (tavanja v kozmosu), se njegov 'jaz' postopno širi na račun 'nejaza'. Tako se 'jaz' na koncu tako razširi, da 'izrine' 'nejaz' in postane 'Jaz'.

njega dogajanja, postajamo hkrati akterji dogajanja znotraj romana. Posledica tega je, da čutimo lastno »dvojnost«; čutimo predporodno rajsko lebdenje v vesolju, a se že bojimo (zaradi svoje »neomejenosti« že »vemo«) premika iz »absolutnega miru« v zaprto kroglo sveta, ki nas priklene nase s svojo otipljivo snovnostjo. Postanemo del mitov, ki jih že od nekdaj nosimo v sebi kot moreče (in osvobajajoče) spomine iz davne preteklosti (in prihodnosti).

Z rojstvom se vsa popolnost razblini in postajamo nosilci omejenega »jaza«. Iz lastnega spomina (a z njegovo pomočjo) »prerastemo« na raven občega spomina (praspomina) vsega človeštva, od koder »se opazujemo« z lastnim neomejenim »Jazom«. Nenadoma se nam kot barvni film v tridimenzionalni projekciji porodi prva »izkušnja«, ki je le začetni impulz, da lahko naredimo naslednji korak (po »stopnicah«) k oblikovanju in razumevanju neomejenega »Jaza«, v »neskončnost razsežnosti«. Blizje ko smo »neomejenosti«, bolj se oddaljujemo od nje, da se na koncu s »križanjem« vse spet začne.

Zato imamo to delo ob razmišljanju o obstoju sveta, človeštva, sebe, lastne zavesti in ob hkratnih stalnih življenjskih atributih, določenih z nam neznano (mitološko in versko) preteklostjo, imenujemo za filozofski in mitološko-religiozni roman.

Kotik Letajev kot sintetični roman »dvojnega pripovedovalca«

Z zasnovo »dvosvetja«⁶ in z metodo umetniške simbolizacije se v romanu projicirata pojav (predstavljen) in bistvo (vešč v sebe, volja). Ker A. Beli ne razlaga samo svojih občutij, ampak tudi resnično dogajanje, ga lahko imenujemo realistični simbolist.

Ko pisatelj doživlja splošno krizo zavesti (»jaza«, »nejaza« in »Jaza«), skuša z iskanjem »zavedanja samega sebe«, »samozavesti«

(samosoznanje), tj. z iskanjem notranjega »jaza« in nadosebnega »Jaza«, doživeti ali ustvariti »harmonijo«. Gre za poskus združitve osebnega doživlja z razumsko metafiziko in tako je pisatelj hkrati subjekt in objekt svoje stvaritve.

Po načelu videti vse kot »panoramo lastne zavesti« spoznava petintridesetletni (odrasli) človek resnični »Jaz« svojega tretjega do petega leta:⁷ »Star sem petintrideset let; samozavest mi je razrvala možgane in se je pognala v otroštvo /.../ Preteklost sega do duše; na koncu tretjega leta sem sam pred seboj /.../ Samozavest je v meni kot dojenček, široko mi je razprla oči in podrla vse — prav do prve eksplozije zavesti /.../ Smisel je življenje: moje življenje /.../ pred menoj je prva otroška zavest; in — objemava se: »Pozdravljeno ti, nenavadno!« (str. 9)⁸

Čeprav sta otrok in petintridesetletnik v romanu nekakšna nosilca dogajanja, nista »klasična« literarna lika. Dogajanje v romanu ni omejeno le na avtorja, temveč ima širše razsežnosti. Vsak bralec (lahko) postane tudi pripovedovalec. Otrok in petintridesetletnik sta samo nosilca umetniškega sporočila. Govorimo o »dvojnem pripovedovalcu« oziroma o dvojni perspektivi dveh stopenj zavesti (omejenega »jaza« in neomejenega »Jaza«), ki v medsebojnem dialektičnem razmerju tvorita celovit literarni subjekt.

Stanje, ko »jaz« in »nejaz« še nista ločena, je podano kot materialistično »razširjanje« in avtor samega sebe predstavlja kot kroglo. Ta krogla pomeni »nekaj«, kar se še ni odtrgalo od »kroglastega« (zaprtega, samozadostnega) sveta (od zemeljske oble) in zato še nima lastne zavesti. Takšno stanje doživlja kot nekaj »neznosnega«, kot bolečino in blodnje, ki s postopnim oblikovanjem »Jaza« izginjajo. Otrok doživlja travmo, ko čuti nasilno ločitev od vesolja. Zaradi te ločitve ga je pogosto strah, ker se počuti nezavarovanega, golega in izoliranega.

⁶ Z 'dvosvetjem' A. Beli bogati in širi naša obzorja. Poleg dogodkov iz 'realnega' (sveta vidnih pojavov) ubeseduje še dogodke iz 'transcendentnega' sveta (sveta čutnih pojavov).

⁷ S prevodi sem želela slovenskemu bralcu le približati avtorjev posebni umetniški stil. Skušala sem obdržati skladenjske in pomenke posebnosti izvirnika, zato pa je zastopljena umetniška vrednost prevodov.

⁸ »Mne tridcat' pjat' let; samosoznanje razorvalo mne mozg i kinulos' v detstvo /.../ Prošloje protjanuto v dušu; na rubeže tret'ego goda vstaju pered soboj /.../ Samosoznanie, kak mladenec vo mne, široko otkrylo glaza, i slomalo vse — do pervoj vspyški soznaniya /.../ Smysl est' žizn': moja žizn' /.../ peredo mnoj — pervoe soznanie detstva; i my — obniaems' ja: 'Zdravstvuj, ty, stranno!'« (str. 9)

Otroški omejeni »jaz« še ne pozna tega sveta in pridobiva nove izkušnje. Ko oče bere Kotiku biblijske zgodbe o Adamu in Evi v raju, se otrok zave destruktivne moči zla na svetu. Verski elementi kažejo krizo njegovega znanja. Otrok zapade v depresijo, ko se premakne iz neznanja v spoznanje, da sta dobro in zlo na svetu v dvojnem sobivanju. To spoznanje pomeni, da od nevednosti naredi korak naprej in tako pomakne omejeni »jaz« bližje neomejenemu »Jazu«.

»Telesnosti sveta« se otrok zave, ko odkrije goloto varuške in jo poveže z »izvirnim grehom«; človeku je odvzeta rajska nedolžnost: »Ti nisi ti, ker je poleg tebe nekaj: »tako žarečega...« Raisa Ivanovna ni hudournjo, brezizodno »ono« /.../ raste kot starodavno življenje... »Telo!« /.../ a objemi so se zdeli kot nekakšni starodavni plameni /.../ »To« je — mislil sem — razvoj; »to« je — mislil sem — drevo spoznanja, o katerem mi je bral oče: spoznanja — o dobrem in o zlem, o kači, o zemlji, o Adamu, o raju, o Angelu... V nočeh se je vzdigovalo v meni to drevo: ovijala ga je kača.» (str. 220-221)⁹

»Primitivna«¹⁰ (v smislu svoje prvinskosti) otroška domišljija in asociacije, ki nastajajo pod vplivom okolja oziroma predmetov, ki ga obkrožajo, »naučita« otroka opaziti razliko med konkretnim predmetom in simbolično podobo.¹¹ Tako na primer črne grče v lesenih steni predstavljajo črnce, ki gledajo...: »V kratkem se spet spominjam: grmelo in podiralo se je; bliski so začeli dvigovati noč in osvetljevale se niso stene, temveč naokrog stoječe trume črncev, ki so gledali zelo strogo iz nenadoma razprtih naborkov na oblačilih... Zjutraj pa vidim: — trume

črncev — mnogo temnikastih lis, ki so ostale na prežaganih grčah v lesenih stenah...» (str. 148)¹²

»Dvojni pripovedovalec« se kaže tudi v posebnih, »dvojni« kompoziciji, ki se v besedilu izraža na dva načina. V prvem se v besedi zlivata dva pomena (šum je to in ne to¹³), v drugem stoji ista beseda v različnih kontekstih, z različnimi denotati. Kotik razume izraze kot slike in jih povezuje s svojim svetom; takšne besede povezujejo »roj« (roj) in »stroj« (red): »Valerijan Valerijanovič Bleščanski ...« — »Kaj pa je takega?« — »Zgorel bo od pijanščine.« In Valerijan Valerijanovič Bleščanski je pred mojimi očmi: s črnimi brki, v uniformi in z mečem, in — s triogelnim klobukom s perjanico — v plamenih; kosi živobarvnih spiral prasketajočega ognja pa zažigajo bliske v njem...» (str. 117)¹⁴

Tako se v romanu prepletata dve perspektivi, ki sta v dialektičnem razmerju. Vendar je perspektiva odraslega v romanu prevladujoča, ko z retrospektivnim gledanjem v proces nastajanja lastne zavesti dodaja vsemu simbolni pomen.

Prostor in čas v romanu

Kotik Letajev se zaveda samega sebe, trenutka, sobe, ulice, dogodkov in se »širi« v zgodovino, vesolje. Sobe, hodniki, prehodi so v prvih trenutkih otrokovega doživljanja »odsevi« prejšnjih življenjskih fizičnih spominov na bivanje v jamah in podzemeljskih sobah piramid /A. Beli se opira na temelje teozofije in starih vzhodnih verstev, kjer je pomembno vprašanje reinkarnacije; po smrti se nesmrtni del človekove zavesti, »Jaz«, obrne v vesolje, kjer si »bogati« svoje izkušnje iz zemeljskega življenja/.

⁹ »Ty ne ty, potomu čto rjadom s taboju — kakoe to: 'žarovoe takoe'... Ne Raisa Ivanovna — grozovoe, gluhoe 'ono' /.../ roset starodavneju žiznju '... — Telo! /.../ no ob'jatija načinali kazat'sa kakimi to starodavnimi plamenami /.../ 'Ėto' — dumal ja, — rost; 'Ėto' — dumal ja — drevo poznania, o kotorom mne čityval papa: poznania — o dobre i o zle, o zmeo, o zemle, ob Adame, o rae, ob Aggele... Po nočam podnimalos' vo mne ėto drevo: zmeja obivala ego.« (str. 220-221)

¹⁰ Označevanje otroške zavesti kot 'primitivne' uporabljam le v tem primeru. Nikakor ne bi želela, da bi bila otroška zavest pojmovana s slabšalnim predznakom. V resnici je ta oblika zavesti veliko 'bogatejša' od zavesti odraslega človeka.

¹¹ Otroku se z njegovo domišljijo kaže simbolična podoba kot konkretna podoba.

¹² »Vskore pomnju opjat': gromyhalo i rušilos'; sverkanija načinali podbrasyvat' noč' i oisveščalis' ne steny, a — obstupivšie tolpy Mavrov, vzirajuščih očem' strogo iz razletevšijsja skladok odežd... Utrom vižu ja: — tolpy Mavrov — očem' mnogie temnorodnye pjatna perepilennyh sukov na derevjannyh stenah...« (str. 148).

¹³ »šum: »to« i »ne to«.

¹⁴ »Valerian Valerianovič Bleščanski... — Čto takoe? — Sgoraet ot p'janstva. I Valerian Valerianovič Bleščanski vstaet predno mnouju: černousyj, v mundire so špagouju, i — v treugolke s pljumažem — v ognjah; zven'ja jarkih spiralej treskučego plameni vozzigajut v nem bliski...« (str. 117).

Odrasli Kotik Letajev ne doživlja rasti svoje zavesti s časovnega vidika, temveč kot različne razvojne stopnje lastne zavesti. To omogoča že omenjeni »dialog« med individualnim »jazom« otroka in »Jazom« odraslega.¹⁵ Andrej Beli ne obravnava dogodkov časovno, ampak tako, da upošteva »notranjo povezavo« med pojavi in dogodki ter osebnim spominom in doživetji.

Mitologizacija kot umetniški postopek¹⁶

Mitološki sistem je simbolni sistem, ki vzpostavlja razumevanje in orientacijo v resničnosti. Po teoriji mita Cl. Levi-Straussa je mit način človekovega sporazumevanja in ima isto vlogo kakor jezik.

A. Beli je mit oz. mitsko razmišljanje približal besedni umetnosti tako, da ni le prišel od mita k Logosu, temveč ju je nerazdružljivo povezal.

Panestetizem kot posebna filozofsko-estetska koncepcija A. Belega omogoča ustvarjalcu široke možnosti za oblikovanje in razvoj besedne umetnosti. Za takšno besedno umetnost je značilno »harmonično sozvočje« pojava in bistva, zunanje in notranje izkušnje.

A. Beli je verjel v posebno moč Besede (Logosa) in je prek nje želel »očistiti« umetniški jezik in svet. Beseda naj bi pridobila svoj nekdanji pomen in zvočno moč jezika. Kot takšna potem lahko neposredno deluje na svet (A. Skaza, 1983). Ko Beli veže Besedo z mitologijo in ji pripisuje mitološkost, poudarja njeno »čistost«, »neokrnjenost« in »moč«.

Ker mitologija nosi s seboj duhovno sporočilo, jo A. Beli uporablja kot umetniški postopek.

Hkrati pa govorimo o mitologiji ali mitologizaciji kot o načinu mišljenja. To je način razmišljanja o Besedi (Logosu) kot sintezi lepega, resničnega in dobrega.

Po A. Skazi je jezik A. Belega dobil vlogo enkratnega medija, besede — mita; v njegovih »skrivnostnih globinah« je A. Beli odkrival »osvobajajočo in očiščujočo vlogo umetnosti« (A. Skaza, 1988).

Podedovane oblike izkušnje, pa tudi kolektivna zavest, Belemu omogočajo manipulirati z mitologijo. S simbolistično interpretacijo osebne eksistence in notranje izkušnje v podobah (vsebina katerih se lahko poglobi in razširi v simbol) simbolizira samega sebe različno: kot sintezo »jaza« in »Jaza«, sintezo Dioniza in Kristusa. Notranje zrenje v romanu je zrenje v lastno duševnost.

Otrokova prihodnost je že vnaprej določena z okoliščinami rojstva: otrok se spominja štirih oseb, štirih zveri, ki so za njegovo življenje usodne /Kristusovo kočijo so vlekli štirje Apostoli/: "Jasnejše kot vse ostalo so mi štiri podobe: te podobe so usodne: babica je plešasta in grozna; je pa človek, meni od pradavnega znan in star; Dorionov — debeluh je — bik; tretja podoba je ujeda: starka; in četrta — lev: resnični lev; usodna rešitev je sprejeta: sojeno mi je, da zaživim v črni davnini; da gledam eno in isto (a kaj, ne vem)... /.../ in naokrog so one, podobe: človeka, bika, leva in ... ptice. Mislim, da so moje telo; /.../." (str. 49)¹⁷

V besedilu velikokrat srečamo izrazje, tesno povezano s Kristusovim življenjem. Zato pri upodabljanju epizod iz otroštva lažje odkrijemo vzporednice s Kristusovim življenjem. Tako na primer očetovi prijatelji spominjajo Kotika na

¹⁵ V nekem smislu že 'nadosebnim'.

¹⁶ Uvajanje mitoloških tem v rusko literaturo ima dolgo izročilo. Ob globokem spoštovanju do pisane besede so se iz besedil z mitološko tematiko postopoma razvile stvaritve, ki so temeljile na njihovi podlagi. Kasneje so se razvila celo dela, ki so 'ustvarila' lastne mite in mitološki sistem. Med takšne uvrščamo na primer romane F. M. Dostojevskega. Po V. N. Toporovu je Dostojevski pripisoval posebno vlogo zgradbi umetniških besedil in je vlek vzporednice z besedili in shemami mitopoetskega izročila. Tako kot v romanih Dostojevskega 'razbiramo' (oblikujemo) nova besedila (podtekste), lahko iščemo analogije med vsemi besedili ruske literature (V. N. Toporov, 1973).

Na podlagi mitologije se v romanih samih lahko razvija konfliktno dogajanje. Ta konflikt pa ima prek mitologije več možnosti za rešitev. Tako nastane paradoksen položaj, ko na stalnih, nespremenljivih strukturnih shemah doživimo nov način reševanja problema (včasih celo v protislovju z mitologijo). (O mitoloških temah v ruski literaturi gl. tudi v disertaciji M. Javornika, 1992).

¹⁷ »Jarče vsega mne četyre obraza: eti obrazy — rokove, babuška i lysa, i grozna; no ona — čelovek, mne iskonno znakomyj i staryj; Dorionov — tolstjak; i on — byk; tretij obraz est' hiščnaja ptica: staruha; i četvertyj — Lev: nastojasčij lev; rokove rešenje prinjato: mne zažit' v černoj drevnosti; mne gljadetsja v to samoe (vot vo čto, ja ne znaju)... /.../ i v krugom — oni, obrazy: čeloveka, byka, l'va i ... pticy. Dumaju, čto oni — moe telo; /.../« (str. 49).

»modrece«, ki so prinesli Kristusu darila. Očitna analogija na Kristusovo življenje je v primeru, ko otrok doživlja pogovor odraslih o njem kot lastno (Kristusovo) križanje.

Obujanje mitov lahko razumemo kot obujanje spominov. Miti kot pradačni obstoj so nastali že pred nami in mi smo na začetku živeli v njih: "Miti so starodavno bivanje; skozi celine, morja so se mi nekoč prikazovali miti; otrok je je v njih taval; v njih je tudi blodil, tako kot vsi; vsi so v njih sprva taval, in ko so se miti podrli, takrat so v njih zablodili... prvič, spočetka so živeli v njih." (str. 19)¹⁸

Odrasli človek ne razlaga otrokovih vtisov o vsakdanjih položajih v navezavi na starodavne mite zato, da bi izpostavil »kozmično tavanje«, temveč kot poskus dati tem »izkušnjam« konkretno podobo in obliko. Takšno konkretiziranje se kaže v primeru Leva kot osrednjega simbola romana. Otrok se »spominja« srečanja z Levom, zato ga v realnem življenju sprejme le kot spomin na vesoljsko resničnost.

Otrok s svojo domišljijo takšno obliko refleksije resničnosti lahko sprejme: "/// razlega se kričanje: »Lev gre...« /// Rumen, peščen krog, ki leži med Arbatom in Pasjim trgom /// tam sedijo molčeče varuške, in — tekajo otroci... Ta slika je moja prva jasna slika; pred njo je nejasno vse; /// Jasno mi je: — Lev je Lev: ni pes, ne mačka, ne raca; nejasno se spominjam; leva sem že nekje videl; videl sem — velikanski rumen gobec. Poznal sem ga že prej: čakal sem ga..." (str. 41-42)¹⁹

Po dvajsetih letih pa pripoveduje odrasli takole: "/// ko sem šel po Tolstojevi ulici, ki se konča na »krogu«, sem srečal rumenonogega bernar-

dinca s kosmatim, potepuškim gobcem... »Lev« je še trajal — v njem... A duša je le zamolklo vztrepetala: »Lev — gre: dobro znamenje.« V tistem času sem prebiral »Zarasturo.«" (str. 47)²⁰

Po teozofskih načelih nas »nepretrgana življenjska veriga« varuje pred izgubo spomina, ki je nastal med dvema inkarnacijama, in odkriva spomin na dejanja in izkušnje na zemlji. V romanu se te »praznine« v spominu zapolnijo v trenutku, ko odrasli spoznava pot svoje biografije in odkriva vzporednice s Kristusovim življenjem.

Druga osrednja osebnost romana je Dioniz.²¹ S kultom Dioniza se skuša rešiti iz cikla rojstva in smrti. Tako se skuša vrniti v predporodno izkušnjo in z nostalgичno vztrajnostjo priti v prvotno rajsko stanje kozmičnega človeka. Z vrnitvijo skozi čas v maternico preide v brezčasnost (analogija z Einsteinovo teorijo o relativnosti časa) in v »enost« z vesoljem: "V nas so svetovi — morij: »Mater«; /// z eno glavo sem še v svetu; z nogami pa v materinem telesu; materino telo mi je zavezalo noge: in čutim, da sem — kačjenog; in moje misli so kačjenogi miti: preživljam titanskosti." (str. 20)²²

Semantika kot sporočilno sredstvo

Temelj romanescne zasnove je simbolično število tri. Tri izhodiščne točke, ki so med seboj povezane, nam pomenijo simbol »enosti«. To »enost« lahko opišemo kot trikotnik; na dnu trikotnika je kaos, iz katerega izhaja red. Obstoj je v takšnem primeru »raztrgan«. V trenutku nastanka simbolične enosti se obstoju vrača

¹⁸ »Mify — drevnee bytie: materikami, morjami vstavali kogda to mne mify; v nih rebenok brodil; v nih i bredil, kak vse: vse sperva v nih brodili; i kogda provalilis' oni, to zabredili imi... v pervye; snačala — v nih žili.« (str. 19).

¹⁹ »///krik stoit: »Lev idet...« /// Želtyj pesočnyj kružok — meždu Arbatom i Sobač'ej Ploščadkoj /// tam sidjat molčalivye njani, i — begajut deti...Obraz etot — moj pervyj otčettlivy obraz; do nego — neotčettlivye vse; /// Mne otčettlivo: — Lev est' Lev: ne sobaka, ne koška, ne utka; smutno pomnitsja: l'va ja gde-to už videl; ja videl — agromnuju, želtuju mordu. Da ja znal ee prežde: ja ždal ee...« (str. 41-42).

²⁰ »/// prohodja po Tolstovskomu pereulku, vyhodjaščemu na 'kružok', vstretil ja: želtanogogo san-bernara s šeršavoj, slonjavuju mordoju... 'Lev' prodolžilsja — v nem... No duša gluho drohnula: — 'Lev — idet: blizko znamenje.' V eto vremja ja čityval 'Zarasturu'...« (str. 47).

²¹ Zevs je dal svojo oblast Dionizu, ki je bil ta še otrok; Titani so ga z igračkami prevarili, ujeli, raztrgali in požrli. Atena je rešila njegovo srce in Zevs je Dioniza oživil ter Titane spremenil v pepel. Iz tega pepela so se rodili ljudje, ki imajo dvojno naravo: titansko in dionizično.

²² »V nas miry — morej: »Materej«; /// ja odnoj golovoj eščo v mire: nogami — v utrobe; utroba svjazala mne nogi: i oščuščaju sebja — zmeenogim; i mysli moi — zmeenogie mify: pereživaju titannosti.« (str. 20).

vrednost, pomen. Iz dvojnosti kaosa (teza) in reda (antiteza) nastaja enost (sinteza).

Avtor se — kot subjekt (teza) in objekt (antiteza) svoje stvaritve — hkrati predstavlja kot zlitje »dvojnega pripovedovalca«, kot nekdo »tretji«, (sinteza).

Celotno filozofsko-estetsko sporočilo romana je A. Beli prenesel na skladiščno in pomensko raven, ki se lahko (kot vsa snov romana, temeljna ideja, svet) »širita« in ponujata bralcu neskončno poti k edinemu obstoječemu cilju.

Po N. A. Novikovu spoznavamo pomen prek sorazmerij med znamenji na sintagmatski in paradigmatični osi. Vsebina znamenja (simbola, slike — »obraz«) predstavlja umetniški izraz rasničnosti. Simbolična enota tvori literarno vsebino in obliko. Tako hoče Beli odkriti »najskritejše skrivnosti narave« (sokrovenejše tajny prirody) in »glasbo žive besede« (muzyku živogo slova) (N. A. Novikov, 1990).

Uporaba tropov (metafor, metonimij...) poudarja simboličnost in dvojno perspektivo umetnine; stil »roja« in reda (»stroja«): "Vse misli so vrtinčaste: v vsaki vre ocean: in se preliva v telo — z vesoljsko viхро; prerajena otroška misel spominja na komet: in prav ta pada v telo; in njegov rep se uposteljuje /.../" (str. 20)²³

Na obisku se odrasli pogovarjajo, med njimi je tudi Usov, ki kadi in drugim nekaj razlaga. Mali Kotik metaforično poveže cigaretni dim z »modrimi« besedami: "V.../ in vstopil sem v dnevno sobo, kjer so stali stebri vrtinčastih cigaretnih misli /.../ zrenje se spleta in njegove besede in dim visijo iz slavne ustnice; in se zapleta v drugo zrenje; množstvo zrenj poseda na naslanjače kot tobačne saje in postaja vsezrenje misli /.../" (str. 192-193)²⁴

Občutja se spremenijo v metaforo, v potujeno opisovanje resničnosti, v »roj« (mif) kot poetsko videnje reda (stroja), tj. življenja samega. V dvojni zavesti obstajata roj in red hkrati. Po V. Šklovskem je roj objektivno vrsta metafor in

»red« je predmet, ki leži v tej vrsti, sklenjen; subjektivno je »roj« nastanek sveta, »stroj« že svet sam (V. Šklovskij, 1988): "Metafore razumem natančno tako: padel je v nezavest — pomeni: padel je tja, kamor padajo; ampak padajo — dol; in spodaj je pod; pod podom puli doktor Pfeffer porednežem zob; in — popadajo dol." (str. 75-76)²⁵ Če »mit« doživljamo subjektivno (z natančnim, dobesednim razumevanjem besede), se ta v objektivnem razumevanju spremeni v metaforo.

Pisatelj odziv na »brezobličnost« in »brezizraznost« jezika, zaradi katerih ni mogel izraziti »kretenj duše«, je v iskanju novih besed, neologizmov. To je po J. M. Lotmanu »poetičeskij jazyk vysokogo kosnojazyčija« (»poetični jezik visoke jecljavosti«) (J. M. Lotman, 1988); po E. Zamjatinu pa »razbrosannyj« (»raztresen«), »disgarmoničnyj« (»disharmoničen«) (E. Zamjatin, 1988).

Takšen jezik sproži v bralčevih mislih samo začetni impulz (tako si lahko razlagamo pogoste premore v besedilu) in aktivni bralec (ena od zahtev A. Belega!) sam ustvarja novo umetnino. Skladnja ornamentalne proze je poudarjena na poseben, nelinearen (neklasičen) način. Avtor poudari senzibilnost doživetij s pomočjo ločil.

Vsaka beseda kot simbol nosi svoj pomen; »nova beseda« (neologizem) lahko torej prinese nov pomen in z njim tudi razumevanje do tedaj nerazumljenega, celo sinteze (kot končnega produkta pisateljevega ustvarjanja).

Neologizmi pomenijo besede otroške govorice. To so »čiste« besede, nastale z eksplozijo« (kozmične, prerajene besede).

Za petintridesetletnika so neologizmi tiste besede, ki so nekdaj nosile svoj pomen (v času otroštva), kasneje pa so ga izgubile. Pomenijo »vstajenje«, oblikovanje »Jaza«, Kristusa (nosilca božje, izgubljene, čiste, nove besede), sintezo, veselje.

²³ »Pučiny vse mysli: okean b'etsja v každoj; i prolivaetsja v telo — kosmičeskoj bureju; vosstajuščaja detskaja mysl' napominaet kometu: vot ona v telo padaet; i — krovatitsja ee hvost; /.../« (str. 20).

²⁴ »/.../i prohodil ja v gostinnuju, gde stojali stolby koromyslom sigarnogo mnenija /.../umozrenie, vypletajasja, visnet slovy i dymom iz slavnogo rta; i spletaetsja s umozreniem; mnogozrenie umozrenij osjadet na kreslah tabačnogo kopot'ju, stav vsezreniem mnenij /.../« (str. 192-193).

²⁵ »Metafory ponimaju ja točno: upal v obmorok — značit: upal, kuda padajut; a ved' padajut — vniz; vnizu — pol; pod polom doktor Pfeffer prokaznikam dergaet zuby; i — popadajut k nemu« (str. 75-76).

Glasba kot načelo

Na umetniško ustvarjanje A. Belega je vplivala glasba. Belemu je pomenila podlago vseh umetnosti. V glasbi se po njegovem mnenju globine duha najbolje približujejo površinam zavesti. Ker glasba po Belem izraža simbol, postane tudi ta (simbol) muzikalen. (A. Beli, 1910)

Čas je v umetnosti A. Belega izražen v ritmu. Prostor se v glasbi izraža tako, da s svojimi čuti dojamemo njegove razsežnosti. Enako se dogaja pri branju literarnih del A. Belega. Tako kot v glasbi tudi v romanu Kotik Letajev prostora ni.

Jezik A. Belega je prežet z glasbo. Zvočne analogije tako spodbujajo delovanje naših čutov, da nenadoma opazimo, da »se v prostoru že nahajamo«. Ker se v glasbi nahajamo v idealnem prostoru, so opisane slike idealne: "/.../ to je, spomin, to je branje ritmov sfere, spomini na harmonijo sfere: to je — glasba sfere: zemlje, kjer — sem živel do rojstva! /.../ Spomin o spominu je takšen; to je — ritem, kjer predmetnosti ni; /.../." (str. 187-188)²⁶

Kot otrok Kotik rad posluša svojo vauško, ko igra na klavir. Petintridesetletnik se skuša vrniti v elementarno stanje; za to mu služita kot izhodiščni točki pravlјica in glasba. Povezave: »njanja/mif — skazka/slovo — muzika/zvuk« (»varuška/mit — pravlјica/beseda — glasba/zvuk«) nakazujejo, da gre za literaturo.

Zvočno ponavljanje je ponavadi tesno povezano s skladnjo, grafičnim metrumom, notranjim ritmom...: "/.../ točka, pojem se množi z mnogim smislom in me vrti in premi, ko mi zveni — s kipečo, gorečo, letečo, bučečo spiralo /.../." (str. 186-187)²⁷ Takšna uporaba zvoka daje svojevrsten estetski učinek.

Kotikovi spomini na očeta, ki »zvenijo« na »l« in »l«, izražajo nostalgijo, ljubezen in nedosegljivost: "Papa edet na lekcii: lekcii — linii listikov; mnogoletie proželtelo ih; listiki sšity v tetradku; po linijam listikov — lekcij! — letaet vzgljad papočki; linii lekcij — znački: kruglorogij, pročerčennyj iks horošo mne izvesten; on — s zetikom, s igrekom." (str. 97)²⁸

Zvok v romanu nima samo vloge sredstva in gradiva za ustvarjanje forme, temveč je v tej obliki namen. Zvoki se zlivajo s skladnjo; zvoki padajočih kapljic se povezujejo z imenom tete Dotje: "Ne — kaj — te — ti — do — ti — no! padajo kapljice v umivalniku." (str. 245)²⁹

Metrum in ritem

Pod pojmom »ritem« razume A. Beli »nekotro-roe edinstvo v summe ostuplenij ot dannoj metričeskoj formy«³⁰. Posebno lahkotnost in urejenost daje besedilu anapest; na bralca deluje estetsko z zunanjo harmonijo v razmerju do smisla stvari in ga spodbuja k temu, da stvar lažje sprejme kot del sebe: "Očka je spet prišel; sklonil se je nad glavico z debelušno knjižico; in prebral: — o Adamu, o raju, o Evi, o drevesu, o stari zemlji, o dobru in o zlu, o meni: — moral bi se truditi, učiti, moliti, da bom mogel prisluziti kruh naš vsakdanji: podnevi in ponoči." (str. 250)³¹

V Kotiku Letajevu gre za poskus mitologizacije doživetij od otroka do odraslega — v razmerju do Kristusa (kot človeške in božanske inkarnacije). Kristus A. Belemu služi za upodobitev osebne vrnitve k začetnemu ali otroškemu raju, v vesoljno enotnost.

²⁶ »/.../to est', pamjat', est' čtenie ritmov sfery, pripominanie garmonii sfery: ona — muzika sfery: strany, gde — ja žil do roždenija! /.../ Pamjat' o pamjati takova; ona — ritm, gde predmetnost' otsutstvujet; /.../« (str. 187-188).

²⁷ »/.../točka, ponjatje, množitsja mnogim smyslom i vertit, čertit mne zven'ja — kipjaščej, gorjaščej, letjaščej, sverljaščej spirali /.../« (str. 186-187).

²⁸ »Očka gre na predavanja: predavanja so — krivulje na listkih; dolga leta so jih porumenila; listki so sešiti v zvešček; po krivuljah listkov — predavanja! — poletava očkov pogled; krivulje na predavanjih so znaki: okroglorog, prečrtan iks mi je dobro znan; on — skupaj s z-jem in s ipsilon-ekom.« (str. 97).

²⁹ »'Čto — to — te — ti — do — ti — no!' padajut kapel'ki v rukomojnikje« (str. 245) (fonetična transkripcija ruske besede »tetja« je »t'ot'a«, zato v ruščini nastane poseben zvočni učinek).

³⁰ »Nekakšno enotnost v vsoti odmkov od podane metrične oblike«.

³¹ »Papa snova prišel; naklonilsja nad lobikom tolsten'kim tomikom; i pročel: — ob Adame, o rae, ob Eve, o dreve, o drevnej zemle, o dobre i o zle: obo mne: — mne by nado trudit'sja, učit'sja, molit'sja, čtoby moč't zarabatyvat' hleb naš nasupščnyj: i denno i noščno.« (str. 250).

Temi veselja in Jezusovega križanja predstavljata simbolni zaprti krog rojstva, razvoja, umiranja in vnovičnega »vstajenja« Besede in zavesti. Otroški vtisi pred rojstvom in kozmični spomin izgubljenih začetkov spodbujajo vrnitev v preteklost, v nekem smislu tudi v prihodnost. Teozofija A. Belega je dala mistične dokaze lastne intuicije o božanski enotnosti. Človek s svojim življenjem A. Belemu predstavlja vesolje.

Nasprotje otrok: odrasli simbolizira Kristusovo (»Jazovo«) rojstvo, smrt in vstajenje. Iz »jaz« se razvije prek božje besede »Jaz«. Kristus, rojen v otroku, prehaja na raven »odraslega Kristusa«, ki je na koncu križan.

Dve razvojni fazi doživita »vrh« v tretji fazi — v prerojenem Kristusu, v otroku. Ta nepretrgani razvoj je predstavljen in poudarjen na koncu romana: "Moja samozavest bo takrat postala mož, moja samozavest, bo še kot dojenček: spet se bom rojeval; led pojmov, besed, smislov — se lomi; prerašča v mnoge smisle. Ti smisli so mi zdaj: nič; vsi prejšnji smisli pa nerazumljivost; šušti in frfota okoli lesa suhega križa; obešam se v sebi na sebi. Križam se. Jata črnih vran me je obkrožila in kraka; zapiram oči; in v zaprtih trepalnicah: blisk otroštva. Ta blisk so moje bolečine, ki so zgorele. V Kristusu umiram, da bi v Duhu vstali." (str. 292)³²

Literatura

M. Bahtin — *Teorija romana*, Ljubljana, 1982

A. Belj — *Kotik Letaev*, München, 1964

A. Belj — *Meždu dvuh revolucij*, Moskva, 1990

A. Belj — *Simvolizm*, Moskva 1910

S. D. Cioran — *The Apocalyptic symbolism of A. Belyj*, Paris, 1973

A. Honig — *Andrej Belyjs Romane, Stil und Gestalt*, München, 1965

M. Javornik — *Mitologizacija v ruskem pripovedništvu 20. stoletja*, Disertacija, Ljubljana, 1992

J. M. Lotman — *Poetičeskoe kosnojazyčie A. Belogo*, v: A. Belyj — *Problemy tvorčestva*, Moskva, 1988

K. Močulskij — *A. Belj*, Paris, 1955

N. A. Novikov — *Stilistika ornamentalnoj prozy A. Belogo*, Moskva, 1990

J. Pechar — *Od pribehu k romanu (poetice vypravne prozy)*, Praha, 1989

A. Skaza — *Literarni subjekt v pripovedni prozi ruskega simbolizma*, SR Ljubljana, 1988

A. Skaza — *Simbolistični prepород pesniškega jezika in umetniškega mišljenja pri A. Belem*, Obdobja, Ljubljana, 1983

V. Šklovskij — *Teorie prozy (O teorii prozy)*, *Průvodce po svetove literární teorii*, Praha, 1988

V. N. Toporov — *Struktura romana Dostoevskogo, Structure of texts and semiotics of culture* (red. M. Grygar), Paris, 1973

V. V. Vinogradov — *O teorii hudožestvennoj reči*, Moskva, 1971

E. Zemjatin — *Sočinenija*, Moskva, 1988

³² »Samosoznanie moe budet mužem togda, samosoznanie moe, kak mladenec ešče: budu ja vtorično roždat'sja; led pon'atij, slov, smyslov — slomaetsja; prorostet mnogim smyslom. Ėti smysly teper' mne: ničto; a vse prežnie smysly: nevnyatja; šelestit i porhaet ona vokrug dreva suhogo kresta; povisaju v sebe ne sebe. Raspinaju sebja. Staja voronov čerňnyh menja okružila i karkaet; zakryvaju glaza; i v zakrytyh resnicah: blek detstva. Peregorevšie muki moi — ėtot blek. Vo Hriste umiraem, ėtob v Duhe voskresnut'«. (str. 292).

Franc Zdravec: Slovenska ekspresionistična literatura

(Murska Sobota: Pomurska založba Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1993; zbirka Domača književnost).

V bibliografiji akademika Franca Zdravca je veliko število razprav in člankov posvečenih ekspresionizmu. Zdravec je že v šestdesetih letih z objavo antologije *Upornik* (Kondor 92) obudil iz pozabe najpomembnejše slovenske ekspresionistične enodejanke in prizore, davno pred Majcnovim zbornikom pa je rehabilitiral tega pisatelja, saj je njegovo *Apokalipso* vzporejal celo z dramskim delom Jeana-Paula Sarrtra. Z ekspresionizmom se je ukvarjal mdr. tudi v *Zgodovini slovenskega slovstva* VI in VII.

Že leta 1966 je v spremni besedi k *Uporniku* zapisal, da so na podobo in zasutek človeka v nemški in slovenski ekspresionistični dramatik vplivali zlasti trije dejavniki (str. 162). Gre za prvo svetovno vojno, krščanstvo in freudizem. Ta tri žarišča je moč zaznati tudi v Zdravčevi monografiji *Slovenska ekspresionistična literatura*.

Tako že v prvem delu (Vojno desetletje) razpravlja o dejavniku prve svetovne vojne, ki ni samo vplival na celotno desetletje (1910-1920), marveč mu je tudi dal podobo; v tem obdobju Zdravca zanima zlasti pesniški ekspresivni subjekt. Medtem ko pri Vladimirju Levstiku prevladuje še uporniški, titanski subjekt, je pri Franu Albrehtu razboleel in osamljen. Za to obdobje slovenskega ekspresionizma je ključna tudi pesem *Dies irae* Otona Župančiča, ki ubesedi vsečloveški lirski dogodek: primerljiva je s *Koncem sveta* Jakoba von Hoddisa. Pri razčlembah lirike se Zdravec posveča tudi t.i. barvnim besedam. Rdeča barva je v tem obdobju ekspresionistične lirike vezana na motiva smrti

in ljubezni, črna pa največkrat izraža privede o koncu sveta.

V ekspresionistični črtici vojnega desetletja pa po Zdravcu pripovedovalca zanima predvsem oseba, ki jo ogroža dani zgodovinski trenutek. Posebno mesto odmerja Majcnovi črtici **Trenutek življenja**, ki napoveduje rudarjev pogled s predsmrtne točke. Zanimiva je nato avtorjeva razčlemba stilizacije oseb v Pregljevi enodejanki **Berač**, v kateri je npr. slepec ekspresionistična metafora za človeka, ki nazorsko še ne vidi.

Prvo poglavje končuje še razmislek o poetoloških razgledih prve generacije slovenskih ekspresionistov. V njem Zdravec spregovori o uveljavitvi in opredelitvah pojma »ekspresionizem« med slovenskimi slikarji, hkrati pa omenja nekaj sočasnih, pri nas objavljenih literarnih esejev o svetovnih pisateljih, ki veljajo za prednike ekspresionizma, vplivali pa naj bi tudi na literarno obzorje nekaterih slovenskih sodobnikov.

V drugem delu (Povojno desetletje 1920-1930) Zdravca zanima zlasti primerjalna motivologija slovenske ekspresionistične lirike. Tako raziskuje najprej ljubezenski motiv pri Antonu Vodniku; ta ljubezen upesnjuje kot duhovno, sakralno kakovost. Edvard Kocbek se od čezmernega poduhovljenja prvi obrne k telesu, čeprav mu telesna čutnost povzroča bolečino in grozo. Miranu Jarcu je ljubezen sprva svatovsko veselje in slovesnost, kasneje pa njegovo ljubezensko izpoved skali Strindbergova metafizika, češ da je ženska snov, ki uničuje duha. Medtem ko Seliškarske ljubezenske naturalistične eks-

presije obtožujejo, pa daje Srečko Kosovel duhovnemu in telesnemu polu enako težo.

Ob motivu smrti prihaja med slovenskimi ekspresionističnimi pesniki do nazorskih razlikovanj. Verujoče smrt odrešuje, drugim pa pomeni konec sveta, Evrope.

Poleg motiva katastrofične osamljenosti je ekspresionistom še zlasti ljub motiv borivca z Bogom — povezujejo ga z bivanjsko krivdo. Bog je popoln, človek pa pomanjkljiv. Ob tem Zadravec zapiše pomembno tezo, da si doživeta religija podreja vse motive, saj lirski subjekt hrepeni po religioznem bivanju, odrešenem snovnih primesi. S tem pa predstavi še drugi vplivni dejavnik slovenskega ekspresionizma, krščanstvo. Hkrati poudari, da zgodovinske okoliščine prekujejo subjekt v glasnika človeške skupnosti. Pesnik je torej voditelj in prerok.

Obsežno poglavje namenja avtor disharmonični ekspresionistični metafori, bodisi posnovljeni (slika napetost med duhom in snovjo) bodisi poduhovljeni (beži od snovnega, od telesa, od družbe). Ob raziskovanju simbolov ugotavlja, da imajo slovenski ekspresionisti simbolizem podoben program. Oba npr. uporabljata drevo za simbol bivanjske tesnobe; značilen generacijski simbol ekspresionistov je tudi ocean.

Pri stilističnem raziskovanju ekspresionističnega podoba pisec preide v razčlenbo barvnih besed. Ekspresioniste poveljnega desetletja so pritegovala predvsem »barvne zmesi« pa tudi kontrasti. Po Zdravcu je moč ekspresije odvisna prav od gostote nasprotujočih si barv.

Za raziskovalce slovenskih verzifikacijskih sistemov so uporabne Zdravčeve ugotovitve o verzu in rimi. V ekspresionistični pesmi verzne sheme razpadejo, vendar preneha obstajati le metrična shema, metrum pa ni odstranjen. Enako je tudi z rimo, saj je uporabljena kot poseben zvočnopomenski poudarek. Na podlagi razčlenb posebnosti ekspresionističnega stavka postavlja Zadravec tezo, da je v ozadju njegove zvočne neubranosti misel Hermanna Bahra, da ekspresionistična umetnost vrešči. Za jezik ekspresionističnega pesnika je treba še reči, da besedo prilikuje vsebinskemu programu, hkrati pa se ne ustavlja pred prostaškim besedjem.

V poglavju o jezikovni poetiki lirike nam Zadravec predstavi (na podlagi študija kritik in ocen) lastne teoretske poglede ekspresionistov na be-

sedo, ki je npr. po Stanku Majcnu najvišje merilo vsakršne življenjske izjave, za Kosovela pa je vsaka beseda svet zase.

Nekoliko bolj komparativistično je poglavje Primerjava z nemško liriko; v njem Zadravec fragmentarno spregovori o razločkih in sorodnostih s sočasno nemško liriko, manj pa o njenih dejanskih vplivih na slovensko ekspresionistično pesništvo. Tako naj bi večina tedanjih slovenskih umetnikov poznala vsaj nemško pesniško antologijo *Menschheitsdämmerung — Symphonie jüngster Dichtung* Kurta Pinthusa iz leta 1920. Georg Trakl, ki je zastopan tudi v njej, pa naj bi s svojo metaforiko navdihnil zlasti slovenske katoliško usmerjene ekspresioniste.

Ekspresionistično dramatiko poveljnega desetletja Zadravec razdeli po zasnovi tragike v šest skupin. Nosilec prve je v vojni npravnopravno travmatizirani človek, nastopa pa zlasti v Majcnovi **Kasiji** in napoveduje konec perversni družbi. V drugi skupini se Zadravec srečuje z dramskimi besedili, ki opisujejo razdvojenega humanista (Jarčev **Vergerij**). Tretjo skupino zaznamuje opisovanje posameznikovih in znotrajdružbenih socialnih spopadov (Kreftov **Tiberij Grakh**, Leskovčeva **Dva bregova**), medtem ko je snov četrte razdor med »svetim« in »temnim« (Pregljev **Azazel**). V besedilih petega kroga gre za boj med spoloma (Leskovčeva **Kraljična Haris**) ali med rasami (Majcnova **Zamorka**). Predstavnik zadnje, šeste skupine, ki jo pisec monografije opiše pod metaforičnim naslovom Trn podzavestnega, pa je Slavko Grum. V tem poglavju sega Zadravec tudi po psihoanalitični metodi in nam tako izriše še tretje veliko žarišče ekspresionizma — freudizem; v tej luči razčlenjuje neznosno ozračje **Goge**. Poleg Freudove teorije osebnosti naj bi na slovenske ekspresioniste vplivala tudi nemška drama, vendar je naša dramatika, po Zdravcu, dokaj samosvoja.

V poglavju, posvečenem prozi, namenja Franc Zadravec posebno pozornost delom Ivana Preglja. Razčlenjuje predvsem pojav »trpečega duha« v romanih **Plebanus Joannes** ter **Bogovec Jernej**, pa tudi jezikovni manierizem, ki ga oblikuje za Preglja značilni folklorni historizem. Novelo **Matkova Tina** pa razglasi za vrhunsko umetnino ekspresionističnega tipa.

Za slovensko ekspresionistično prozo je pomemben roman »peterodelnega, razkosanega

subjekta« *Novo mesto*, ki hkrati že napoveduje Jarčev prehod iz ekspresionizma v novo stvarnost. Sicer pa sta upor in iskanje izhoda iz meščanskega labirinta značilna tudi za številne druge črtice Mirana Jarca. V poglavju Psihiatrovi zapiski Zadravec pretresa črtice Slavka Gruma; to so ekspresije mejnih stanj.

V svojem tretjem velikem poglavju (Idealistična in radikalna nova stvarnost) avtor med drugim vnovič razpravlja o vplivu Paula Claudela na Kocbekovo predednviško prozo. *Art poétique* naj bi vplivala na Kocbekov čut za zemeljskost. S tem se Zadravec približuje nekaterim ugotovitvam slovenske komparativistike (T. Krečič, J. Kos).

Zanimivo pri Zadravčevi monografiji o slovenski ekspresionistični literaturi je, da pisec tako obsežnega dela niti enkrat ne podvomi o uporabi samega izraza ekspresionizem, temveč se bolj ukvarja z vprašanjem njegovega pojava med slovenskimi umetniki. Njegova knjiga tudi ne polemizira z literarnim leksikonom *Ekspresionizem* Lada Kralja, ki je v slovenskem prostoru načel vprašanje o obstoju tovrstnega literarnega obdobja. Zdi se, da je nekakšen Zadravčev odgovor na Kraljevo razpravo moč videti prav v obilici obravnavanega gradiva, saj Kralj svoje

delo končuje z ugotovitvijo, da je »tekstualna baza slovenskega ekspresionizma kvantitativno preskromna, da bi upravičevala poimenovanje celega obdobja s takšnim imenom« (str. 186). Kakorkoli že, slovenska komparativistika se v zadnjem desetletju približuje Weisgerberjevim dognanjem, ki imajo ekspresionizem za enega od treh tipov prvega avantgardnega vala, medtem ko je slovenistika bolj v sozvočju z germanističnimi študijami, ki ekspresionizem obravnavajo kot samostojno literarno obdobje in mu podrejajo druga avantgardna gibanja.

Med slednje sodi tudi Zadravčeva monografija, vendar skuša biti tudi politično in kulturno ogledalo prvih treh desetletij tega stoletja; veliko pozornost naklanja tudi samemu subjektu, ki je »v sebi razdrt ali pa napada«. Posebna odlika knjige je tudi nekolikanj povzdignjen jezik, ki izstopa iz pustega znanstvenega besedovanja, da bi lažje ponazarjal duševnost in umetnine ekspresionizma; tega je Gottfried Benn ironično primerjal s »konglomeratom, z morsko kačo, pošastjo iz Loch Nessa, neke vrste Ku-klux-klanom«, za Kasimirja Edschmida pa je bil nadčasovni slogovni tip, ki je omogočil vrnitev umetniških hotenj gotike, baroka in romantike.

Tone Smolej

Ljubljana

»Šolske besedilne vrste«

Leta 1992 je pri Založbi Obzorja v Mariboru izšla disertacija Franceta Žagarja *Šolske besedilne vrste* (270 str.), leta 1994 pa pri Mladinski knjigi v Ljubljani še njegove *Besedilne in besedne igre* (77 str.). Knjigi se medsebojno dopolnjujeta, pri drugi (1994) gre za razširitev V. poglavja prve knjige (*Vzorci besedilnih vrst za nižje razrede osnovne*

šole), zato ju predstavljamo skupaj. Pisec se je v njiju posvetil t.i. »sporočanju«, enemu od treh tematskih sklopov šolskega predmeta slovenski jezik (poleg »književnosti« in »slovnice«, kakor se ponavadi reče). Rekla bi, da knjigi s tem posredno nakazujeta potrebo po prenovi pouka slovenskega jezika v naših šolah: »sporočanje« naj ne bo le najbolj obrobni del jezikovnega

pouka (iz lastne prakse vem, da se v urah, ko je na programu »sporočanje«, pišejo šolske naloge, ustno preverja znanje oziroma ureja razredna problematika), temveč glavni oziroma izhodiščni. Izhajati je/bo potrebno iz t.i. rabe jezika, za cilj jezikovnega pouka pa postaviti razvito sporazumevalno zmožnost pri učencih, tj. obvladanje sprejemanja in tvorjenja besedil, različnih glede na namen, temo in okoliščine, medtem ko naj ima jezikovnosistemska obravnava jezika podrejeno vlogo, naj bo le način za doseg navedenega cilja. Žagar navaja v svojem delu (1992: 29-32) mnenja učiteljev, učencev in staršev, ki o pouku slovenskega jezika pravijo med drugim takole: »Na naših šolah je preveč v ospredju poučevanje slovnice. Cilji poučevanja slovenskega jezika bi morali biti postavljeni drugače: ne bi smelo biti prvo spoznavanje glagola, samostalnika, pridevnika, ampak vaje v govorjenju, poslušanju, pisanju, branju.« »Žal /.../ otrok nihče ne uči oblikovati kratkih, jasnih sporočil, kakršna se potrebujejo v vsakdanjem življenju.« »Mnogi učitelji še vedno razumejo pismenost predvsem kot literarno vrolino, ne pa kot uporabno. /.../« itd. Naše šole (uspešno) končujejo učenci, za katere se kmalu izkaže, da so funkcionalno nepismeni (že pisanje prošenj marsikomu, celo fakultetno izobraženim, povzroča težave).

Medtem ko je Žagarjeva prva knjiga (1992) bolj teoretično zastavljena in zato namenjena predvsem učiteljem, vsebuje pa tudi številne pozorljive primere osnovnošolskih »spisov«, je druga (1994) namenjena tako učiteljem kot učencem razredne stopnje. V prvi se pisec posveča bolj vprašanju, katera teoretična spoznanja o besediloslovju naj obvlada učitelj in kaj mora o tvorjenju besedil vedeti učenec, v drugi pa so predstavljene vaje in didaktične igre za tvorjenje besedil na razredni stopnji.

Naj najprej v grobem predstavim besedilno problematiko: V okviru pojmovanja jezika kot sredstva sporazumevanja, ki vključuje sporočanje, tj. dejavnost sporočevalca, in razumevanje, tj. dejavnost naslovnika, gledamo na besedilo kot na izid tvorjenja oziroma predmet sprejemanja. Pri tem je treba posvetiti pozornost trem stvarem.

1. Sporazumevanje imamo za posebno obliko človekovega ravnanja, povezanega z določenim namenom (t.i. delovanje); sporočevalec želi z

njim vplivati na naslovnika. Pravimo, da sporočevalec v procesu sporazumevanja opravlja govorna dejanja; besedilo ima t.i. namensko sestavo.

2. Sporočevalec zajame v sporazumevanje del zunajjezikovne predmetnosti (vsebina). Način, kako je ta predstavljena, kaže t.i. tematska sestava besedila.

3. Sporazumevanje ne poteka ločeno, temveč v konkretnih okoliščinah (kje, kdaj, s katerim prenosnikom, kdo — komu /upoštevanje družbenega položaja sporočevalcev in razmerja med njima, njunih spoznavnih/umskih zmožnost in osebnostnih lastnosti/). V skladu z njimi sporočevalec izbira jezikovna sredstva tako za izrazitev namena kot vsebine.

Zdi se, da je nekaj tega (vendar drugače) navedeno pri F. Žagarju (1992) v (pod)poglavjih *Teorije sporočanja v srednji šoli* (57-64), *Pragmatika in njeno poučevanje* (48-53), *Besedilne vrste* (83-91) in *Tema* (74-82). Predstavljen je »model sporočanja« iz Slovenskega jezika I, Sporočanje, avtoric M. Kolar in B. Pogorelec (1982) in iz Slovenske slovnice J. Toporišiča (1984). Čeprav pisec ugotavlja, da je pragmatično jezikoslovje »mogoče uspešno vključevati v osnovnošolski pouk in lahko prispeva k povečovanju spoznanj o jeziku z uporabo jezika« (1992: 48), sam nekako ne najde prave povezave med pragmatiko in predmetom svojega preučevanja. Njegova definicija *besedilnih vrst* kot »skupine besedil z določenimi skupnimi lastnostmi« (1992: 15, 82, 250) je preohlapna. (Katere skupne lastnosti ima v mislih? Mogoče »merila za razlikovanje med posameznimi vrstami«, ki jih navaja na str. 85? Ali so analitične določilnice o funkcijski zvrstnosti, dolžini besedila, razčlenjenosti na poglavja idr. zadostne za sintetično uporabo, tj. za tvorjenje besedila? Če rečem učencu, naj napiše besedilo, ki bo imelo toliko in toliko takih in takih besed, toliko in toliko poglavij, tak in tak ton pisanja itn., dvomim, da bo iz tega res nastala npr. prošnja ali (javno) vprašanje, če mu ne bom predvsem povedala, kaj želi sporočevalec z besedilom doseči pri naslovniku.) Pojem »besedilna vrsta«, ki ga Žagar ne uporablja dosledno na vseh mestih v svoji knjigi (1992) — prim. tudi »oblike spisov« (19), »vrste sporočanja« (20), »oblike izražanja« (22), »sporočilne oblike« (26), »stalne oblike sporočanja« (58), »stalne

oblike besedil« (59) itn. —, je namreč povezan z enim od temeljnih pojmov pragmatičnega jezikoslovja oziroma teorije govornih dejanj, z namenom.

Pisec na nekaterih mestih sicer mimogrede omeni tudi namen, ko npr. pravi: »Besedilo je jezikovna enota, narejena po pravilu določenega jezika in glede na namen, ki ga ima govorec ali pisec, ki to enoto sporoča naslovniku. (Po W. Dresslerju)« (1992: 99) »/Učenci/ /b/esedila oblikujejo ali preoblikujejo glede na namen ali na zorni kot pripovedovalca.« (21). Vendar z nekaterimi drugimi trditvami stvar zaplete, saj v povezavi z besedilnimi vrstami omenja *temo* besedila: »Po načinu, kako je tema (predmet sporočanja) izbrana in na kakšen način obdelana, razlikujemo več vrst besedil.« (99). Na drugem mestu pa govori o »načini/h/, kako so teme prijete in iz katerega zornega kota (perspektive) obdelane« kot o »sporočevalnih postopkih« (87). Tu navaja pripovedovanje, opisovanje, razlaganje in obveščanje, na str. 99 pa predstavi »štiri glavne besedilne vrste«: pripoved, poročilo, oris, opis. Ali ne gre tu za mešanje besedilnih vrst (tj. namenske sestave besedila), sporočevalnih postopkov (tj. tematske sestave besedila) in še t.i. ubeseditvenega stališča: na eni strani imamo objektivno/stvarno predstavitev teme, na drugi strani pa izrazito subjektivno/pristransko? Če govorimo o namenski sestavi, izhajamo iz razmerja med sporočevalcem in naslovnikom (npr. prvi drugega prosi, vprašuje, mu ukazuje, obljublja, se mu opravičuje ipd.), če pa o tematski sestavi, izhajamo iz razmerja med sporočevalcem in predmetnostjo oziroma njenim delom (sončni zahod lahko npr. opišeš, razložiš, zakaj do tega pride ipd.). Medtem ko namenska sestava kaže sporočevalčovo strategijo pridobivanja naslovnika (npr. prošnja, opravičilo), pa je tema besedila, kakor imenujemo največjo mogočo skritev vsebine, lahko predstavljena/razvita na enega od štirih načinov; gre za t.i. *razvijanje teme* (poimenovanji pri nas sta tudi *slogovni postopki*, *sporočevalni postopki*): pripovedovanje, opisovanje, razlaganje, utemeljevanje. Izidi teh postopkov se imenujejo pripoved, opis, razlaga, utemeljitev. Npr. tema v *navodilu za delo* je »razvita« na način *opis delovnega postopka*.

Nastajanje besedilnih »vrst ali žanrov (sopomenkil, op. M. B.) in njihov razvoj« Žagar

ponazori s »slaščičarsko prisposodob« J. Mistríka: »*Gostitelj speče za svojega gosta potico. Gostu je potica všeč in tudi sam speče tako potico. Prvotni recept pa prilagodi svojemu okusu: doda ali odpravi določen priokus. Potica kot žanr se širi dalje, njena oblika se pri tem predeluje, spreminja. Nastaja veliko slaščičarskih žanrov: torte, slaščice, obloženi kruhki, piškoti itd.*« Komentira pa jo takole: »To razmišljanje lepo pojasnjuje, kako se besedilna vrsta spreminja glede na avtorjev namen, naslovnik in druge okoliščine, kako se povezuje z drugimi vrstami ali razceplja na več vrst.« (1992: 84) Kakšno je torej razmerje med vrsto in žanrom, ni jasno, saj Žagar v dodanem slovarčku definira žanr kot »podvrsto ali podtip besedilne vrste« (257). Za razmerje med vrsto in zvrstjo pa pravi, da mu prva predstavlja širši pojem (83).

Koliko in katere besedilne vrste poznamo? Žagar na str. 88-89 navaja svojo klasifikacijo, povzeto po J. Hofmannovi (1987), jo kombinira z Mistríkovim razdelitvijo sporočevalnih postopkov (1985) in Toporiščevo klasifikacijo funkcijskih vrst (1984). Zdi se, da gre spet za mešanje tematske in namenske sestave in pretirano omejevanje določene besedilne vrste oziroma razvijanja teme (sporočevalnega postopka) na določene okoliščine (funkcijske zvrsti, ki jih navaja Slovenska slovnica 1984, namreč dejansko razvrščajo izrazna sredstva glede na zasebne, uradne in javne okoliščine uporabe jezika, nimajo pa — kot tam navaja definicija — opraviti z namenom). Poglejmo nekaj primerov: *opis opravila* je kot besedilna vrsta uvrščen v rubriko praktično sporazumevanje (ali ga v »znanosti« ne bi mogli najti?), *opis živali* v »znanost« in »publicistiko« (ali ga ne bi mogli srečati tudi pri »praktičnem sporazumevanju«?), *navodilo za uporabo* in *načrt za delo* sta uvrščena v »praktično sporazumevanje« (ali ju ni mogoče najti v strokovni zvrsti?), *kuharski recept* spada pod »razlaganje« (ali ne gre le za »opis postopka«, kot pravi sicer avtor na str. 144?) itd.

Škoda, ker Žagar pri klasifikaciji besedilnih vrst ne izhaja iz klasifikacije govornih dejanj, saj jo na str. 51 tudi omeni, resda le Dimterjevo (manjkajo bibliografski podatki), izpusti pa žal temeljno — Searlovo (1974). Searle glede na namen pri sporazumevanju razvršča govorna

dejanja v 5 skupin, sama jim pravim vrste: 1. prikazovalna/reprezentativna (sporočevalec dá naslovníku vedeti, da mu posreduje neko vednost); 2. pozivna/direktivna (sporočevalec dá naslovníku vedeti, da ga hoče pripraviti k temu, da bi prevzel določeno mnenje ali opravil določeno dejanje); 3. zavezovalna/komisivna (sporočevalec dá naslovníku vedeti, da se sam v razmerju do naslovníka zavezuje opraviti določeno dejanje); 4. povezovalna/fatična (sporočevalec dá naslovníku vedeti, da mu gre (le) za navezovanje oz. ohranjanje osebnega stika z naslovníkom); 5. izvršilna/deklarativna (sporočevalec dá naslovníku vedeti, da s sporočilom ustvarja novo stvarnost). Glede na vrste govornih dejanj ločim tudi vrste besedil oziroma tipe besedil (pri meni podpomenka); npr. prikazovalna vrsta (tipi: novica, poročilo idr.), pozivna (prošnja, ukaz, navodilo idr.), zavezovalna (npr. obljuba, prisega idr.), povezovalna (npr. pozdrav, zahvala idr.), izvršilna (oporoška, izrek sodbe idr.). Besedilo se nam namreč kaže kot uresničitev zaporedja isto- ali raznovrstnih govornih dejanj (Žagar sam pravi v poglavju o pragmatiki: »v enem besedilu /se/ prepleta po več govornih dejanj«, 1992: 51), od katerih pa eno prevladuje — po njem ima tip besedila tudi ime (npr. prošnja kot tip besedila, ki spada v pozivno vrsto, vsebuje kot prevladujočo govorno dejanje prošnje, podrejena pa so govorna dejanja trditve in (vnaprejšnje) zahvale ter pozdrava). Izraz tip besedila uporabljam zaradi ohranitve vzporednice z izrazom tip govornega dejanja (v tuji literaturi npr. type of the speech act, Sprechakttyp). Ne nazadnje uporabljata tudi prevajalki de Beaugrande-Dresslerjevega dela Uvod v besediloslovje (1992) v slovenščino izraz besedilni tip za nem. Textsorte. Tipi besedil se praviloma lahko pojavljajo v vseh okoliščinah (zasebnih, strokovnih, javnih), kar ustreza pojmovanju funkcijskih zvrsti (praktično sporazumevalna, strokovna, publicistična); npr. vabiš lahko neformalno (*Pridite kmalu spet kaj naokrog.*), formalno (*Spoštovana gospa XY, vljudno Vas vabim na sestanek, ki bo v petek, 19. 11. 1993, ob 9. uri v II. nadstropju Založbe Mladinska knjiga, Slovenska 29. Pogovorili se bomo o prenovi jezikovnih vadnic za slovenski jezik za osnovno šolo. Zaradi pomembnosti sestanka Vas prosim, da se ga zanesljivo udeležite. Lep pozdrav. Urednik Z*) ali pa je vabilo objavljeno v časopisu oziroma nalepljeno na oglas-

nem panoju in je namenjeno množičnemu neidentificiranemu naslovníku (*Petič zapored, vse od septembra 1990, vas v ugašajočem poletju 1994 vabimo na prireditev »Pozdravljena, Ljubljana«.* V predverju Križank bomo v torek, 6. septembra, ob 17. uri vstopili v vročo (!?) politično jesen 1994. Sodelovali bodo: Viška pihalna godba ob 17. uri, Glasbena skupina Lolita ob 19. uri, igralca Jerica Mrzel in Iztok Valič z delom Ervina Fritza »Bregarca in ljudska oblast ali krompir« ob 19.30 uri. Politično zborovanje, katerega gostitelj bo predsednik MK ZLSD Ljubljana dr. Lev Kreft, bo ob 18.00 uri. Prireditev zanesljivo bo, saj nam ne oblast, ne partija in vreme ne morejo do živga. Če bo hladno, se toplo oblecite, če bo padalo, ne skrbite — za streho smo poskrbeli. Združena lista socialnih demokratov Ljubljana; oblikovno prirejeno, op. M. B.).

Vrnimo se k šolskemu pouku. Žagar izhaja iz zelo širokega pojmovanja pojma »spis«, ko piše: »Glavna besedilna vrsta v osnovni šoli je spis (sopomenka: prosti spis). Od razreda do razreda pa učenci spoznavajo in osvajajo več različnih vrst spisov: doživljajski spis, domišljijski spis, obnova, opis, oris, oznaka, poročilo, razlaga, razprava, referat, intervju, pismo idr.« (1992: 90). Pojmovanje spisa kot besedila, vezanega na pisni prenosnik in tvorjenega v šolskih okoliščinah (spis je vse, kar učenec napiše za šolsko rabo), se zdi nekoliko preširoko, saj bi morali vendar usposabljamti učenca za realne življenjske položaje. VI. poglavje knjige *Šolske besedilne vrste* (1992) prinaša koristne »nasvete«, kako naj učitelj pomaga učencu pri izboljšanju njegove jezikovne zmožnosti, in sicer pri tvorjenju doživljajskega in domišljijanskega spisa, obnove, poročila, orisa, opisa, oznake, referata, razprave, pisma in intervjuja (velja za predmetno stopnjo). V. poglavje dela (1992) in knjiga *Besedilne in besedne igre* (1994) pa vsebujejo isto (izbrane so nekatere druge besedilne vrste) za razredno stopnjo, dodane so tudi nekatere didaktične igre. Dobrodošle so vaje za izboljšanje jezikovne zmožnosti (kako se izogniti ponavljajočemu se glagolu, s čim nadomestiti obrabljeni pridevnik, kako se izogniti ponavljajočemu se »ko, ko, ko«, »potem, potem, potem«, kako si pomagati pri prekratkih in predolgih povedih itn.).

V zvezi s temo spisov (tu pa gre verjetno za ožje pojmovanje spisa) Žagar opozarja, da jo mora učitelj premišljeno izbrati, sicer »je neuspeh

spisa neizogiben« (1992: 75). Starši in otroci pravijo (30-32): »Otroci morajo obravnavati ogromno neživiljenjskih tem. Ne vejo, kaj naj o njih povejo ali napišejo. /.../« »Naslovi spisov se stalno ponavljajo: *Kako sem preživel počitnice, Prišla je jesen, Ob novem letu, Prvi sneg, Na izletu* itd. To je velik dolgčas.« »Spisi, kot so npr. *Kaj mislim o razoroževanju, Kaj mislim o varstvu narave, Kaj bo leta 2000*, nas trenirajo za izmišljanje čim več neumnosti, ki so vseh učitelju.« Po Žagarju mora učitelj pri izbiranju naslovov šolskih spisov upoštevati »izkušnje/e/, znanje/e/ ali mišljenje/e/ in čustvovanje/e/ učenec« (75); sam (na več mestih) navaja tudi številne primerne naslove. Zanimive so ugotovitve neke beograjske raziskave (1981), da če bi učenci lahko sami izbirali temo, bi v 4. razredu izbrali nekaj v zvezi z naravo (letni časi, živali) ali pa izmišljeno predmetnost, v 8. razredu pa dekleta šolo in ljubezen, fantje pa poklic in šport.

Avtor nam predstavi tudi otroški pogostnostni slovar (po besednih vrstah; tudi deležnik obravnava kot posebno besedno vrsto!) na podlagi analize dveh »spisov« 270 učencev »dvogovor« *Po šolski nalogi* in »razlaga« *Zakaj čolniček iz plastelina plava*; pokaže nam, katera izrazna sredstva so učenci različne starosti (iz 1., 4. in 7. razreda) izbrali, to pa je tudi eden kazalcev njihove jezikovne zmožnosti. »Aktivni besedni zaklad šolskih razredov se v času osnovnega šolanja skoraj potroji, vendar uporabljajo učenci v dvogovorih in pripovedih precej več različnih besed kot pa v opisih in razlagah« (1992: 203). Zdi se potrebno izpostaviti tudi piščevo misel, da je »jezikovni razvoj učencev v osnovni šoli buren in da je krivično, v motivacijskem smislu pa škodljivo, če učitelj zapaža samo otroška odstopanja od knjižne norme, ne pa njihovega jezikovnega napredka« (prav tam).

V zadnjem poglavju (1992: 220-244) predstavi Žagar svoje poglede na popravljanje in ocenjevanje »šolskih spisov«. Učitelje opozarja, naj ne bi posvečali pozornosti le pravopisnim in nekaterim slovničnim napakam. Dva spisa otrok iz 4. in 8. razreda dá oceniti več učiteljem različnih stopenj in mladinski pisateljici ter kritičarki. Številčne ocene se gibljejo v obeh primerih od 1 do 5, kar opozarja na to, da »o/cenjevanje ne more biti tako objektivno kot na primer tehtanje in merjenje« (227). Vprašamo se lahko, kakšno težo ima v naših šolah ocena »spisa« (kot

»šolske naloge«) v primerjavi z oceno, ki jo je učenec dobil pri ustnem preverjanju znanja oziroma pri kontrolni nalogi (testu), če pa je ta tako zelo subjektivna? Žagar priporoča opisno ocenjevanje (vedno tudi ni mogoče; a vendar kdaj pa kdaj), ko lahko učenec »izboljšuje svoje besedilo in spoznava, kako naj ravna pri sestavljanju nadaljnjih besedil« (244).

Nazadnje povejmo še nekaj o »sporočanskem delu« učnega načrta za osnovnošolski pouk slovenskega jezika, s katerim je avtor svoje delo (1992) pravzaprav začel, ni pa povedal, ali bi bilo treba kaj spremeniti oziroma dodati. Na kratko je namreč predstavil veljavni učni načrt za »sporočanje« v Republiki Sloveniji (1983), na Tržaškem in Goriškem v Italiji (1985) ter na avstrijskem Koroškem (1988, 1985). Najprej se postavlja vprašanje, čemu ločevati jezikovni pouk od sporočanskega, saj spoznavanje in opisovanje jezika samega na sebi ničemur ne služi. Učni načrt bi kot izhodiščno moral zajeti celotno besediloslovno problematiko (deloma predstavljeno zgoraj), seveda glede na otrokovo stopnjo dožemanja (sprotno dodajanje oziroma širitev vedenja v koncentričnih krogih). Podrobnejši pregled našega načrta kaže na potrebo po dopolnitvi: 1. glede na namen obravnavati vse vrste besedil (v mojem pojmovanju), na nižji stopnji pa dati prednost predvsem predstavitevni, pozivni (ta je zdaj povsem zanemarjena, zlasti na razredni stopnji) in povezovalni vrsti; pri nekaterih naj bi učenec nastopal le v vlogi sprejemnika, tako da bi le prepoznaval vrste oziroma tipe besedil; 2. glede na razvijanje teme obravnavati vse vrste razvijanja tem (zdaj sta zelo zanemarjena razlaganje in utemeljevanje, mešata pa se tudi opisovanje in pripovedovanje); 3. sicer pa posnemati realne življenjske položaje, v katerih se (lahko) znajde učenec; v okviru prepoznavanja vloge okoliščin pa prepoznavati in pridobivati najrazličnejše izrazne možnosti za izražanje namena (za pohvale in graje gl. npr. pri Žagarju (1992: 52-53)) in vsebine (gl. npr. slovarček na koncu Žagarjevega dela (1994: 68-76)). Le z rabo jezika (na višji stopnji tudi s postopnim opisovanjem njegove sestave) bomo dosegli cilj pouka slovenskega jezika, ki smo ga zapisali na začetku: razvita sporazumevalna zmožnost učencev. Učenec mora biti, ko konča šolo, usposobljen za učinkovito sporazumevanje.

Žagarjevi najnovejši knjigi *Šolske besedilne vrste* (1992) in *Besedilne in besedne igre* (1994) posegata na besediloslovno področje, ki bo moralo prej ali pozneje bolj prodreti v naše šole vseh stopenj. Knjigi sta dobrodošla priročnika za učitelje in tudi učence tako razredne kot

predmetne stopnje, saj prinašata me drugim napotke učiteljem in učencem o tvorjenju besedil, vsebujeta pa tudi številne primere dobrih in slabih spisov s komentarjem ter vaje za razvijanje jezikovne zmožnosti. Tovrstnih priročnikov pa je naš trg lačen.

Marja Bešter

Filozofska fakulteta v Ljubljani

France Žagar: *Besedilne in besedne igre*

Priročnik za delo v nižjih razredih osnovne šole
Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1994

Delo Franceta Žagarja *Besedilne in besedne igre* je zasnovano kot priročnik za delo v nižjih razredih osnovne šole, od 1. do 4. razreda. Namenjen je spodbujanju govornega in pisnega sporočanja, vendar na povsem novem, paradoksnem izhodišču: otroci se učijo sporočati ob zgledih otroškega govora. Delo uveljavlja otroški govor in slog sporazumevanja v vsej njegovi domiselnosti, sproščenosti, čustvenosti, konfliktnosti in mestoma celo nasilnosti (grožnje, žaljivke, prepir), ne da bi se pisec kdaj zatekel k vsiljivi vzgojnosti odraslih. Otroška besedila so tako končno pridobila tudi v jezikovni vzgoji spoštovanja vredno in enakovredno vlogo, prek njih pa tudi otrok kot njihov tvorec. Že s tem dejanjem je uresničen pomemben vzgojni smoter jezikovne vzgoje.

Knjiga je razčlenjena na štiri dele. V razdelku *Govorno sporočanje* se otroci srečajo z najpogostejšimi govornimi dejanji oziroma besedilnimi vrstami govornega sporazumevanja: predstavlanje, priložnostni pogovor, nakup, naročanje hrane in pijače, prošnja, pritožba, prepir, spor in poravnava, pripovedovanje šal, ugank in

pregovorov. Obravnava večinoma poteka po naslednjem vzorcu: uvodoma srečamo eno ali dve ponazarjalni besedili, temu sledi razčlemba, neprisiljeno vodena z nizom vprašanj, ki učence usmerjajo na pragmatične kategorije, kot so vljudnost, učinkovitost, razlogi za posamezna dejanja, kot so npr. prepiri in pritožbe, strategije (utemeljitve). Kot rečeno, je vzgojnost »odsotna« tudi tedaj, kadar gre za rabo nasilnejših strategij (prepир, grožnja, žaljivka, pretep). Vzgojno prvine nadomešča primerjava dveh različic pogovora oziroma dveh besedil, ob katerih učenci presojujejo, katera različica je učinkovitejša, vljudnejša. Razčlembi sledi opis ali definicija govornega dejanja. Avtor nevsiljivo, nazorno in otroku primerno opiše temeljne lastnosti besedilne vrste, vendar pri tem ostaja strokovno zadosti natančen. Analitičnim vajam sledi opis prepričljivih in domiselnih govornih položajev, ki od učence terjajo tvorbo samostojnih besedil.

Avtor zagovarja enakovredno razmerje med otroki in starši: »Odrasli se več pritožujejo, vendar tudi otroci niso dolžni prenašati vseh

nevšečnosti, ki jim jih povzročajo drugi ljudje.« (str. 16)

Omembe vredna pomanjkljivost je morebiti v tem, da pisec premalo upošteva odvisnost besedila od okoliščin, posebej od naslovnika. Toda z uveljavljanjem tega načela bi se morebiti preveč odmaknil od lastnosti otroškega govora, ki jih dosledno spoštuje.

Pri pregovorih bi bila smiselna vaja, ki bi opisala okoliščine, v katerih navadno izrekamo pregovore.

Razdelek *Pisno sporočanje* obsega zaprta in odprta vprašanja, slikovno zgodbo, zgodbo ob spodbujevalnih besedah, nadaljevanje zgodbe, obnovo in predelavo, doživljajski in domišljij-ski spis, opis, poročilo o opazovanju ali raziskavi, pismo. Tudi v tem poglavju so zajete najpomembnejše besedilne vrste. Žagar je mojster v spodbujanju sproščenega in ustvarjalnega pisanja, občutljiv za otrokovo doživljanje in njegove potrebe.

Tudi te vaje so sestavljene iz kratke definicije oziroma opisa besedilne vrste, ponazorjevalnih zgledov, tj. pristnih otroških besedil, ki omogočajo primerjavo ter presojo o tem, katero je boljše in zakaj, ter številnih domiselnih spodbud za samostojno sporočanje.

Tretji del priročnika nosi naslov *Izbiranje besed in povedi* ter tako že naslovno poudarja načelo izbirstnosti kot temelj jezikovne ustvarjalnosti. Obsega jezikovno-slogovne vaje, ob katerih se učenec uri v oblikovanju besedil in povedi ter širi besedišče. Besedilne vaje so namenjene odpravljanju najpogostejših napak oziroma slogovnih okornosti v otroškem govoru: opuščanju ali nadomeščanju ponavljajočega se samostalnika ali glagola (narediti, reči, imeti, biti) z zaimki ali pomensko ustreznimi besedami, nadomeščanju obrabljenih pridevnikov s pomensko sporočilnejšimi, izražanju časovnih sosledij (potem, ko) z ustreznijšimi izrazi. Vaje, namenjene širjenju besedišča, obsegajo sopomensko izražanje s stališča čustvene zaznamovanosti (ljubkovalno — slabšalno), pomenska razmerja (nadpomenka, sopomenka), socialnozvrstno različne besede (pogovorno, knjižno, žargon-sko), besede s stališča zgodovinske razvojnosti

(starinsko), prenos pomena (metafora), preglednice besed (miselni vzorec ali shemo) za določene tematske enote.

Vaje v oblikovanju povedi obsegajo razstavljanje predolgih povedi na krajše in širjenje prekratkih povedi z novimi sestavinami.

Učenci se seznanijo s popravljanjem besedil in popravnimi znamenji. Verjetno bi jih veselilo, če bi morali kakšno besedilo popraviti tudi sami.

Knjiga se konča s slovarčkom pomensko podobnih besed. Širjenje besedišča s sopomenskim izrazjem je temelj ustvarjalnega sporočanja, saj omogoča sporočilo uskladiti s sporočilnim namenom, okoliščinami, zlasti naslovnikom, ter izraziti osebno videnje.

Sklepne misli

S priročnikom *Besedilne in besedne igre* smo dobili prepotreben priročnik za sporočanje do 4. razreda osnovne šole, ki posrečeno združuje avtorjevo veliko teoretično razgledanost po tvarini (besediloslovje in pragmatika) s prefinjenim občutkom za otroški govor. Priročnik nevsiljivo uvaža v temeljne oblike govornega in pisnega sporočanja. »Teoretske« določitve besedilnih vrst so podane neopazno in preprosto, vendar zadosti natančno, vodenje od manj posrečenih k bolj posrečenim besedilom poteka implicitno, brez vsiljive vzgojnosti, s kontrastiranjem in primerjanjem besedil, priročnik se odlikuje po številnih, otroku primernih vajah, ki spodbujajo ustvarjalno in sproščeno izražanje.

Žagarjeva nova knjiga uveljavlja pomembna načela jezikovne ustvarjalnosti: sopomenskost, izbirstnost, prenesene pomene: temeljna besediloslovna pravila (nadomeščanje, povezo-vanje, strnjevanje in razširjanje). Metodično je zasnovana na primerjanju, analiziranju, definiranju oziroma opisovanju in tvorjenju. Svoj smoter udejanja dvokrilno: priročnik uveljavlja otroški govor kot enakovreden govoru odraslih in tako pripomore k otrokovi govorni emancipaciji, hkrati pa otroški govor kultivira ob zgledih otroških besedil in s strokovno (besediloslovno in pragmatično) premišljenimi postopki.

Knjiga bo v veliko veselje učiteljem in učencem.

Olga Kunst-Gnamuš

Pedagoški inštitut pri Univerzi v Ljubljani

29. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Zbornik predavanj

Kot je že navada, se tudi s XXIX. seminarjem slovenskega jezika, literature in kulture, ki je potekal od 28. 6. do 17. 7. 1993 v Ljubljani, lahko seznanimo prek zbornika; izdal ga je Center za slovenščino kot tuji in drugi jezik Filozofske fakultete v Ljubljani.

Po ustaljenem merilu so predavanja razvrščena v skupine o jeziku, literaturi in kulturi, vendar v razdelku o literaturi beremo tudi o spominski prozi (pisec Igor Grdina), publicistiki (prispevek Janeza Rotarja) in celo zvrstnosti nelepovernih besedil (avtor Drago Bajt). Glede na tako ohlapno pojmovanje literature bi v ta sklop iz kulturnega lahko »prestavili« tudi članek Marka Terseglava Samosvoje slovstvo — samosvoji normativi (Zvrstne, vrstne in druge posebnosti ljudskega pesništva), med jezikovne pa prispevek Draga Ulage Problematika terminologije na področju športa. Seveda omenjam premeščanje samo zato, da opozorim na prepletanje problemov, še zlasti ob prevladujoči tematiki seminar-skih prispevkov, in sicer terminologiji in zvrstnemu razvrščanju besedil. Glede slednjega se ob tradicionalnih klasifikacijah literarnih besedil pojavljajo še razvrstitve neliterarnih (že omenjeni Bajtov prispevek) in t.i. šolskih besedilnih vrst (pisec France Žagar).

Teorija besedilnih vrst spada k besediloslovju, ki je že nekaj časa tudi v šolskih učnih programih. Na žalost vseh, ki slovenščino poučujemo po zdaj (še) veljavnih jezikovnih učbenikih (ti bi morali biti predmet kritike tudi zaradi drugih strokovnih reči, ne le odpravljenih ideoloških vsebin), je terminologija besediloslovja in sporočanja neusklajena, kot pravilno ugotavlja Jože Toporišič v članku Pojmovanja in izrazje slovenskega besediloslovja. Popolnoma podpiram

njegovo ugotovitev: »Mislim, da je posledica tako 'urejenega' nauka o besedilih nujna precejšnja neusklajenost v priročnikih, v glavi učenca pa naravnost zmeda oziroma nepovezanost (prav verjetno je enako pri njegovem učitelju).« (Str. 9.) Sama sicer dijake opozarjam na tovrstno zmedo, vendar menim, da so za to porabljeni čas odgovorni sestavljalci učbenikov, poleg tega pa taka neavtoritativnost učbenikov pri učencih ne pripomore toliko k vzgoji lastne pameti, temveč k še večji poljubnosti, površnosti in vseenosti pri rabi jezika. V Toporišičevem članku je še neka pomembna ugotovitev, ki bi jo kazalo upoštevati pri vsem pouku slovenske književnosti in jezika; ugotavlja namreč izrazno prenasičenost, »... veliko izrazov, ki so v tem pač tudi težko obvladljivi ne le za učenca, ampak tudi za učitelja«. (Str. 14.) Poleg tega navaja svojo razvrstitev in poimenovanje delov snovi besediloslovja; nekaj, kar smo si morali učitelji po lastnem premisleku že narediti, a kot kaže, ne tudi sestavljalci maturitetnega kataloga, kjer ni opaziti nobene refleksije učbeniške snovi tega področja.

Bistveno bolj na tekočem s sodobnimi teoretičnimi zamislimi pa so bili pripravljalci »književnega« dela mature. Pravzaprav so vanj (zavestno?) vključili tudi besediloslovje, saj bo pomemben del mature esej o književnih besedilih. Naloga je v skladu s temeljnim smotrom pouka književnosti, vzgojo za vsestransko komunikacijo z leposlovjem, kot ga v prispevku Novejši pogledi na pouk književnosti navaja Boža Krakar-Vogel. Opozarja na novost, in sicer je prvi delni cilj pouka razvijanje književnih sposobnosti, med katerimi je tudi sposobnost učenčeve lastne interpretacije, na primer s tvorjenjem besedil, kot je esej. Šele na drugem mes-

tu naj bi torej bilo širjenje književnega znanja. Čeprav se verjetno večina učiteljev strinja s to hierarhijo ciljev, pa sprememba v vseh svojih metodoloških razsežnostih glede na bližnjo maturo ni bila pravočasno pripravljena v šolski praksi. Ta naj se (kot ob zgornjem primeru) pač znajde!

Če se vrnem k drugim prispevkom zbornika, lahko ugotovim njihovo zelo različno razpravljalno raven in namen. Kar nekaj jih je pregledne narave in zato predstavljajo temeljno informacijo; zanimivo verjetno za kakega s slovenskimi razmerami manj seznanjenega seminarista. To vsekakor velja za Kmecllov prispevek *Začetki slovenskega romana* in novele, ustrezno podnaslovljen kot »poročilo«, delno tudi za članek *Oblikovne značilnosti slovenske mladinske proze* Helge Glušič. Mladinska književnost je v slovenističnih publikacijah dovolj zanemarjena, da so tudi »preglednice« dobrodošle. Podobno velja za Dolganov prispevek *Dva obraza ene prostitucije*, ki po uspešnih knjigah Slovenska muza pred prestolom in Fuk je Kranjcem v kratek čas, o katerih tudi tokrat govori, ne more biti več kot ponovno opozorilo na ti dve ravni slovenske književnosti. Nasprotno pa Janez Rotar že z naslovom *Pubicistika rediviva* opozarja na novost svojega članka, saj meni, da so ta za narod pomembna besedila, ki izražajo posameznikov duhovni vpogled v aktualne javne zadeve, premalo raziskana. Svoj članek ima za prvi korak v tej smeri, čeprav glede na besedila, ki jih navaja in so večinoma znana iz slovstvene zgodovine, to drži le kot zaokrožanje in ločeno obravnavanje besedil, ki so bila doslej bolj ali manj pomožni vir.

Med prispevki s področja literature so svojske Zadravčeve Samorefleksije slovenskega romanesknega pripovedovalca (1950-1990) o poetoloških izhodiščih nekaterih avtorjev) in Juvanova Parodija kot medbesedilna vrsta, ki je zgled izredno natančne, s primeri bogate dodatne izraza.

Med jezikovnimi temami je raziskovalno temeljit, a specialističen članek Marka Snoja *Naglaševanje prasllovanskih nosniških osnov moškega spola*. Zaradi polemičnosti do dosedanjih razmejitev pogovornih zvrsti knjižnega jezika od neknjižnih nadnarečij je zanimiv tudi prispevek Vlada Nartnika *Govorna slovenščina med knjižnostjo in neknjižnostjo*. Neustreznost te razmejitve verjetno občuti še marsikateri govorci, ki ne prihaja iz osrednjega slovenskega območja. Upajmo, da se bo iskanje nove definicije nadaljevalo. Pragmatični vidik cerkvenobredne rabe slovenskih liturgičnih besedil z nakazanimi raziskovalnimi problemi primerjanja različnih prevodov teh besedil je predstavil Marijan Smolik (*Slovenska liturgična besedila*). Edini prispevek, za katerega menim, da je pripravljen neustrežno, je članek Petra Weissa *Izvenjezikovni vplivi na govore Zadrebke doline med Gornjim g(?)radom in Nazarjami*. Dodobra nas seznani z zemljepisnimi in statističnimi podatki, med katerimi je pisec nedvomno lahko iskal hipotetične vplive, vendar jih je z jezikovnimi zgledi dokazoval le za nekatere primere v drugi polovici članka. Mogoče je vzrok v tem, ker je članek prirejen po magistrski nalogi, vendar to avtorja (in urednika zbornika) ne opravičuje, da ni pomislil na seminarskega poslušalca in bralca.

Vita Žerjal-Pavlin
Ljubljana

Poročilo o III. Skokovih etimoloških srečanjih

Na Pedagoški fakulteti v Pulju je 3. in 4. novembra 1994 pod pokroviteljstvom in v organizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (tj. HAZU, do leta 1991 JAZU) v prijetnem vzuđu že tretjič potekal znanstveni sestanek, posvečen etimologiji, ki tokrat že drugič nosi ime *Skokovi etimološki susreti*. Za to priložnost je izšel zvezek revije *Folia Onomastica Croatica*, knj. 3, Zagreb, 1994, ki sicer nadaljuje tradicijo do razpada Jugoslavije osrednje imenoslovne revije *Onomastica jugoslavica*, z referati z drugih srečanj (Zadar 1990), medtem ko so bili referati s prvega sestanka o etimologiji (Zagreb 1987) objavljeni že leto poprej v zborniku *Etimologija*, serija *Znanstveni skupovi* Razreda in filološke znanosti HAZU, knj. 3, Zagreb 1993.

Znanstveni sestanki o vprašanih etimologije, ki jih občasno organizira HAZU, se zaslužno imenujejo po Petru Skoku (1881-1956), po študiju sicer romanistu in germanistu, po svojem znanstvenem delovanju pa široko razgledanem balkanologu in enem največjih jezikoslovcev, kar se jih je rodilo na Hrvaškem. Skokova bibliografija šteje 520 enot in vsebuje poleg čisto romanističnih (celo s področja književnosti) tudi dela/knjige, kot so med drugim *Dolazak Slovena na Mediteran* (Split 1934), *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima I/II* (Zagreb 1950) in posthumni, prvi (a danes ne več edini) *Etimologijski rječnik hrvatskoga i srpskoga jezika I/IV* (Zagreb 1971-74), ki so nepogrešljive tudi s čisto slavističnega stališča. V svojih člankih je predvsem z arealnega in tipološkega vidika obravnaval širok spekter vprašanj, povezanih z balkansko lingvistiko. Tako se je veliko ukvarjal z rekonstrukcijo balkanske vulgarne latinščine in z balkanskimi romanskimi jeziki, kot sta stara dalmatščina (s - po Skoku - veljotskim in istriotskim poddialektom) in romunščina, s predslavanskimi balkanskimi jeziki, ki je al-

banščina, z ilirskimi in traškimi jezikovnimi prežitki, izluščljivimi iz imen, s slovanskim superstratom oziroma predvsem s hrvaškim/srbskim (glasoslovje, dialektologija), in medsebojnimi jezikovnimi odnosi med temi jeziki. Skok je v okviru študija predslavanskega substrata pisal tudi o imenih s slovenskega ozemlja (ali z njegovega roba), kot so *Celje*, *Oglej*, *Bovec*. Svoj pretežno zgodovinsko usmerjeni pogled je gradil prvenstveno na etimološki analizi in interpretaciji jezikovnih prvin. In prav znansstveno tradicijo, ki jo je soustvarjal Petar Skok, naj bi negovala in pomagala dalje razvijati tudi *Skokova etimološka srečanja*.

Za tokratno srečanje je bilo prijavljenih 23 referatov, vendar pa niso bili vsi tudi osebno predstavljeni. Iz razumljivih razlogov so prevladovali referenti iz hrvaških univerzitetnih središč (Zagreb, Zadar in Pulj), štirje smo bili iz Slovenije (Ljubljana, Maribor), po eden pa iz Skopja, Trsta in Berlina. Posebnost tokratnih srečanj je bila, da se jih je udeležilo poleg neposrednih Skokovih učencev, kot sta Žarko Muljačić in Vojmir Vinja, precej mlajših in mladih obetavnih leksikologov, onomastikov in etimologov, ki so svojimi analitičnimi in temeljitimi obravnavami pokazali, da je prihodnji razvoj etimoloških in imenoslovnih raziskav v zanesljivih rokah.

Tokratno srečanje tematsko ni bilo usmerjeno na določeno vodilno vprašanje ali tematiko, zato so referenti predstavili precej širok spekter vprašanj. Srečanje je uvedel referat Ž. Muljačića *Petar Skok- lingvist*, neposredno na Skokove obravnave pa sta se navezovala še dva referata, in to R. Matasovića *Skokove «ilirske» etimologije* in O. Jašar-Nasteve *Mesto turcizama u etimološkim proučavanjima P. Skoka*. Sicer pa so prevladovali leksikološko-etimološki prispevki, ki so obravnavali posamezne besedne plasti hrvaškega jezika, kar je bilo glede na organiza-

torja in udeležence mogoče tudi pričakovati (npr. G. Filipi, *Ornitonomi u novom rječniku rovinjskoga govora*, N. Vajs, *Nicolo Roccabonella (1386-1459) i hrvatska fitonimija*, Zrnka Meštrović, *Vitezovići talasozoonimi*), redki pa so obravnavali praslovansko problematiko (npr. A. Šivic-Dular *Iz problematike slov. besed na je-: o-*). Podobno se je tudi večina referatov z imenoslovno tematiko zadrževala na samo hrvaški ali pa hrvaško-romanski problematiki (npr. D. Brozović-Rončević, *Iz istarske hidronimije*, A. Kovačec, *Neki apelativi i toponimi istrorumunjskog podrijetla*, M. Kravar, *Toponim Biograd/Beograd nedoumice oko akcenta*, M. Šimundić, *Nepoznata osobna imena iztočne Hercegovine u popisu 1474-1477*, V. Skračić, *Imena mjesta i otoka Murtera - etimologija - distribucija - identifikacija*, E. Hrlje, *Imena zadarskih plemićkih porodica u srednjovjekovnoj toponimiji zadarskoga kraja*). Iz tega okvira sta izstopala A. Jembriha prispevek *Još o imenu Bezjak(i)*, imenu, ki je zanimivo tudi za Slovence in o izvoru katerega je bila izražena že vrsta hipotez, in M. Ježića *Da li je Adni Vaisvanara u Rksamhiti doista »Fire relating or belonging to all men«*, v katerem je referent na podlagi etimološke analize skušal osvetliti indijsko kulturno in miselno strukturo, ki odseva v njem. Nekaj referatov je bilo posvečeno splošnim/tudi

teoretičnim vprašanjem o etimološkem preučevanju besed, vprašanjem uporabnosti etimološke informacije za razumevanje besednega pomena pri branju starejših besedil, konkretnim etimološkim rešitvam, vse to pa deloma na hrvaškem in deloma na romanskem gradivu (npr. F. Crevatin, *Problemi di etimologia in Istria*, P. Tekavčić, *Sulla componente etimologica nel Vocabolario del dialetto di Rovigno* di A. e G. Pellizzer, D. Škara, *Prilog proučavanju pučke etimologije*, M. Furlan, *V iskanju etimologemov*, A. Gluhak, *Riječi na sk- lšk-/h-*, I. Batušić, *Etimološka bilješka kao pomoć pri semičkoj analizi*, V. Vinja *Ima li katalanizama u jadranskom hrvatskom*).

Čeprav bo o resnično novem prispevku tokratnih srečanj mogoče objektivneje soditi šele potem, ko bodo prispevki pred bralcem v natisnjeni obliki, pa je mogoče že sedaj reči, da je njihova vrednost tudi v tem, da pomagajo vzdrževati v zadnjih letih precej razrahljane ali vsaj otežkočene osebne vezi, ki so za uspešnost jezikovnega raziskovanja nujno potrebne, še zlasti na prostoru, ki je bil skozi zgodovino prepleten s številnimi nitmi. In za konec še nekaj kljubovanja: naslednja Skokova etimološka srečanja naj bi bila čez nekaj let v Vukovarju.

Alenka Šivic-Dular
Filozofska fakulteta v Ljubljani

Sodobna slovenska književnost in poglavja iz pravopisa ter besedilnih vrst/17; vseslovensko tekmovanje v znanju materinščine za Cankarjevo priznanje; uredila France Novak, Simona Kranjc; izdala Slavistično društvo Slovenije in Zavod republike Slovenije za šolstvo in šport. — 1. natis. - Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport, 1994.

Janez Vrečko: *Ep in tragedija*. — Maribor: Obzorja, 1994.

Igor Saksida: *Mladinska književnost med literarno vedo in književno didaktiko*. — Maribor: Obzorja, 1994.

Stanko Majcen: *Bogar Meho: zgodbe in legende*; uredil, literarno študijo napisal, fotografsko gradivo izbral Goran Schmidt; likovno gradivo, likovno študijo napisal Milček Komelj. — Maribor: Obzorja, 1994. — (Iz slovenske kulturne zakladnice; 28).

Katarina Šalamun — Biedrzycka: *S slovenskimi avtorji*: izbor iz člankov in razprav. — Maribor: Obzorja, 1994. — (Razpotja: razprave, eseji, članki, kritike; 44).

Jezik, XLI/5. Časopis za kulturo hrvatskoga jezika. — Zagreb: Hrvatsko filološko društvo, lipanj 1994.

Celovski Zvon, XII/44. Vseslovenska revija za verska, kulturna in politična vprašanja. — Celovec: september 1994.

Stanislav Škrabec: *Jezkoslovna dela I*; uredil Jože Toporišič; sodelovala Zoltan Jan in Anica Ličen. — Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1994.

Mentor, XIV/9-10. Mesečnik za vprašanja literature in mentorstva. — Ljubljana: Zveza kulturnih organizacij Slovenije, Odbor za literarno dejavnost, 1993.

B61garski ezik i literatura. XXXVI/3,4. — Sofija: maj-junij 1994, julij-avgust 1994.

Popravek

V članku Tatjane Komarove *Širjenje besednega sestava sodobnega ruskega jezika* (Jezik in slovstvo 39/7-8, str. 309-319) je ostalo več napak, od katerih so nekatere neljube, nekatere pa celo motijo pravilno razumevanje:

str. 309/1. sp.	njihova umetniška raven → njegova umetniška raven
313/16. zg.	v sodobni družbi → v spodobni družbi
313/22. zg.	nikakšne → nikakršne
315/12. sp.	sakrastični besedi → sarkastični besedi
316/18. zg.	razlikujejo → razlikuje
316/11. sp.	idejnemu očetu → idejnem očetu
317/13. sp.	apetiti → epiteti
319/4. zg.	ЦЛОВО → СЛОВО

Bralcem, posebno pa avtorici in prevajalcu prof. Jožetu Severju, čigar ime je pomotoma izpuščeno, se za napake iskreno opravičujemo.

Uredništvo

Jezik in slovstvo, Letnik 40, 94/95, št. 1-2

Marija Bešter

UDK 37.014.22:376.76(497.12)''199''

FUNKCIONALNA (NE)PISMENOST V SLOVENIJI

S problemom funkcionalne nepismenosti se v Sloveniji ukvarjamo šele v najnovjšem času. Raziskava je pokazala, da ima v Sloveniji kar 47 % prebivalcev dokotično samo osrednjo ali celo le nekaj razredov osnovne šole. Ugotovitve ankete so potrdile predvidevanja, na katera so opozorili že raziskovalci v projektu »Zobraževanje odraslih kot dejavnik razvoja Slovenije«, da namreč na funkcionalno pismenost pozitivno vpliva večje število let šolanja oz. življenje v urbanem okolju, obenem pa je za funkcionalno nepismenost v največji meri »skriv« neustrezen izobraževalni sistem. Poak slovenske se namreč zelo razlikuje od učenja tujih jezikov, kjer slovnica raste iz spoznavalnih potreb in omogoča sporazumevanje, medtem ko gre pri pouku materniščine predvsem za sistemsko obravnavo jezika, učenčeva govorna dejavnost pa je omejena le na zapolnjevanje praznih mest v strukturi učiteljevega govora.

Jezik in slovstvo, Letnik 40, 94/95, št. 1-2

Marijan Štancer

UDK 886.3. Zidar.P. 7 Sveti Pavel .08

UDK 886.3.081:372.882

EKSPRESIVNOST V ZIDARJEVEM SVETEM PAVLU IN NJENA DIDAKTIČNA UPORABNOST

Ekspresivnost, ki je ena temeljnih estetskih kvalitet Zidarjevega pripovedovanja, izrazilo čustveno zaznauje besedilo. S številnimi glasovnimi, besednimi pa tudi stavčnimi figurami Zidar preoblikuje človeka in svet okoli njega, obenem pa se prav iz ubeseditvenih načinov izlušči avtorjevo sporočilno hotenje. Pri tem nam šele natančna analiza teksta razkrije, kakšno je součinkovanje sestavin umetnine, reinterpretacija besedila pa nas pripelje tudi v ugotavljanje avtorjevih trditev in domnev.

Jezik in slovstvo, Letnik 40, 94/95, št. 1-2

Marko Juvan

UDK 886.3.09:323(497.12)''198/199''

IZ 80. V 90. LETA: SLOVENSKA LITERATURA, POSTMODERNIZEM, POSTKOMUNIZEM IN NACIONALNA DRŽAVA

Družbene spremembe, ki so na začetku 90. let dosegle svoj vrhunec z ustanovitvijo samostojne države, so odločilno vplivale tudi na položaj in vlogo literature ter preoblikovale pesniške pisave več rodov ustvarjalcev. Pri tem se je izoblikovala cela vrsta različnih poetik, literarno inovacijo je zamenjalo navezovanje na literarnoumetnostno tradicijo, literarni kanon pa se je dopolnil in obogatil tudi z deli avtorjev, ki so bili prepovedani ali pozabljeni. Obenem pa je slovenska književnost začela v srednji Evropi iskati svoj širši resonančni prostor

Jezik in slovstvo, Vol. XL (1994/95), No. 1-2

Marko Juvan

UDK 886.3.09:323(497.12)"198/199"

**FROM THE 80S INTO THE 90S: SLOVENE LITERATURE,
POSTMODERNISM, POSTCOMMUNISM AND THE NATIONAL
STATE**

In Slovenia, social changes culminating in the foundation of an independent national state in the early 90s have profoundly influenced the role and position of literature and transformed the poetic handwriting of several generations of writers. A product of this development has been the development of a number of different poetics; literary innovation has been replaced by seeking continuity with literary tradition, and the literary canon has been enriched with works of authors previously prohibited or forgotten. At the same time, Slovene literature has begun to seek a wider resonance space in Central Europe.

Jezik in slovstvo, Vol. XL (1994/95), No. 1-2

Marija Bešter

UDK 37.014.22:376.76(497.12)"199"

FUNCTIONAL (IL)LITERACY IN SLOVENIA

In Slovenia, awareness of the problem of functional illiteracy is relatively recent. The study reported here showed that as many as 47 per cent. of the Slovene population have completed only primary education (8 years of schooling) or even only a few grades. The results of the survey confirmed the expectations deriving from the findings of a previous research project, »Adult education as a factor of development in Slovenia«, namely that functional literacy is in positive correlation with years of schooling and with living in urban environment, and that functional illiteracy can be primarily blamed on the inadequate educational system. The approach to teaching Slovene in schools is very different from that adopted in teaching foreign languages, where grammar knowledge emerges from communicative needs and enables communication, while teaching the mother tongue is primarily concerned with a systematic description of the language, and the student's speech activity is restricted to just filling in empty spaces in the structure of the teacher's speech.

Jezik in slovstvo, Vol. XL (1994/95), No. 1-2

Margan Štrancar

UDK 886.3. Zidar P. 7 Sveti Pavel .08
UDK 886.3.081:372.882

**EXPRESSIVITY IN PAVLE ZIDAR'S »SVETI PAVEL« (ST. PAUL) AND
POSSIBILITIES FOR ITS DIDACTIC EXPLOITATION**

Expressivity, one of the fundamental and most exquisite aesthetic qualities of Zidar's narration, produces profound emotive colouring of the text. His abundant use of figures of speech on the sound, word and sentence levels reshapes man and the world around him, while at the same time the ways of linguistic realization gradually reveal the author's ultimate message. A detailed analysis of the text is needed to reveal the synegetic effects of Zidar's masterpiece, and a reinterpretation of the text helps us to identify his claims and suppositions.